224.506

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MAGYAR

SZÓ-NEMZÉS

ÖTVEN PÉLDÁKBAN.

ELŐ-ADTA

W. JANKOWICH MIKLÓS

TÖBB N. VÁRMEGYÉKBEN HITELT-BÍRÓ.

PESTEN,

EGGENBERGER JÓSEF KÖNYVÁROSNÁL.

1812.

Sprach-Studium; sehr wichtig für die Gelehrsamkeit! je nachdem es vernachläſsigt, oder mit Ernſt getrieben wurde; so ſiegte entweder die Barbarey; oder ſie wurde beſiegt. —

Boûginé Handbuch. T. III. p. 277.

Ex Museo
Hungarico

FŐ MÉLTÓSÁGÚ

NAGY-APPONYI

GRÓF

Ex Museo Hungarico

APPONYI ANTALNAK

SZ. LEOPOLD JELES RENDJE

KÖZÉP KERESZTES VITÉZÉNEK

TS. ÉS K. FELSÉG

BELSŐ TITKOS TANÁTSOSÁNAK

A. A. A.

W. JANKOWICH MIKLÓS.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

224.506

Nem annyira Tudománynak, mint túdós mulatságnak állíthatjuk a' Nyelv-Származást, és Szó-Nemzést, (Philologia, et Etymologia). Érezheti gyönyörködtető voltokat főképpen az, ki a' Tudományoknak, és egyébb világi esméreteknek széjjel kiterjedett vidékén el-eredvén, hasznos tapasztalásokkal gazdag, lankadtan viſzsza tér, és már óhajtott nyugodalmában tőle által kéltt értelem környékét az édes emlékezetnek képző Rajzatján újjabb tekintetre, méllyebb visgálásra, gyakrabb hasonlításra méltóztatja. Felséges illetődés! egy Tudósnak, — örvendetes egy Hazafinak, midőn ugyan azon egy emberi Nemet számtalan külön-nemzetekre, 's annyi nyelvekre egymástól ſzakadva fel-oſzlottatt, a' már régólta meg mohosúlt nyomdokin lépten

lépve ſzinte a' Válaſz-útig viſzsza vezetheti, és ezen pártolás pontján ismét egymásnak karjai közé jutatja mind addig, még az elſzélledteket egy közös annyoknak ölében helyheztetheti.

Téged-is NAGY MÉLTÓSÁGÚ ÚR ezen felséges, és egyszer'smind hazafiúi érzés, szíves kinyilatkoztatásod ſzerínt kedveltetett, — nékem pedig ditsőséges példád ösztönt adott, hogy a' Tudományoknak térségén már kezdett indúlásom ellen-is a' Magyar Szó-Nemzés bizonyos, és tsalt nem vető ſzabásinak kinyomozására törekedjem — és hálaadó tiſzteletem jeléül próbatételemnek első zsengéjét; NAGY MÉLTÓSÁGODNAK adjam, áldozzam, ajánljam.

INTÉS

A' NYELV-SZÁRMAZÁS, ÉS SZÓ-NEMZÉS KÜLÖMBSÉGÉRŐL.

Tökélletességét a' Tudományoknak mind ez ideig leg inkább akadályoztatja, hogy környékeik köz értelemmel meg allapitva nintsenek. Az emberi értelem vég-határit ugyan némelly részben elkülömböztette már eltünt, de érdemeért halhatatlan Immanuel Kant, kit én mind azon ditséretekkel ſzünet nélkül tiſztelek, mellyekkel Lukretz ditső Oktatójának emlékezetét örökösitette. De egyébb Tudományokat általjában part, és fenék nélkül lévő valóságos Oceanoknak mondhatunk, és különösen a' Nyelvek ſzármazásáról (Philologiaról) ezen vélekedésünk lehet.

Távul vagyon azért tőlem, hogy illy özönbe eredni gondolatom a'vagy szándékom légyen: mert igazán vallom, hogy a' Mathesis, és Philologia tudományok ûzésitől leginkább elvontam magamat: attúl, ſzörnyü temérdeksége végett, ettûl, a' ſzámtalan nyelveknek szükséges tanúlások miatt régtől el-ijedvén. De szülötte földemnek Történeti visgálása akaratom ellen is már reá

vett e' Tudománynak egy némelly része' kintelen visgálására.

Midõn a' Magyar Szó-Nemzésnek (Etymologia) példáját, egynéhány ízekben próba képpen ki botsájtom, éppen nem kívánom magamat a' Philologusok Társaságába béavattattni, mert valóban azok Oltárán soha sem áldoztam; nem is felelhetnék meg olly kötelességnek, mellyhez ifiúságomtól nem készültem.

Minden visgálódásim t. i. mellyeket elõadok, tsupán a' Görög Ετυμος-λογος szavakon épülnek, vagyis az Igéknek igaz értelme kifejezésében, mellyet én vagy a' Magyar Történetekbõl, vagy pedig a' Görög, Római, és mostani idõben virágzó Europai Nemzetek nyelvébõl költsönöztem a' nélkül, hogy vagy a' régiebb, és Napkeleti Nemzetek történeteirõl emlékezném, mellyekben annyira nem foglalatoskodtam, — vagy az Éfzaki, Napkeleti, Afrikai, és Amerikai nyelveket, mellyeket soha sem gyakorlottam, tanátsúl vettem volna. Noha ezeket mindazonáltal egy értelmes Philologus által fzerzendõ Etymologiaban magamis fzükségképpen meg kívánnék. Lehetett volna talán nékemis holló módra pávának tollaival ékeskednem, de irtózom úntalan a' kérkedésnek, ditsekedésnek fzeplõitõl, mellyet olly rútnak másokban gyakor fzemlélek. *a*) Inkább meg val-

---

a.) *Chamberlayne Amsterd.* 1715. *az Úr imádságát minden esmért, nyelvekben ki adta; e'*

lom tudatlanságomat, hogysem másoktól, kivált Tudósoktól tudatlannak itéltessem; azért az oktatást is mindenkor szégyen nélkül el-fogadom.

Illõ immár, hogy szabásaimat, mellyekre értekezéseimet épitettem, elöbb, mint az igéket elõadom, szembe állítsam.

Philologiát görög értelemben vévén, nem *Szó-barátságra*; vagy a' Philologust *Szó-barátra* (mint a' Györi tudós Fábsich a' tõle készitett Magyar Calepinusban kívánja) magyarázom, hanem e' tudományt nyelv-származtatásnak nevezem, bátor jól értem, hogy a' Görögöknél a' γλοσσος *nyelvet*; és a' λογος egyedûl *igét* jelent. a' Φιλο-t hasonló módon sem barátnak, sem szeretõ, vagy kedvellõnek nem hívom, mivel illy kifejezéssel a' *nyelv-kedvellés* valóban semmi ér-

---

könyvét Jo. Fr. Fritz Orientalisch - und Occidentalischer Sprachmeister Tzím alatt 1748. *Lipsiáb. újra kinyomtatattván, midõn az igéket értelmek szerént egymás alá irta, a' Panis, Brod, Pain alá, a'* mindennapi *szavat helyheztette, mintha mi Magyarok azt mindennapinak és nem kenyérnek hivnánk, szinte úgy, mint a' minapi Párisi holnapos írásban egy valaki a' Tokai-bornak nagyobb részét az Ausbruch Vidéken teremni állitotta, holott ez tsak Németh neve Tokaj körül készítettni szokott bor nemének, és módjának; lásd a' Bétsi Januariusb.* 1812. *költ Ujságot.*

tekezés, vagy eszmélkedés jegyét nem jelentené; de *barátnak* sem, magyarúl szólni kivánván, mondhatom, mivel ez valóságosan Tótoktól költsönözött *Brat* (testvért, társat jelentô) ige. *a.*)

Midôn immár a' Philologiát Nyelv származásnak nevezem, egyszer'smind annak tárgyát is meghatározom, értésére adván Olvasómnak, hogy illy név alatt az emberi nemzettôl mind ez elôtt gyakorlott, mind most életben lévô valamennyi Nyelveknek idôvel egymástól történt származások, és eredetek Tudománnyát értem. És igy ámbátor a' nyelv egyes ígéinek eredete (Etymologia) e' széles Tudománynak része volna, mindazonáltal aztat a' Philologiától külömböztetve visgálóra venni lehetne: mert tapasztalásból túdjuk, és a' Történetek-írói bizonyítják, mennyi új igék napról napra támadnak, és bé vétettnek ollyan Nemzetek nyelvébôl, a' kiknek eleikhez közünk nem lévén, nyelvünket azoktól származtatnunk semmiképp sem lehet.

Europai nyelvek szavainak bokros szaporítását, Amerikából béhozott Állatok, Ásványok, Gyümöltsök, Növevények, &c. nevei által, senki kétségbe nem veheti, holott meg győzettetve

---

a.) *A' Philosophia leg jobban neveztetik Böltselkedésnek; Philosophus Böltselkedônek; de Etymologiát igy magyarázni nem lehet, mivel nyelveskedni, és nyelveskedô a' viszált értelemben szokásban vagyon.*

van, melly külömbség légyen az ottan gyakorlott, és Európai nyelvek között, mellyek egymásban soha sem réſzesülhettek.

.És ugyan e' végett a' Szó-Nemzés bár a' nyelvek-származtatása része légyen is, különös Visgalódásban foglalatoskodik. Amannak tárgya valósággal a' Nyelv természete, ennek pedig az egyes ſzavak külömbözö hangja. A' Philologia tsak akkor tökélletes, midön az eddig feltünt valamennyi Nyelveknek természetét, az az, az olvasás, ejtés, hasonlitás, öſzve kapsolás, a' kötött, és ſzabad-szóllás módjokat, a' Grammatika, Syntaxis, Rhetorica, és Poësis szabásai szerént öſzvehasonlitván, melly Nyelvek ezekben meg egyeznek, vagy tsak a' mennyire egymáshoz közelítnek, öſzve-ſzerkeszteti, az egy, vagy hasonlóbb természetüeket ugyan azon kútföből eredetnek lenni állitja.

A' ſzavaknak akár értelme, akár hangja, a' nyelv származására ugyan soha sem, de az igék eredetére is tsak éppen abban az egy esetben, ha mind a' hang, mind az értelem egy, és közös, vezethet bennünket. — Ez az a' tantoríthatatlan talpkö, mellyen a' Szó-nemzés, vagyis az igéknek eredete épitethetik, mellyre én önnön tapaſztalásim által inkább akadtam, mint sem másoknak tsaltvetö Útasítási által jutottam, a' mellyen értekezésimben, és visgálódásimban mindenkor nyugtig meg pihentem.

Jól lehet pedig ſzükség légyen a' Philologusnak nyelveknek visgálásában a' Szó nemzésre-

is figyelmezni, hogy az igéknek (mellyekből a' nyelvek állanak) terméſzetéről esmérete légyen; de egyébb-aránt a' ſzavaknak hasonló értelme, és hangja a' nyelvek-ſzármazásában bizonyos Útmutatásra nem ſzolgálhatnak, mivel a' ſzavak és igék, a' külömbféle Nemzeteknek (a' Had, kereskedés, Útazások, Vallások, Tudományok által) történt közösülések, ſzomszédságok, vándorlások, 's a' t. a' temérdek ſzámú, és Világ szerte lévő nyelvekben már egéſz járványokká váltak, úgy, hogy azon egy Ige gyakran több külömbözö nyelvekben találtatik. E' tapaſztalás felgerjeſzté a' Tudóssakat arra a' hoſzszas vetekedésre, hogy mind ekkoráig az eredeti nyelvet (Lingva primaeva) keresnék, mellyet közös meg állapitással még meg nem bizonyithattak. És valóban az Igék úgy költsönöztettnek a' nyelvekben mint a' gyertya világ, egyik szomszédtól a' másiknak, a' nélkül, hogy valaki a' világító lángot magáénak lenni tulajdonittsa. Az Amerikai igéknek közelebb múlt Századokban való bévétele elegendö bizonyságot téſzen, hogy a' ſzavakból a' nyelvszármazásra itéletet tenni nem lehetne. Ez olly együgyü, olly világos éſzrevétel, — melly mindazonáltal a' Philologiát tárgyazó könyveket halmos számmal eddig magasztalt, de tsak -vélt érdemektöl, bár kéntelen, meg fosztja.

Engemet valóban, mind abban meg nyugtatott, hogy a' Szó nemzés tudománya minden Nyelvek iránt ſzükséges légyen a' nyelvek-ſzármaztatására; mind pedig ellenben, hogy a' kü-

lömb nyelvekbèn lévö közös hangú és értelmû ſzavak azon nyelveknek egymástól való származtatását semmiképp sem jelentenék, de tsak egyedül a' költsönözésnek nyomdokára utasitanának.

Etymologia Görögûl ugyan a' Szó-valóságát, vagyis igaz értelmét jelenti, ámbátor Tudóſsaink közönségesen az igék-eredete tudománnyát imígy elnevezték. Èn *Szó-nemzésnek* hívom: Félre hagyván a' Szó-alkotó, Szó-barát nevezeteket: értésére adván vele Olvasómnak, hogy az *Igék-nemzését* egyedûl tárgyomnak fogadva, a' Nyelv-Származásába nem ereſzkedem, és a' felséges Philologiának telekére lépni sem bátorkodom.

Nem gyözöm annál inkább némellyek (kik Philologusoknak nevezik, de hibássan ollyanoknak lenni vélik magokat) tévelygéseit tsudálni; ezek puszta hangon építvén éſzre-vételeiket, a' ſzavak értelmére semmi vigyázattal nintsenek, 's bár ellenkezö értelme légyen bizonyos Szónak, tsak a' hangja egyezzen, azt azonnal egymással közösnek lenni vitatják minden egyébb ok nélkûl. Többnyire illyen a' Németh 's Magyar Szavaknak Napkeleti, de kivált Zsidó Nyelvbôl való ſzármaztatások, mellyben a' Protestans Theologusok múlt Században szorgalmatos foglalatoskodásokat ſzinte a' *Maniáig* üzték, minden annyai nyelvben lévö szavakat Zsidó nyelvbôl akarván ſzármaztattni. — Illyenek többnyire a' *Harmonia* ditsö tzímmel kérkedö könyvek, mellyek az igaz Tudósnak haſzonra fordítandó óráit tsak ravaſzon, orozva el lopdozzák. Ebben botlanak a' mi

Magyar Szerzőink is általjában, p. o. a' XIII. Században Kéza Simon több helyeken, de nevezetessen midőn Hispaniát, a' Magyar Ispányiól neveztetettnek mondja. 1558 eſzt. Székely István állitja Magyar Hét Kapitányokról: „a' Heliet pedig a' holot Deust kialtanac, Deusról, Deesnec nevezéc, ki mind e' napiglan ug' hivatatíc" és az újabb Szerzők Ottrokocsy, *a.*) Oertel, *b.*) Dugonics, *c*) 's a' t. tőlök kiadott munkáikban.

Mire érdemelhessük tehát továbbá azokat, kik sem elégséges értelmet, sem hangot a' tzélra vett Igében találván, a' szónak tekerésére, szorongatására, betűinek változására, kény ſzerint való szabadsággal élnek, hogy igy azon igét valamelly esméretes szóhoz egyeztetvén, kivánt származását ki tsikarolhassák. — Meg ijeſztett engem valóban illy igyekezetek' nevetséges kimenetele ſzámtalan Szerzőknek könyveiben. Schwartz Godfrid előadja Nagy Tudományú de Ludewig Cancellariusnak botlását, mellyet katzagást inditó képpen elkövetett Justinianus Tsáſzár, és Theodóráról irtt könyvében, holott e' munkáját leg tökélletesebben kidolgozottnak lenni állitá. En-

---

a.) *Ottrokócsi Fr. Foris Origines Hungaricae Francqverae* 1693. 8-o

b.) *Oertelii Ioa. Georg. Sempronicus. Harmonia Linqvarum Orientis, et Occid. Speciatimque Hung. cum Hebraea. Vittemb.* 1746. 8-o

c.) *Etelka. Posonyb.* 1788. *Vol. II. in* 8-o

nek Theophilus Görög történet Iró által Istóknak nevezett Attyát Németh nyelvre ruházván, hogy Stock *tökét* a' Barbarusoknál jelentett volna, vélünk elhitettni kivánja; valamint azt, hogy Justinianusnak honnyi Barbarus Uprauda neve, a' Német *Up*, az-az *auf*, és *raud*, az-az *recht* Németh ſzavakból öſzve ſzerkeſztetve és, e'képpen a' Németh *aufrecht*, a' Justinianus Romai ſzóval egy értelemben lenne.

Pearcon Jakab Ihre és Vallis Angliai Tartományoknak lakosit Magor, és Gomertól Moyses I. K. 10. Tz. ſzerint ſzármazottaknak álmodta: Remains of Japhet being Historical Enquirie in to the affinity and Origin of the European Langvages London 1764. in 4 to. — Az Oroſz Trediakowszky Тей разсужденія отрежь древность РоссійскЪ. 1773. nyomtattatott könyvében, valamennyi Europai Nemzetek kisebbségére, egyedül maga Népének tulajdonitani kivánná, Lampedo, Ortára, Antiope, Hypolita, Pentesilea, Talestria, 's a' t. Amazonokat, úgy Homér által Trója veszedelmében ditsõitett Hõsöket, minthogy azoknak neveit a' Tóth értelemre vélekedése ſzerint könnyen fordithatná, — bátran kezet foghat õ azon Magyar Tudákossal, ki Penthesileat, Pendeles Ilonának lennie képzelte, 's nevezte.

Meg kell vallanom, hogy illy Anagrammatismusban (Betü-változtatásban) gyakran tompúl Ottrokótsi túdós elmejének is élessége. —

Pázmándi Samuel *a.*) pedig, mint egy Arannyal biztató Chemicus, világ ſzerte gyüjtött, 's rakásra halmozott ſzerekkel, történeti, Geographiai, 's a't. esméretekkel tölti tárházát, — de bár miképp iparkodjon, és üzze kínos Mesterségét, Anyai Nyelvünk' savát több rendbéli kéſzületi általis fel nem találhatja, haſzontalan, hoſzú, és unalmas értekezéseit minden Túdós, ſzél horta pernyének, 's bízvást eltünhető lehelletnek tekintheti; élhetek illy ſzokatlan Allegoriával e' Magyar Cardanus *b.*) ellen, ki felserkenvén gyötrő álmaiból saját pennájával magáról ezeket írja pag. 207. „Saepe mihi meae conjecturae sunt tanquam ignis fatuus; persequentem me fugiunt: retrogradum obruunt, ut vix me expedire valeam. — Mert valóban egész munkája a' *fatuus ignis* hez legillőbb módon hasonlítathatik, mellynek lángja senkit meg nem perselhet.

---

a.) *Pázmándi Samuel. Schaediasma, Praeludialia cogitationum conjecturalium circa Originem et lingvam Uhro-Magarum Populorum continens. Pest.* 1786. *in* 8-o.

b.) *Cardanus olasz orvos különös képzelödések által nyughatatlanitatott, eö a' Lelkekkel és Lidértzekkel magát Szövetségben lenni, életét pedig örökre terjeszteni állitotta; mi Pázmándink öt Száz eſztendeig folytatni kivánnya életét, és addig minden jövendöket a' Gyurka irásibol elöre meg mondani.*

A'

A' hangja, és értelme immár két külömbféle Nyelvekben található ígéknek, jelenti egyedûl a' szavak eredetének közösségét, és okot ád a' Szó Nemzés visgálására. — Ámbátor velem együtt Schwartz, Gottfrid, Oertel, 's a' t. észre vették, hogy némelly rövid szavak találtatnak, mellyek valamennyi esmértt Nyelvekben egy hangon többnyire kimondatnak, és azon egyet jelentenek; illyenek t. i. a' tagadó, és bizonyító: *Nem*, és *Úgy*; ezentúl *Én*, *Te*, *Hét*, *Malom* 's a' t. Magyar Ígék: — Az Interjectiók: *Jaj! Ó!* 's a' t.— De ezen ritka tûnemények a' közönséges tapaſztalásból épített szabást el nem dönthetik, sõtt ritkaságaikkal annál inkább bizonyítják, mivel visgálódás után ennek közönséges okát, a' Psychologia tudománya szerént, önnön magunkban minden Nemzetbûl eredett emberek egy formán érezzük. De meg is történhet a' szavaknak annyi számú eredetében, hogy éppen azon betûk egy Nyelvben úgy, mint a' másikban öszveállítassanak, és ha hangjokkal egyaránt az emberi képzelõdésben ötlenek, egy tárgyat is jelentsenek. *a)*

---

a.) Schwartz Gottfrid, Szepességben született Magyar Hazánkfia, in Justiniano M. Slavicae Genti vindicato. S. l. 1742. *in* 4-o. „*Potuit in tot vocabulorum diversarum lingvarum millibus, ex unis iisdemque maximam partem elementis formatorum fortuito accidere, ut complura in lingvis compluribus vocabula, quoad*

A' *Szavak-értelmében* sem közelítést, sem távozást nem érzünk, nem is esmérhetünk, — mert az *Igék*, az általok értendö tárgynak a' Jegyeik: kell tehát nekik vagy egy, vagy más tárgyat szükségképpen jelenteni, külömben értelmek nintsen ; de

A' *Szavak-hangjában*, mellyet a' külsö érzékenységeink velünk közlenek, észre veszük egyik igének a' másikhoz hasonlóbb, és így közelébb,— vagy külömbözöbb, és így távulabb lévö hangját, noha általjában egyik igét a' másikkal hasonló hangúnak lenni állítjuk. Minthogy pedig a' szavaknak hangja a' betüktöl ered, kétség kívül vagyon, hogy ezen külömbség a' betük változásitól légyen. — És valóban tapasztalták azt a' Philo- és Etymologusok és a' Történet-Irók bizonyításiból pedig meggyözödtek, melly igen elváltoztak idövel a' szavaknak hangjok, azért hogy a' betüknek különös és változó kimondást, eröt (potentia) tulajdonítottak némelly Nemzetek, ámbátor ugyan azon betü jegygyel élnének is. Én ebben a' mély visgálódásban annál inkább bé nem ereszkedhetek, mivel tökélletes rend szerint, minden idegen nyelveknek természetét említenem kellene, mellyektöl Nemzetünk szavakat költsönözött, ez pedig intézetemnek határit sokkal fel-

---

sonum similia exaudirentur, et ut eadem quoad sonum, eundem subinde significatum quoque in Lingvis diversis fortuito obtinuerint."

lebb halladná; mind pedig hogy az elől forduló e etekben illy észrevételeimet már elegendőképpen felfedeztem; ámbátor a' felrovott tapasztalásimra rövideden figyelmetesseké tenni kívántam Olvasóimat.

Hasonlatosságát a' Szavaknak inkább mássalhangzó (*Consonantes*) betükben, hogysem a' magánhangzókban (*Vocales*) helyheztettem; mert ezeknek változása ugyan azon egy Nemzetben hely, és személybéli, a' Görög Nemzetek a' Vocalisok változtatásában melly igen külömböztek, a' legrégiebb Szerzőik, és Grammaticusaik eléggé bizonyítják. Roterdami Rézmány', és Reuchlin János' az Eta, es Jota betük miatt egymás ellen a' XVI. Század elein forralt Tártszövések kétség kívül teszik. Nálunk Magyaroknál főképpen szembetünő ezen külömbség, kivált az időnek folytára nézve. Három fő Történet-Iróink Bela névtelen Iró-Deákja a' XII., Kéza Simon a' XIII., Thuróczi a' XV. Századokból nyilván értésünkre adják eztet tőlök annyira elváltoztatott nevekben, egész a' Budai Krónikáig, melly a' mostani írás módjával egészen megegyez. Régi Oklevelek tanítanak, hogy mostani *Alap* Helység Fehér Vármegyében a' XIII. és XIV. Században Olup, most Alapnak; Bugud a' XII. Században, most Bögödnek; Chuturtuk hely, most Tsötörtök helynek mondattnak; — Bela Iró-Deákja *Moger-Révnek* nevezi a' mostani Megyer Helységet, én pedig megmutattam, hogy ez előtt szokásban lévő Megyer név, mostani Magyart jelent; — *ú.* vált-

zott *e*-re a' *Tréfa* igében, — *i*, *a* ra a' malasztban, *u*. elôbb *e*-re, utóbb *a* ra, a' Sunad-Chenad, Tsanadban számtalanok a' szavak, mellyekben *e*. betûvel *i*. helyett, és viszont élünk, 's a' t. Így ki a' Szó-nemzésben foglalatoskodik, tapasztalásiból meg fog gyözettetni, hogy a' Vocalisok megváltoztatása a' Szavak közösödése ellen, jelül éppen nem szolgálhatnak.

Jól lehet pedig a' hasonló hang leginkább a' mással-hangzó (*Consonans*) betükben áll, azért mindazonáltal egy, vagy másik betû változása miatt, a' közösülését illy igéknek eltagadni nem szükséges; kivált ha ezen esetben az vocalisok jobbára megegyeznek. — Mert valóban többnyire minden Nemzetek, ha egy jegyel is írják betûiket, de azokat külömbféleképpen mondják ki más a' Frantzia g. más a' Cseh g. és más a' Magyar g. — Úgy a' Z. Magyar máskép; a' Ʒ. Német máskép, de a' Tóth is Ʒ. betüjit külömben ejti, és kimondja; ellenben a' mit egyformán kimondanak, a' betük kiejtése végett, azt külömben is írniok kelletik, p. o. ki gondolná, hogy ezen szavak a' régi Frantzia Jude, Cseh Ʒid, — Magyar 'Sidó, egyformán mondattassanak ki? mivel három, és külömbözô Elô-betükkel íratnak; és a' Németh Jude, ámbátor azon betüvel mint a' Frantzia szó írattatik, még is egészen más hangal kiejtetik, — A' Frantzok ugyan késôbbi idôkben a' hajdani *Jude* igét *Jûif*-re változtatták. Illyen betû változásokat, midôn B. a' Görögöknél, Oroszoknál, Tóthoknál, és Spanyoloknál V-re; —

G. H-ra; — P. F re; — S. T-re; — Cz. th-ra, 's a' t. fordíttatnak, tőlem előhozott ötven ízekben már bőven találunk; minden egyebb betűknek változásit annak légyen kötelessége öszveszedni, ki a' Szó-Nemzés tudományának szertartatásit általjában kidolgozni fogja, nékem elég Olvasóimat arról biztosokká tennem, hogy az ígékben történt némelly mással-hangzó Betűknek változtatása azoknak közösülésit fel nem bontja.

Szinte illyen a' mással-hangzó betűknek tserélése, — ez által ugyan azon egy törsökből eredett Nyelvek Dialectussa többnyire származik; nálunk is számtalanszor észre veszük, nem tsak midőn valamelly idegen igét költsönözve elfogadunk, de önnön eredeti szavakban is. Illyen változtatást méltán *viszálásnak* nevezhetünk, t. i. midőn a' Tzombot, Egri Dialectusképpen Bontznak mondjuk.

A' Hang minéműségéhez tartoznak a' *Praefixum*-ok, és *Suffixum* ok, mellyeket minden Nemzetek esmérnek. A' Görögök a' H t, betűnek nem tartották, de azért még is aspiratio jegyével helette éltek; a' Római Classicusokban gyakran találjuk *Arena* helett *Harena; Ave* helett *Have; Ostium* helett *Hostium.* Adelung Könyvtárja rakva van Praefixum, és Suffixumokkal, midőn a' Németh szavaknak idegen eredeteket fejtegeti; lásd előtet a' *Schrifft*, és *Grieffel* ízekben.

Igy mi is Magyarok, a' melly ígék dupla Consonansal kezdődnek, azoknál többnyire praefixummal élünk, p. o. Oskola, István, 's a' t. —

Suffixumok a', *ság*, *áts*, *ás*, *vény*, *ja*, *je*, *tse*, 's a' t. illy hangok p. o. tréfaság, növeveny, Kováts, 's a' t.

A' Szavaknak, ha költsönöztettnek is, többnyire mindég az elö-hangja állandóúl marad, de véghangja a' Nemzetek külömbsége szerént változik, és ez adja leginkább füleinknek tudtára, azon íge mitsoda Nyelvhez tartozandó, mert valóban tulajdonok némelly vég hangok a' Nemzeteknek; Tóthoknak ítélék régi Sarmatákat a' Tudósok, leginkább hogy a' *mat*, *vat*, valóságos Tóth vég hang volna; *Bigleniczat* Schwartz Gottfrid, én *Apátzát*, *Lászlót*, szinte Tóth eredetünek véltük, minthogy a' *cza*, *szlav*, hangok tagadhatatlan Tóthok volnának.

A' Nemzetek neveiben nagy külömbözést tapasztaltam, mellyeket magok magoknak adtak, és mellyeket mások nékiek tulajdonítottak. Ezek az elsö esetben ditsekedök, — a' másikban gyülölséges, és rágalmazók. A' Tóthok magokat Szlávoknak, az az: Dítséreteseknek, — Törökök Muszulmanoknak, Híveknek mondják; de ellenben a' Tóthok a' Németeket Némáknak, Törökök a' Keresztényeket Gaur, Hitetleneknek; a' régi Görögök minden idegen Nemzeteket Barbarusoknak általjában hiván, különösen az élet módjoktól elnevezték; ezeket Skythákat bőrrel öltöztetteknek hívták, amazokat Troglodyták', Amaxobiusok', Antropophagusok', az-az föld alatt; sátorban lakók; 's ember-hússal élök, nevével illetvén.

A' Szavaknak közös eredete ekkép a' hang és értelem jelenségitől függvén, szükség okát adnom, melly okból inkább az egyiket a' másiktól, hogysem viszont származtatom. — Ebben nékem egyedül sinór-mértékem az idökor, a' mennyire a' Történet-Íróktól tudósíttatom, tudni illik mindenkor a' régiebb, 's előbb tökélletességre lépett Nemzetekről az ígéket másikra eredni vélem; bizonyosnak tartván, hogy mennél vadabb, és tudatlanabb lenne valamelly Nemzet, annál inkább szükölködnék az esméretekben, és kétség kívül az esméretek jegyében is, az az: az ígékben; ellenben mennél jobban tsínosíttatik, és a' mesterségekben, tudományokban gyarapodik, annál több esméreteket szerezvén magának, több szavai születnének. — Az Útazások-Írói elég bizonyságot adnak feltételemnek, — de kivált a' Missionariusok, ök Amerikában olly Nemzetekre is találtak, a' mellyek a' láthatatlanok lételét eredeti Nyelvekben valamelly ígével ki nem fejezhették; — és valóban legjobban hasonlíthatjuk illy vad Nemzeteket az emberi, gyermek koráboz, midön beszélni tanúlván, tsak egymás után jutnak az ígéknek értelmére, napról napra szaporodván esméretek, és gyarapodván az ígékben gyakorlások.

Ugyan azért a' Jazygeseket, vagy is a' Duna, és Tisza között telepedett Tóthokat, kik már a' III. Században Romaiak szomszédságában jutván, a' polgári Mesterségeket, és Kereskedést könnyen elfogadták; mind régiebbeknek, mind pedig tudósabb, és gyakorlottabbaknak ítélvén

Árpáddal északi vad Tartományokból béjövő Magyaroknál, midőn számosabb egy hangal, és értelemmel biró ígéket a' Tóthoktól eredetteknek állítok, nem gondolom, hogy hibázok, nagyobb nyugtatásomra szolgálván, hogy Eleink mind a' Hitvallásban a' Tóthoktúl oktattattak, mind pedig, hogy a' Földnépe egyedûl ezekbôl állván, azok között lakniok, és szükségképpen velek társalkodniok kellett.

De ellenben a' régi Skythai ígéknek némelly avúlt maradványira találván, illyeneknek a' Görögökhez, Skytháktól lett származásit is vítattam.

Éltem külömbféle munkáknak bizonyságival tárgyomnak megfejtésére, de a' Honnyi Történeteink Írói között leginkább gyönyörködtetett Béla névtelen Író-deákjának a' Magyarok hét Vezéreirôl való könyvetskeje, mellynek valóságáról minden ellenvetések felett, inkább és inkább meggyôzôdöm, sarkokra lépvén titkos okaiknak, kik ôtet, érdemlett igaz tanúságától ravaszon megfosztani kívánják csupán azért, hogy az Országnak állapítását köz értelemmel, nem pedig egy Fejedelemnek hatalmassága által épített nek állítja; — mellyben ô nékie annál nagyobb elôttem tántoríthatatlan hitele, mivel mind az Oroszok' Történetei, mind pedig a' Görögök számos Írói általjában bizonyítják, hogy ezen Magyar név alatt lévô vándorlás nem egy, hanem külömbféle Nemzetségek, 's Hadak (Tribur) által történt, mellyeknek különös Vezéreik, és Hadnagyaik

voltanak; Schwartner Úrtól nékie tulajdonított tsúfos *Stopler* név, ha helyesen akarunk németûl szólni, róla hibássan mondatik, mert ugyan ô minden Történet Íróink felett, (mivel olly helybéli környülállásokat, sem elôtte, sem ô utánna senki sem említô) leginkább eredeti. Már pedig Adelung szerint: „Stoppeln figürlich und im verächtlichen Verstande, heifst mühsam, aber ohne Wahl zusammen lesen, oder suchen, compiliren. — Prov. Ein Buch aus Hundert andern zusammen ſtoppeln.“ — Kitettzik ebbûl, hogy a' rágalmazô *Stoppler* név eredeti Szerzônket korántsem érdekelheti; hanem inkább a' mostani illyféle compilatiókból álló munkákat; — mellyekben ezer között egy eredeti gondolatra alig találkozunk, mert jobbára mind forditott, új mettzésre, 's formára alkalmaztatott, régen félre tett köntösökhöz hasonlók. Én valóban a' rágalmazó ítéleteket, valamint a' Törvény úttyán igazságtalan kínzásnak tartom, úgy a' tanúltság vidékén illetlennek, utállatosnak nézem, bár azon Tudóssaktól ered is, kik a' Tudatlanabbaktól, annyira magasztaltatni kívánják neveket mennyire az hatalmasakat, az erôtelen gyámoltalanok felett kény szerint uralkodni tapasztallják.

A' külömbféle Nyelvek Szó tárain kívül, leginkább segítette visgálódásomat Adelung „Versuch eines Grammatisch-Kritisch-Wörterbuches des hochdeutschen Mundart. Leipzig 1774.—86. in 4-o. V. Darab: ki nagy tudományú szorgalmatosságával, nem tsak a' Németh, de egész Eu-

ropai Nyelveknek egyaránt áldozott, és minden Hazában Polgári borostyánt érdemlett. Dufresne, vagy is Du Cange név alatt esméretesebb Glossariumja mediae et infimae Latinitatis Francof. 1681. Fol. Vol. III. a' közép évben gyakorlott ígékben oktatott, tsudálkozva találtam benne a' *Morotva*, és *Lyuk* szavakat, mellyeket a' Magyar Törvényből könyvébe béiktatott.

Szükség utoljára a' mostan élő Nyelveknek eredetét az Europai Nemzeteknél elôhoznom, mellyet maga helyén, a' Philologiáról szólván elmellöztem. Mind ezeket három külömb kútfôből eredetteknek vélem, úgymint: I. Az Olasz, Frantzia, Spanyol, Portugall, Oláh Nyelveket származtatom a' Romaiból olly formán, hogy ezen eredeti Nyelv ugyan annyi különös barbarus Nyelvekkel öszvekeveredvén, különös Nyelveknek feltünésére, és alkotására okot adott. II. Az Orosz, Cseh, Lengyel, Horváth, Lusatiai, Pomeraniai, Dalmata, Vendus, Rátz, 's a' t. Nyelveket bizonnyára nemzette a' hajdani Tóth, az az: Sarmata, és Geta Nyelv. III. Az Angoly, Szász, Dán, Swéd, Lifflandi, Belga, Sváb, 's a' t. beszéd, kétség kívül a' régi Gothok, vagy is Németek Nyelvéből veszi eredetét. — Melly három különös kútfôből eredô Nyelvekben mindazonáltal sok hasonlatosságot, szembetünô közösséget észrevévén a' Tudósok, már jól korán egy forrásból kiáradottnak vélték; legrégiebb azok közül a' kit olvastam, Gelen 'Sigmond, Lexicon Symphonum,

Basileae 1537. 4-o Könyvében. *a.*) És valóban a' Nyelveket azon módra, mint a' Nemzeteket Asiából kivándorlattaknak, és onnan Europába származottaknak ítélik; Armeniának Tartományát közép pontnak állítván, mellyből mind Észak, mind Napkelet, és Napnyúgot felé a' Nemzetek úgy, mint a' Nyelvek kieredtek. Visgálód-

---

a.) De a' Philologiának e' része, még a' mi időnkben is gyermekségben van annyira, hogy Carl Joseph Bouginé Handbuch der allgem. Litterargeschichte nach Heumans Grundrifs, Zürüch 1792. in 8-o V. Bänd. a' Tudóssaknak közönséges óhajtását, magáéval öszvekaptsolván imigy kinyilatkoztatja: Es wäre eine wichtige philosophische Untersuchung, wen mann alle Bekante, Todte, und Lebende ſprechen, gesitteter und barbarischer Völker bis auf Ihre Quellen forſchte, und zeigte, wie eine aus der anderen entſtanden, welche die Muttersprachen, und wie sie unter sich verbunden seyen; wen mann Haupt, und neben Dialecte sonderte, in den Geist der Sprachen eindränge, und die Wörter nach Stamm und Ableitung, nach den Sprach-idiotismen, Analogisch, Etymologisch- und Philologisch-Critisch erklärte. Dieſs wäre die Sache gelehrter Gesellschafften, nicht einzellner Männer, nicht blosser Lingvisten, Wortklauber, Sylbenstecher, Sprachmeister, Pedanten, Wortgrübler 77. T. V. p. 137.

janak azok, kik hozzánk idegenek ő Nyelvek' eredetéről, a' mint tettzik; nékem ki a' Magyar Nyelvnek származását úgy is tárgyomnak nem vettem, elégséges előhoznom, hogy ez, említett Europai Nyelveknek egyik neméhez sem tartozandó, bár mindeniktől (Ezer Esztendőkön fellül lévő szomszédsága, szövetsége, közös foglalatossági miatt) számos ígéket már költsönözött; a' melly szavaknak fejtegetése okáért, ezen Nyelveknek esmeretét szükségesnek lenni, e' kis Munkának folytában eléggé megmutattam.

És efféle segédeknek társaságában az Alphabet rende szerént helyheztetett Magyar Szavaknak eredete visgálását egyedűl próbaképpen már említett módon kezdettem, 's tellyesítettem. Mindenkor örvendetes köszönettel fogadván, ha kiessebb, és valóságosabb ösvényre, mintsem elindultam, vezetteihetem; méltó jutalmamnak tartván, ha némellyeknek bővebb gondolkozásra, Történeteink, és Anyai Nyelvünk' visgálására ily igyekezetemmel ösztönt, 's alkalmatosságot nyújthattam.

SZÓ-NEMZÉS.

ÁGYÚ (D. Tormentum, Bombarda; N. Feld-Stuck; Fr. Canon.) eredeti magyar nevezete egy lövöldözô tábori szerszámnak, mellyet a' Magyarok ugyan fel nem találtak, de már 'Sigmond Király alatt a' Törökök ellen véle éltek. Nem is adhattak jobb nevet ezen öldöklö szerszámnak, mellynek minden ereje az *által-gyújtás*-sal eszközöltetik. Elijeszthetí e' szónak nemzése minden vakmerô Etymologust azon közönséges állítástól, mellyel a' mesterségeket, és találmányokat, azon Nemzetnél születteknek vélik, mellyben honnyi, és nem költsönözött nevezetjét találják. Illy talpkövön leginkább épitette hibás véleményeit Anton, (Carl Gotl.) Erste Linien eines Versuches

über die Alten Slaven. Leipz. 1782. 8-ad részben kiadott Könyvében. —

ANGYAL. Eleink a' Keresztény Hitnek Oktatóitól, kik nyelvünkben alkalmatos ígét ennek jelentésére nem találtak, a' Romai szavat elfogadták, és az *Angel*-t Angyalnak mondották. Romaiak pedig a' Görögöktül költsönözték, mert tsak a' Keresztény Vallás által, melly sokkal előbb a' Görögök mintsem a' Romaiaktól gyakoroltatott, jutottak illy ígéhez, melly ennekelőtte Nyelvekben esméretlen vólt. Αγγελος az-az: Angelos: a' Görög értelemben *Követet* tészen, valamint hogy mind az Ó, mint az Új Testamentomban, vagy is bévett nevezettel a' Sz. Írás Könyveiben, az Angyalok mindenkor Istennek az emberekhez küldött Követei voltak.

APÁTI, APÁT-ÚR, APÁT-FALVA, APÁT-FÖLDE; veszik eredeteket az *Apát* szótúl, melly magányossan már a' szóllásbúl eltűnt, 's helyette közönségessen mondjuk *Apát-ur*, melly szó a' személyjét jelenti; — *Apáti* a' Vagyonját, szinte úgy, mintha mondanánk Apát-é, az-az: Apátúrhoz tartozandó, *Apátfalva*, az az: Apátúr faluja, és így *Apát-földe* az az: Apátur földe.

Jól lehet hogy *Apát* mind értelmére, mind hangjára hasonlít *Aba* Syriai szóhoz, melly ő nálok szinte mint régi Öseinknél Atyát, vagy is legöregebbet a' Nemzetségben jelent, és a' Tudósok közönségesen is megeggyeznek, hogy a' *D.* Abbas, *N.* Abt, *Fr.* Abbé, *Ol.* Abate, *Ang.* Abbod, *Dán* Abbed, *Svéd* Abbot nevezetek, a' Napkeleti Remete Barátoktúl, vagy is Társaságoktúl Europába költöztek. — Én mindazonáltal az *Apát-ur* szónak ebbéli hangját, és értelmét nem a' Napkeleti szóbúl eredni vélem, mivel az *Abba* szavat maga tulajdon értelmében Eleink majd tsak nem a' XVIdik Századig gyakorlották: hanem inkább a' béhozott Keresztényi Hit-vallásnak, és a' Szent Benedek Szerzete béhelyheztetésének tulajdonítom. — A' *b.* betűnek *p* re változtatását pedig inkább a' Német, mintsem a' Deák kimondásnak, mivel hogy *Apát* a' *vocalisnak* két *Consonans* közé való tételével inkább a' Német kimondású *Abthoz*, mintsem *Abbashoz* közelít. — E' származásból méltán meggyőzettethetünk, hogy Apáthi vagy Apáthur hibássan írattatik h. betűnek köziben tételével, mivel eztet a' gyökér Szó is magában nem foglalja.

APÁ-CZA: vagy is jobban *Apát-cza*, az a' most említett, és a' Németektől költsönözött *Apát* szónak aszszonyi személyre való változtatása, és maga értelmében valamint Apát-Úr (Abbást)

férjet, és a' férjfiaknak Elôljáróját, úgy Apát-cza az aszszonyi személyek Elôljáróját (Abbatissát) jelenti. Ez ugyan bévett szokás szerént való értelme, és magyarázása. — De vallyon mért a' szentebb életnek magokat áldozó szemérmes Szûzeink ez értelemben sem a' Fejedelem Aszszonyaikat, sem pedig magokat a' Sororokat (kik illy nevezettel már a' IV. Bela Király alatt éltek) nem illetik? a' szemérem tudniillik hátráltatta eôket, mert valóban az Apátza nevezet avval ösze nem férhetett, és így magoktól igen ritkán, és talán tsak elvétvén ezen szónak kiejtését, olvassuk.

Mondottam hogy *Apátza*, az Apátnak aszszonyi nemre való változtatása; történik ez, a' *cza* syllabának hozzá ragasztása által. — E' ragasztás, és változtatás módja különös, és természetes a' Tót Nemzeteknek, Horvátoknak, Tseheknek 's a' t. kiktôl mint Szomszédjainktól költsönözvén Eleink, számtalan szavakat béhoztak nyelvünkbe, mellyek illy vég-hangjaikkal többnyire aszszonyi személyeket, vagy nôstény állatokat jelentenek, p. o. Katicza, Mancza, Kopanicza, Kancza, 's a' t. már fél századdal ez elôtt megesmérte tagadhatatlan igazságát állításomnak Schwartz Godefrid a' ki Wjfalvi Istók nevezete alatt 1742. kiadott Munkájában A. Imperator Justinianus M. Slavicae Genti vindicatus pag. 5 a így szóll: „Est autem Biglenitza (Mater Justiniani Theophylo Auctori ita dicta) terminatione nomen

nomen adeo Slavicum, ut infinitis facile nominibus aliis, appellativis, et imprimis propriis in *cza* exeuntibus illustrari possit; si in re, Slavicis auribus tam familiari, illustratione opus esset."

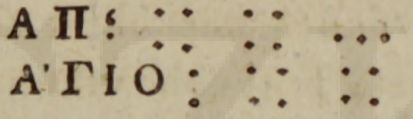
A' régi Németek a' mint Adelung a' *Sau* ígének, melly nöstény sertést jelent, fejtegetésében valja, hogy egy hajdani a' Sz. Anna tiszteletére készült énekben a' *Sau* helyett, *Su* találtatik, és az *Ángoly Szászok* illy állatot *Sigu* irták légyen; de mostan is a' *Frisok* Siugge, *Vestphálok* Zugge, *Oesterreichiak* Zaucke, vagy is inkább, a' mint önnön füleinkel haljuk számtalanszor, *Czaugnak* nevezik, melly szó mind hangra, mind értelemre nézve a'ma Tóth eredetû *cza* suffixummal egészen megeggyez, és így az Apát-cza nevezetnek azon értelmét, mellyel aszszonyi nem, és személybéli Apátot jelent, el nem tagadhatjuk, azért magunk is már dítsért szemérmes Szüzeinkel inkább óhajtottuk volna, hogy nem Apát-cza, hanem inkább Apát Aszony nevezetet válaltak volna fel Eleink; mert így azon kétségeskedésre, mellyre a' Dominusnak a' Dominához való Correlativumja vezet, nem eredtünk volna, világosságra hozattatván a' Történet Írók által, hogy az egy *Regulán* lévõ férjfi, és aszszonyi Szerzetesek régenten vagy egy, vagy egymás mellett lévõ Klastromokban laktanak.

Felséges ugyan Magyar Szüzeink gondolatjok, hogy az Elõljárójokat az Apát-cza nevezettel mint a' Németek *Aebtissin*, Abbatissa, soha

sem, hanem *Fejedelem-Aszszony* tzímjével tisztelték, nem annyira azért, hogy azokat szerzetbéli Társaságok fejének kötelességûl esmérték, hanem hogy örökös emlékezetet adjanak a' Budai Nyúl-szigetében 1258 dik esztendôben kezdett magyar Szerzetjek felállításának, mellynek Szerzôje vala Sz. Margith IV. Béla Királyunknak 's Fejedelmünknek egyik Leánya, kitôl a' Fejedelmi-Aszszony nevezet az utóbb következôkre is, szinte eltörültetésekig kiterjedett. — Az eképpen kútforráshoz visszavezetett Apátza név, hogy a' Sororoknak hibásann is tulajdonítatott, tovább víttatnom nem szükséges.

APOSTHAG Pest Vármegyében a' Duna mellett helyheztetett Falu, dél felôl Egyháza, napkeletrôl és éjszakról Duna-Vetsei Mezô Város határival környékeztetik. Ezen nevezet valóságos Görög szó, t. i. Αποστολος Αγιος annyit tész mint Sz. Apostol, és valóban ezen Helységnek régi Temploma, melly 1805. esztendôkig a' Reformatusoktól bírattatott, és elrontatván helyette más újabb építtetett, a' 12. Apostolok tiszteletére vala építve. — Nem is a' mostani Templomoknak hoszszú négy szegû formájára, hanem 12. oldalokra gömbölûen, mellynek is kerékssége, vagy inkább általagja (Diameter) több nem vala 5. ölnél, alkottatott; minden oldalon láttattak a' kinyúlt mettzett kövek, mellyeken bizonnyal az

Apostolok oszlopai állottak: — Ezen régiséghez hasonlót, és bizonyos Görög eredetre nézve ritkábbat Hazánkban nem tapasztaltam, a' tudatlanság elôtt meg nem érdemlette további fentartását, és ámbátor az új Templomnak építésére széthányattatása után alig ígért 6. öll követ, még is fenékbôl felforgattatott; akkor, de már késôn, megbántam magam is, hogy közelebb lakván elegendô alkalmatossággal élni restellettem, visgálódásom megelégedésére: még is az omladék között egy faragott kôre akadtam, melly ezen görög betûkkel jegyezve vala:

Méltán tarthatjuk ezen kisded Templomot a' Görög Császárok alatt a' 6-dik vagy 7 dik Században építetettnek, sokkal elôbb, mint sem Nagy Károly Pannóniának Lakossaival Üdvözítônknek Vallását a' 8-dik Században megesmértette. Ha aztat a' Görög Klastromok által építetettnek nem állítjuk, mert valóban Apostag, úgy mint Egyház, Tykus, (Tentele) Zygerhfew, Czetin 's a' t. egymás mellett fekvô határok, mind az Weszprém Wölgyi Görög Apátzák birtokában voltak; mellyeket eö nékiek Sz. István Király hasonló Görög nyelven írt Levéllel, és eö utánna Cálmán, és több Királyok tulajdonítottak, 's erôsítettek. Lásd Szerdahelyi Diploma Graecum S. Stephani Budae. 1804. in 8. c. figg. — A' Görög Klastromok III. Béla idejében is számossan voltak, a zok

között, és a' Deák Nyelvel elő Barátok között, különös intézetek tétettek viszálkodások miatt.

---

*ÁRKUS*nak nevezünk tsak egyedül mi Magyarok, egy egész darab papírost a' mint az egy tagban készíttetik: ebben az értelemben már egy Nemzettől sem gyakoroltatik ezen Arcus szó, — de azért még is eredeti Magyarnak mondani nem lehet: mert ámbátor a' papírosnak gyakorlása Magyar Országban már 1309. Eszt. *a.*) divatjában vala, még is annak készítését tsak 1546. Esztendőre *b.*) 's nem fellyebb vihetjük, melly ez ideig leginkább Olasz Országból Hazánkba béhozattatott, természetes azért, hogy az Olasz találmány, Olasz vagy is Deák nevezet alatt nálunk esméretessé lévén, abban tovább is megmaradott.

Én a' nevezetnek eredetét a' Deák Arcus, (melly annyit tesz mint hajtás, kerek) szónak tulajdonítom, bizonyossan azért, hogy az elsőbben feltalált Papiros formája, a' Rostáknak — mellyekben készítődött, — gömbölyüségek miatt *arcust*, vagy is *hajtást*, *kereket*, vagy *fél-kereket* képzelt légyen, valaminthogy a' Németek is e' Deák nevezetet *Arcus*, azonnal magok nyelvekre

---

a.) *Ungrisches Magazin Preszb.* 1781. *in* 8-*vo* *Tom. I. p.* 133 —

b.) *Ibidem Tom. I. p.* 141 —

fordítván, *Bogen* nevezetben mind ez ideig megmaradtak. Jollehet tehát mostani deák nyelven a' papírosnak egy egész tagját, a' régi Aegyptomi, vagy is Nilusi Papyrusnak levelei nevezete szerint tudós kérkedéssel, *Phylirának* mondjuk, hogy aztat eleinte, még annak hasonlítását a' Tudósok az Aegyptomi Papyrussal nem kívánták — *Arcus*nak nevezték légyen, mind a' Németek fordításából; de leginkább a' Magyaroknál mind ekkoráig fennmaradott nevéből szinte valónak lenni vélem, és tartom is.

Tellyességgel meggyözödtem pedig vélekedésemnek valóságárúl, midőn Papebroch Dánielnek *in Process. de SS. Virgi. Eischelleus ad diem XVI. Junii p.* 128. kételkedését észre vettem; a' ki egy régi Hagiographusban (Sz. Életek Írójában) olvasván ezen szókat: *super mundum arcum Papyri posuit*, mint hibássan írottat, *Arcamra* jobbítani kívánta, mintha *Arcum* nem elegendő és bizontalanabb értelmet adott volna azon Hagiographus kifejezésének.

Régiségét tehát e' szónak azon üdőre határozhatjuk, a' midőn a' *Papírosra való Írás* Hazánkban közönségessé tétetődött, melly is a' XV. Században történt; mert jóllehet 1300. — 1399-kig némelly Papirosra írott levelek találtatnak, még is azok tsak igen ritkán adják elől magokat, sőtt olly kis darabotskákra írva vannak, hogy egy Árkusnak, a'vagy is egy tagnak 42-dik részit is alig tészik, egész Árkust pedig ezen XIV. Századból még senki világosságra nem ho-

zott, azért az *Árkus* nevezet is ezen Században esmérős nem lehetett; hanem a' XV. Században, vagy is 1400 túl 1499 dik Esztendőkben, midőn már számossabban készítetvén, nem csak 8 ad, de negyed részre, és fél árkusokra is írott Levelek, mellyeket *lapoknak*, és *leveleknek* azután hívtak (paginas, et folia) gyakrabban előfordulnak.

BETŰ, ÍRÁS, OLVASNI: eredeti magyar ígék, mellyeknek nemzése visgálásában annyira öszve szövettettek gondolatim, hogy azokat inkább eggyütt előadni, hogysem egymástól eloszlatni tanátsosabbnak véltem. Nyugtató jutalmát megnyerem fáradságomnak, ha Olvasómat azon örömmel gyönyörködtethetem, mellyet magam buzgón érzettem, bizonyossá tehetvén azt, a' mit eddig minden egyébb Nemzetek Eleinktől eltagadtak, t. i. a' nálok gyakorlott Litteraturát, az-az a' Betűnek, Írásnak, 's Olvasásnak tudományját.

BETŰ: G. γραμμα; D. Littera, Fr. Lettre, Ol. Lettera; Sp. Lettras; N. Buchstab, régente VIII dik Századb. Bouchsta; — Niederl. Boocksta; Dán. Bogstaw; Svéd. Island. Staf; Ang. Letter; Cseh. Slowa; Or. Szloba; Lusat. Pismik; Kassuliaiak Bockstav.

ÍRÁS: G. γραφη; D. Scriptura; Fr. l'Ecriture; Olasz. Scrittura; Sp. Escrivir; N. Schrifft,

régente Giscrib, Skrifte; Sved. Skra; Angl. Or Writing; Török: Jazi, Jazilan; Tóth: Pismo; Lengy. Pisác; Cseh. Psat; Orosz: Pisat; Lusat. Pissácz.

OLVASNI: G. Λεγο, Λεγειν — olvasó αναγνωστης. — *D.* legere; *Fr.* lire; *Ol.* leggere; *N.* lesen; *Angl.* lease, leose, tó reas; *Dán.* läse; *Swed.* läsa; *Tót.* Žitat; *Cseh.* Žiſti. — *Lengyel* Czytac'. *Orosz.* Cisath. —

E' három ígéknek mindenek elõtt eredetiségit avval bizonyítván, hogy más idegen Nyelvbül nem költsönöztethettek, hanem önnön Nemzetségekben születtek, ezentúl hiteles Tanúkkal erõsítvén, mennél régiebb legyen a' Tüzés és Vésés találmánya az Írásnál, tagadhatatlan következésekkel víttatom, hogy Eleink koránt sem Europaban, és annak déli részében a' Keresztényi Hit vallással a' Litteraturával megesmérkedtek, a' kiknél t. i. egyedül az Írás, nem pedig a' betüzés a' IX dik és X. Században szokásban volt.

A' *Betük*-nek tudománya tehát, vagy is a' gondolatinknak, és szavainknak látható feljegyzése olly régi, hogy azt Nemzetünkel együtt születettnek állíthatjuk. Mert külömben, mint egyébb Mesterségekben elõ fordúló neveket, azoktól a' kiktõl oktattatunk költsönöztük; úgy a' betüknek nevét is valamelly tanúlt Nemzettõl elfogadtuk volna, de sem Napkeleti, sem Europai Nyelvekben hasonló hangú és értelmü szavat találha-

tunk, *a.*) azért méltán önnön Nyelvünkben keressük eredetét.

Betű t. i. származik a' *Tüzéstől;* betűzni annyit tészen, mint hegyes eszközzel likakot, vagy vonyásokat valamiben tenni. Mái napig is azon varrás, melly likatsosan ejtődik, *Tüzésnek*, az eszköz pedig *Tünek* hívattatik. De nem tsak a' szövött materiákra, hanem több egyebekre is fordíták a' tűzés mesterséget (az betűi tudománynak zsengéjében) a' régi Nemzetek, Plinius t. i. az elsö betűket fa levélre, viaszra, ónra 's egyébb könnyebben tűzhetö, és véshetö materiákra, utóbb fára, tsontra, rézre, kőre 's a' t. jegyeztetteknek állítja.

A' Görög szó Γραμμα, és a' szerszámok neve Γραφις, Γραφειον, a' Magyarok betűje értelmével tellyességgel megegyez, mivel ezen ígék is vésést, vésöt jelentnek; megtartván nyomdokát az elsö írás módjának.

Tapasztalta ugyan eztet széles tudományú Adelung is a' német Buchstab, Schrift, Griffel nevekben, ki noha a' *Buchstábot* nem mint egye-

---

a) Alphabet-böl származtatni a' Betü-t nem lehet; mert akkor nem Betünek, hanem vagy Beta nak, vagy Bete-nek kellenek azt ejteni a' suffixumok természete szerint; — a nélkül, hogy a' szó nemzésben az eldarabolt szavaknak semmi nyoma nintsen, az egy személyes neveknek változtatásan kivül.

bek von *Buchenen-stab*, Bük, és Hársfa darabok-túl, mellyekre az északi Nordmannok vésték betűiket; hanem a' betűknek páltza hoszszasága szerint lefelé írása módjától, mellyet Napkeletinek vélnek a' Diplomaticusok, eredettnek lenni hibássan állítja; mert felejtkezvén erről a' *Schreiben* ízben így szóll: *Der Grund der Benennung liegt in der ältesten Art der Verfertigung der Schrifftzüge; welche durch Schneiden, Graben &c. war.* — A' Griffel ízben: *Dieses Wort gehöret zu den veralteten graben Schreiben, griechisch γραφειν, Engl. grave — die Endung — el deutet hier, wie in andern Fällen ein Werchzeug.*

Már a' Romai *Littera* nak, és a' Romai Nyelvből származott Olasz, Frantzia, Olah, Spanyol nevezetnek sokkal későbbi eredetire vezet a' szónak értelme; a' régi Deák Grammaticusok ezt állítják: a' Lino-is ire Littera; quod in scribendo illinatur, h. e. leviter inducitur attramentum, — quamvis alii Litteram, quasi legiteram dictam velint, quod Legenti iter tribuat. *a.*) Mellyből kitetszik, hogy Littera tsak akkor jött a' Világra, midőn már az festékkel, és irral való írás gyakoroltatott. Mind tehát azt, hogy a' Betűzés idősebb az Írásnál, mind pedig hogy Eleinktől gyakoroltatott, meg mutatnom szükséges.

Meggyőzettetvén magam is a' Tudóssaknak általjában meghatározott Ítéletjekről, hogy a' raj-

---

a.) *Nicol. Perotti Cornucopiae pag.* 226.

zolás, vagy magyarabban mondván képírás a' jegyzéseknek elsô 'sengéje légyen, azt mindazonáltal nem festék, hanem vésés által történtnek vélem, és valóban az Aegyptomiak illy jegyzéseket mindenkor faragással eszközölvén, mind e' napiglan nálunk emlékezetûl hagyának. Ha igaz, hogy Aegyptomi Philocles, vagy Korinthusi Cleonies az emberi árnyékja körûl vonyásokat húzván, a' rajzolás mesterséget feltalálták, ezen állítás is inkább vésésnek, hogysem írásnak kedvezni láttatik. Egyébb eránt a' Betûzés kezdetérûl méltán állíthatjuk, hogy az elôbb púhább 's könnyebb szereken eszközöltetett; ugyan azért elôbb viaszra, faleveleKre, fára, agyagra, mellyet további tartása végett kiégettek, mintsem ónra, rézre, kôre tûzték 's vésték azokat.

Legrégiebb tûzést emleget Harpocration, és Gellius Noct. Attic. Lib. II. c. 12. „Leges Solonis antiquissimae Athenis axibus ligneis incisae sunt, melly történt 86. Olympiasban a' Kr. Sz. elôtt 600. esztendôvel, Plinius Hist. Nat. L. XIII. c. 11. állításunkat rövid szavaival tellyességgel megerôsíti: ante conditam in Aegypto Alexandriam non fuisse Chartarum usum, in Palmarum foliis primo *scriptitatum;* postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox et privata linteis confici coepta, aut ceris. — Melly szó *scriptitatum* korántsem írást, az-az festett betûket, hanem be-tûzötteket valóban jelent, mert Pálma-fa levelein lévô írásnak semmi nyomdokát sem lehet találni egész Régiségben, sôtt Mich. Gvalandin

in Commentario in Plinii Capita de Papyro Amberg 1613. 8o erössen vitatja, hogy írni sem lehetne a' Pálma-fa levelein, ha tehát betük jegyeztettek, azok nem máskép, hanem betüzve ezen levelekre hozattattak, millyen betüzött betükkel, a' mennyire tudosításom terjed, még mái napig is a' Malabarusok élnek, és a' Bambus-fának kövér leveleire jegyzik tüvel betüiket. Voltak nálam két darabban öt hüvelni hoszszú, és másfél széles Bambus levelei, mellyek csak egyik felén illy írással tele voltak, de a' betüknek esméretlen voltára nézve értelmeket ki nem fejezhettem.

Pliniusnak tölem eredett magyarázása annál bizonyosabb, hogy az ólom, és viaszkra említett írás, nem is külömben, mint tüzés, és vésés által történhetett. Élö bizonysága ennek a' Bétsi Tsászári Könyvtárban lévö Juris-Consultum de Bachanalibus, melly Kr. Sz. elött közel két szász esztendövel réz táblára tüzettetett, és vésetett. De vallyon a' vászonyra jegyzett betükrül gondolhatjuk-é, hogy azok mivel vésve nem lehettek, írva lenniek kelletett? korántsem. Mert valóban a' mint említettem, hogy a' rajzolás, vagy is Képírás elöbb való a' Betü-írásnál, és hogy ezen utóbbi az elöbbenitöl veszi eredetét, — úgy bizonyosnak ítélem, hogy valamint a' tüzés, az az hím varrás által véghez vitt képírásnak már a' legtávulabb idökben Homerus verseiben nyomdokit feltaláljuk; úgy a' vászonyra hozott betüknek tüzését szinte közel olly távulatra felvihetjük. Ezen tü szerszám által eszközlött *Hím-varrások*,

az-az tarka és külömbféle színû kivarrása a' gyoltsnak, Acus phrygia névvel a' Görögöktûl Romaiakhoz jutott; képzeltettek pedig általa nem tsak mindennémû virágok', 's egyébb szembe öttlõ minémûségeknek képei, de valóban betûk is. Legrégiebb példája Philomelanak szomorú esete, ki kegyetlen Tereus által nyelvitûl megfosztatván, keserveit egy kendõre tûvel kivarta, és úgy Progne testvéreit epesztõ kínnyairól tudósította. — Ez iránt szólló verseit Ovidnak annál inkább szükség elõhoznom, hogy õ is a' Betûzés mesterségit nem a' Görögöknek, hanem Barbarus Nemzeteknek, melly névvel leginkább Skythák értetõdnek, tulajdonítja. *Metamorph. L. VII. Fab.* 8.

„Stamina Barbarica, suspendit callida tela:
Purpureasque notas filis intexuit albis
Indicium sceleris: perfectaque tradidit uni.
Utque ferat Dominae: gestu rogat. Ille rogata
Pertulit ad Prognen: nec scit quid tradat in illis.
Evolvit vestes. — Saevi matrona Tyranni
Germanaeque suae Carmen miserabile legit.“

Betûknek és egész szavaknak az ruházatokban való bévarrása kivált a' királyi köntösökre, Egyházi öltözetekre, Zászlókra, 's a' t. mind a' Napkeleti Nemzeteknél, de leginkább a' Görög Tsászárok Udvarában gyakoroltatott, innent Rómában is, és úgy minden Keresztényé vált Nemzetekre elterjedett. Mellynek okáért Gyzela Sz. István Királynak Hitvessétûl, és az utóbbi Királynék

kegyességeiből ajándékozott, és még fen tartatott némelly ebbéli ritkaságokat korantsem tzélom, hogy a' régi Skythiai eredetre visza húzzam, noha e' Mesterségnek kútfejét Görögöknek útasítások szerént is a' Barbarus Népek kebelében helyheztetem. Tarquinius Királynak Kr. Sz. elôtt közel 600. esztendôkkel a' Sybillák által nyújtott könyveket, ha a' mint mondatik, gyoltsbúl voltak, valóban nem máskép, mint him-varrással íratattakat vélem, mert az Irral rajzolt betûket olly régiségre fel nem vihetjük, mivel még Cicero, és késöbbi idôkben a' Romaiak is viaszkos Táblákra tüzték, vésték írásaikat.

Az értelmes Jegyeknek vésése 's betüzése, Aegyptom és Phaenitziabéliek után a' Görögökhez, ezektöl Észak felé is szélesen elterjedett a' Skythaiakhoz szinte úgy, mint a' Goth, Nordfelé lakó Nemzetekhez. — A' fa páltzákra való betüzésrôl Olah. in Hist. Gent. Septemtr. E. 20. Lib. I. bizonyítja: „*Gothi baculum certis quibusdam characteribus insignitum habentes, quo instrumento vetustissimis temporibus, dum Librorum usus non esset, Lunae, Solis, et caeterorum Syderum virtutes cognoverunt, — — — prout hoc tempore Incolae fere omnes agnoscunt.* Bizonyítja ezt a' Svedekröl hazánkfia Frölich David is, ki azon Országot a' XVI. Század elein személyesen megjárta mondván: *Quisque fere Rusticorum — — Calendarium Gothicis Litteris baculo insculptum secum habet.* — Ugyan azon Oláh említi Mun-

kájában Lib. I. c. 21. „*Ut Epistolae Papyro inscriptae nunc inter homines mittuntur, ita olim Aquilonares Incolae litteras ligno insculptas pro celebri genere chartarum ad invicem destinabant.*

De a' Napkeleti Északban is már hajdan szokásban volt értelmes jegyeknek betűzését senki sem tagadhatja, melly vidékről hogy Eleink le-szakadtak, ha különös Történet Író tanúink nem volnának, megnyúgodhatnánk tudós Salmasius Hellenisticae parte II. c. 11. állításán is: *Nulla est gens Europae, nec Asiae, quin a Septemtrione promanaverit. Inde progenies profectae populorum, quibus Europae, Asiaeque partes pleraeque consitae fuerunt.* Tudósíttatunk ezentúl minden kételkedést magoktól elhárító Tudósoktúl Vossy Isac. variar. Observat. c. XIV. Paschii inventis novo-antiq. c. VIII. és az újabbi Vándorlók írásiból, hogy a' Synaiak könyv-nyomtatása, mellynek régiségét kinyomozni mind eddig nem lehetett, a' betűzéstűl, melly az Irásnál, az-az festett rajzolatnál régiebb, vette eredetét. Dr. Bossányi Hazánk-fia, ki közel 2. esztendeig Chynában lakván, ottan elvett Hitvessével Bétsbe visza jött, azomban már 15. esztendők előtt meghalálozott, birt egy különös Chynai páltzával, melly egészen betűkkel bétűzve vala; Ennek holta után Chynai öltözetei, eszközei, könyvei Bétsben mind kótya vetyéltettek.

Németek ditsekednek Dürer Albert-el, mint ollyannal, ki az fára mettzés, és tűzés mesterségnek elsőbb feltalálói közé számláltatik. —

Vallyon az ô Gyulán Békes Vármegyében való születése, és a' közel lévô Erdélyiekkel való társalkodása, mellyeknél a' betûk', és egyébb jegyeknek fára való mettzését tapasztalta, nem adott e' okot e' Mesterségnek bôvebb kimívelésére? Kinek is 1502-tôl 1516. esztendôkig tsudálkozásra méltó vékony mettzései, 's tûzései papírosra kinyomottan nálam is találtatnak, mert valóban az Erdélyi Székelyiek, kik az Atila halála után itt maradott Húnoknak vagy is Kúnoknak maradéki tûzés módját legrégiebb idôktôl a' mi emlékezetünkig feltartották. Kéza Simon ugyan XIII. Században a' Magyarok Krónikáját Kún Lászlónak ajánlván elsô Könyvének utólsó Tzikkelyiben így vélekedik: *Zátuli* (*Zakuli kell olvasni*) *Hunnorum sunt residui — Blachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur*; de bizonnyára sem egyik, sem más Nemzetnek betûit nem látta, külömben a' hallomásból nyert tudósítását, *perhibentur* ígével nem fejezte volna ki; — hitelt is adunk inkább Thuróczinak, de leginkább Oláh Miklósnak, ki Erdélyi származatja miatt tudhatta, és felsôbb tekéntete miatt akarta is Olvasóit az igazzal megesmértettni, ki azért nékem a' betûzés által szokott írás-módjának víttatására kifogás nélkül való kívánt Tanúm lészen. Thurócz. Chron. L. I. c. ultimo: *Siculi nondum Scythicas litteras obliti, eisdem non encausti, et Papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio Dicarum ad instar utuntur.* — Oláh Miklós Atilájának XVIII. Tzik. így szóll: *Ad explicandam animi sui sententiam*

— — — *praeter usum papyri, et attramenti, aut characteris aliarum lingvarum notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes, quibus ita incisis, apud amicos, ac vicinos vice nuncii, Epistolaeve utuntur.* — Székely István Göntzi Pap 1558. eszt. kiadván a' legregiebb Magyar Nyelven nyomtattatott Krónikáját, 142. levelén így ír: „*Székeliec még mostis külömböznec a' több Magyaroctól, törvyniekkel eés yrásokkal, kic Hunniabeli módra Szekel bötüvel eelnec mind e' napiglan*". Ezen Székely betüket pedig, hogy bébökni, vagy is betüzni szokták, arról Baranya Vármegyei Decsi János tudósít Székely-Vásárhelyről 1598. írtt Levelében, mellyet Telegdi János Lugduni 1599. *Rudimenta priscae Hunnorum lingvae*, kiadott Könyvben velünk közlött így írván: *Has litteras sine ullis Libris, calamis, attramento, papyro, solum lignis instar Scythalae Lacedemonicae, vel aliis quibusvis materiis nullo negotio inscribi posse.*" Szomosi (Zamosc-ius) István illy tzímü Könyvében: Analecta lapidum, et nonnullarum in Dacia antiquitatum. S. l. 1598. in Fol. V. Tzikkelyben ezeket írja: „*Superest apud Siculos genus quoddam vernaculum scribendi, quod ab Atavis eorum Scythis jam inde per multa Saecula traditum posteritati, ac ex Asia in Europam illatum retinetur. Itaque ligneis particulis, frustellis in quadrum dolatis cultelli cuspide litteras insculpunt, deorsum tendentes, tam subtili complexione implicatas, ut paucissimis multa*

ta absolvatur Sententia.“ Túdós Cornides a' Székelyek földét megjárván, több illy betűkkel jegyzett kőírásokra talált, mint a' mellyekről Deseritzky de initiis, et majorib. Hung. T. II. p. 154. emlékezik, — kinek gyűjteménye világosságra eresztettvén, inkább és inkább bizonyossá tenné Eleinknél gyakorlott Betű-jegyzésnek Tudományát.

Valamint tehát az Írás helyett Betűkkel való élések Eleinknek bizonyos, úgy a' *Rovások* által lévő számolás is nékiek tulajdonok: *Rónni* t. i. nevezték ők a' számnak, 's nem pedig a' szavaknak jegyeit. — Ugyan azért nem legjobban a' Dica Rovásra fordíttatott; mert a' Dica Deák szó, származván a' *dico, edico,* (kimondom) ígétől, nem annyira számolást, mintsem a' számadás után kimondott, 's kivetett adót jelent; tsupán is azért a' Deák *Dicát*, a' Magyarok *Rovásnak* nevezni láttatnak, hogy kinek-kinek a' számba vétel után esendő tartozása nevével együtt feljegyeztetett. A' Rovásnak külömbözö értelmére kivált a' Magyar Országbéli segedelem módjára nézve itt nem ereszkedünk. Olvashatja azok eránt I-sö Lajosnak a' 3. és 4. Articulussát; — Mátyásnak 1464. Eszt. törvényét, és az 1536. — 29. — 1550: 22. 27. — 1563: 9. — 1582: 1. — 1596: 19. Tzikkelyeket, 's tanátsul veheti Dufresne-nek Glossariumát a' *Dica* ízben, a' ki bővebb világosságot kíván.

Mind tehát a' betük, mind pedig a' számoknak tüzéssel, véséssel való gyakorlása Nemze-

tünknél e'képpen megbizonyítattván, a' Betü nevezetnek eredetét senki sem tagadhatja, sőtt annak régiségit annál inkább megesmérni kéntelenítetik, hogy az Irás-módja iffiabb lévén, köz meghatározással a' tüzés vagy vésésnél, és így a' Magyarok Litteratúrája, az az Betükkel való élések is idősebb az Irás találmánynál. — Hozzá adom még Nemzetünknek a' tüzéshez, és véséhez különös hajlandóságát, és reá alkalmatos terméſzetét; ha most elhalgatomis a' régi Tsákányokon, Kardokon, és külömb régi eszközökön tőlem talált jegyeket, bátran említhetem mindennémü Páſztoroknál általam ſzemlélt kitüzött vésett botokat, balta-nyeleket, ſzarvbúl kéſzült ivó-poharakat, — tsontbúl, fábúl, ólombúl puska, beretva, kés-tokokat, és más efféle ſzerſzám-tartókat, sípokat, furuglyákat, 's a' t. mellyek mindenféle ſzebb, és kietlenebb tüzésekkel, faragásokkal, de betükkel is kirajzolva valának, sőtt még némellyek festékkel, mások holmi bérakott fényességekkel kérkedtek; — Nevezetes az illy tüzött, és vésett betüknek értelme azon Nógrád Vármegyében Garab Helységbéli Balaskó Pál tudatlan Embernél, ki a' Templomban hallott egéſz beſzédeket páltzájára felmetzvén, azokat esztendő mulvais felolvasta, és ezen páltzáit magával együtt eltemettette; őtet a' Taksowi Prédikátor kopott tollal írtt verseivel e'képpen a' feledékenységtől megmenteni kívánta:

„Nomine Paulus erat, cognomine vero Blaskó
Rusticus, et caelebs mortis ad usque diem;

Non hic Litterulas didicit, nec calluit unquam,
Ast ex Scriptura dicere multa sciit:
Scilicet auditor Verbi fuit optimus, et qui
Prae reliquis munus laudis habere cluit,
Ille suis Dicis, e ligni parte paratis
Quae voluit cultri, quaeque notabat ope — —
Quis non miretur Calamum, talemque Papyrum
Quis non has operas, ingeniumque simul?"

Megmutatván immár a' legrégiebb idôktôl az értelmes Jegyeknek bétûzés, és vésés által való nem tsak idegen Nemzeteknél, de Hazánk népeinél is gyakorlását, nem tagadhatja senki fellebb említett állításomat, kivált ha a' Philologusok közönségesen bevett szabásoknak enged, kik a' találmányokat tsak ottan vendégeknek tartják, a' hol idegen névvel illettetnek, nálunk pedig a' Litteratúrának fô eszközlési a' Betûk, Igék, Irás, Olvasás, 's a' t. a' mint tovább is megmutatom, mind a' Honnyai földön termett gyümöltsök. Magasztalhatjuk Nyelvünket azért fellebb minden Tóth Nemzeteknél, kiknek szülötte igéjek mái napig sintsen a' Betû kifejezésére. *a.)* Ditsekedhetünk e' Tanúlmánynak nálunk régiebb, mint a' Romaiaknál, és azokból származott Nemzeteknél esméretéröl; mert megerôsítettem, hogy a' tûzés, és vésés által való jegyek régiebbek az

a.) Anton Erste Linie eines Versuches über die alten Slaven. Leipz. 1783. 8. *pag.* 156.

írottaknál, és mivel a' betû íge egy Napkeleti vagy Napnyúgoti Nemzettel sem akár értelmére, akár hangjára nézve közös, valóban eredeti Magyar ſzó légyen, mellyet tulajdon értelme szerént nem másból, mint a' betûzésből, melly Eleinknél úgy is gyakoroltatott, származtattni lehet, és azért is Betünek, nem *Bötünek* irnia szükséges.

Bétellyesítettem tehát ígéretemet, a' nélkül hogy némellyek várakozása szerént, Eleink által gyakorlott betük' minéműségébe továbbá ereszkedjem. Nékem határom egyedûl a' Szó-Nemzés, nem pedig a' Tanúlmányok története; kinek kedve lészen a' Hunnoknak, Atilának, és Erdélyi Székelyeknek betûit közelébb megesmérni, Wallaszkynak Conspect. Reipub. Litterariae in Hung. Budae 1806. in 8 o Könyvit 6. és 7. §. megtekintvén, ottan elôhozott Szerzôkhez folyamodhat.

Irás ered a' Magyar *Ir* ígéből, melly már nem éppen gyakoroltatik, mert közönségesen helyette festék, máz, kenyöcse 's a' t. szavakkal, nem a' legjobb módon élünk. — *Ir*-nak neveztek Öseink minden nedvességet, mellyel mázolni, színes jeleket húzni, festeni lehetett, azért a' Szûtsök azon ékesítés okáért külömb színekre festett bôröket, most is *Irhá* nak nevezik. Természetesen tehát Öseink a' szomszéd Nemzetektôl gyakorlott írral való festését az értelmes jegyeknek vagy is Betûknek, magok nyelvekben Irásnak elnevezték a' nélkül, hogy erre idegen szavat felválaltak volna, — melly dolog annál

különösebb Nemzetünknél, hogy a' Tóthokon kívül mind a' Romai, mind Németh származatú Nemzetek az Irást ugyan egy formán nevezik, és így annak jegyzete egy kútfőből mindenekre kieredett. Szüléje mind ezeknek a' görög γραφο'; a' mellyből (előre tévén a' sivító hangot s. a' vocalis a elváltoztatásával) származtatja Adelung a' Deák *Scribo*-t, szinte úgy, mint a' Swed *Skra*, és Ó Németh *Skriva*, *Skrifft*, *ghischrib*, *keschrifft* szavakat: lásd ő nála *Schrifft*, *Schreiben*, és *Griffel* ígéket; — de ezen nevezetek az írás kifejezésére korántsem illenek, mivel a' Görög γραφω — és γραφις vésést, és vésö szeszámot tőle származott külömb Nemzetségü szavakkal együtt jelentenek, a' mint eztet maga Adelung a' *Schreiben* ízben nyilván vallya. — Illy értelemben való Irás elöször gyakoroltatott a' *Börökön*, mivel azok a' festéket legjobban bévették, és legtovább megtartották, Herodot a' Joniai Népekről legrégiebb emlékezetet tészen, hogy kikészített Bőrökre írtak. Flavius Josef is előhozza Eleázárt, ki Jerusalemből Pergamentra arany betükkel írtt 'Sidók Törvényét, által küldötte Ptolomeus Egyptomi Királynak, azért hibázik Plinius *a*) állítván, hogy eö adott volna alkalmatosságot Eumenesnek a' Pergament feltalálására. M. Varro bizonyítása szerint éppen N. Sándor idejében kezdödött az Egyptomi Papirosra való írás, mellyre

---

a) *Hist. Nat. Lib. XX. c.* 21.

nézve az Irásnak közönségessen kezdett gyakorlását leginkább ezen időre határozhatjuk.

Olvasni: tészen, a' Betűknek öszve-szedése által a' Jegy értelmét kihozni; e' foglalatosságot némelly Nemzetek a' betűknek öszveszedések által, — mások a' megolvasások által történni tartják, és azonképpen nevezik. — A' Görögök ugyan, és a' Romaiból származott Nyelvek mind az elsőt tartják; de mi Magyarok a' Tótok módja szerént nem szedjük, hanem olvassuk a' betűket, miért inkább erre hajlottak Eleink, okát adni nem tudom, — ha tsak a' Rovásnak módját ebben is követni nem akarták. Azomban az olvasás is szinte mint a' Betű, és Írás maga értelmével biró tagadhatatlan eredeti magyar íge.

BUDA, PEST. Hazánk fő Várossainak neveit egy ízbe foglalom, mivel határait egymásnak elfoglalván, a' nevezetjeikkel is bennünket majd tsak tévelygésbe nem hoztak. A' régi Történet-Írókból, és Oklevelekből merítettem iránttok előadott tudományomat.

Buda az-az *Ó-Buda*, (mert még az Budai Várról tsak utóbb szóllok) Eleinknek Magyar Országban bejövetelek előtt Pannóniában helyheztetett Romai Város, és már Hadrianus Tsászár alatt *Legionis II-ae Adjutricis* ör álló helye volt a' Barbarus népek ellen. — Hibássan nevezi e' Várost, mellyben Ethele lakását helyhesztette,

Keza Simon Sicambriának, és ô utánna Bonfin, Ranzan, 's a' t. XV. Századbéli Szerzôk; mert a' Romai Iróknál illy Városrúl emlékezet nintsen, a' hajdani Sicambri Nemzet pedig meszsze Pannoniától lakott. Mind a' Romai Történet-Írókból, kivált Antoninus Itinerariumából; Ptolomaeusból, Notitia Imperii Orient. et Occident. &c. — mind pedig legbizonyosabban a' még fenmaradott Romai kö-írásokból, 's elegendôképpen betsülhetetlen mértföldnyi Romai oszlopokból (Columnae milliares) *a.*) Túdós Schönvisner István most Pesti Universitás Könyvtármestere, és Nagy-Váradi Kanonok megtzáfolhatatlanúl világosságra hozta Ó-Budának Romai *Aquineum* nevét, két Munkáiban: de Ruderibus Laconici, Caldariique Romani. Budae 1778. Fol. — és In Romanorum iter per Pannoniae rippam a Tauruno Lauriacum,

---

a.) *Belgrádtól Szönyig (Tauruno usque Bregetionem) épitetett Romai útnak sok helyeken láttzatosak még mostanis maradványi, ezek mellett találtatott mértföldnyi oszlopokat, mellyek a' Budai Királyi Palota elött számosan fel voltak állítva Schönvisner szorgalmatossága által, mivel a' támasz-falnál fellebb nyúltak*, 1786. *Eszt. az akkori túdós Tsászári 's Királyi Aedilis Directio mind letsonkútatta; Ercsiben is nem rég két illy oszlopokat két felé törtek, hogy a' híd oldalának védül szolgáljanak!!! Ó Vandali tudatlanság!*

Commentarius Geograph. Budae 1780. in 8-o Part. I. pag. 85. et seqq. Part. II. p. 194. — Meggyőzödik azoknak Olvasója, ha Marsigli által felséges költséggel kiadott, és Ó-Budán még fenn-álló Romai dűledékeknek rajzolatját nem is szemlélhette ritkaságok miatt, hogy azon helyen Romaiaknak Dio-Cassius által gyakran magasztaltt fő Városok épült vala, mellyis két hév vizek, és források között helyhesztetve, egyszer'smind lapos térsége miatt a' Duna árjának kitéve lévén, a' vizektől némelly Írók szerint *Ad-aquas*; de többnyire *Aquincum*-nak neveztetett. — Pestnek tája pedig Trans-Aquincum, a' hol tudni illik a' Romai excubiák tornya állott, melly Romai épület maradványjának tulajdonítom én azon még egy részében fenn álló Dűledékeket, mellyeken Sz. János Kápolnája építetett; mert hogy köz-hírből 'Sigmond Király hídjának állítsam, egy Történet Iró, vagy Ok-levél által sem tudósíttatom; különbenis 'Sigmondnak bár hoszas voltis Országlása, de zenebonákkal és háborúkkal mindenkor ostromoltatott annyira, hogy az Koronának jószágit elzálogosítania kénteleníttetett. Magok a' Dűledékek is Ó-Budán a' hév-víz folyása mellett találtató Romai építés és kő-forasztás módjával egészen meg egyeznek. — Nem ereszkedem Túdós Wesseling, Simler 's a' t. versengésinek eligazításába, hogy a' régi Könyvek, és Pergamenok szerint *Acincum*-e', vagy a' kő-írások szerint *Aqvincum* nak kellyen írni, 's kimondani; mert valóban a' kő-írások eredetiek, a' könyvek

pedig sok kezek által egymás után leirattattak; de néha a' Tudákos-Írók Prosodia miattis változtatták a' betûket, szinte mint Ammianus Sidonius Poëtának Majorianus Tsászárhoz írtt dítséretében: v. 107. e' Városunknak ditsô emlékezetére akadtunk:

„Fertur Pannoniae, qva Martia pollet ACINCUS
„Illyricum rexisse solum, cum Tractibus Istri
„Hujus Avus.

Még azon idôben, hogy a' Romaiak Pannoniában uralkodtak, többféle Északi Nemzetek között a' Tóthok Jazyges név alatt Duna és Tisza között lévô vidéket elfoglalták, tanúljuk ezt Diod. Siculus, Strabo, Ptolemeusból 's a' t. Cellarii Notit. Orbis antiqui utasítása szerínt; a' Duna tehát hasította ôket a' Romaiaktól. De valóban késôbbi idôben a' Dunán is által mentek a' Tóth Nemzetek, és a' Magyarok bejövetelekor már túl a' Dunán laktak. Belának nevetlen Íródeákja (46. és 47. Tzik.) ugyan tsupán Romai ellenségekrôl emlékezik, mellyek mind Etzelburg, mind Beszprém Városokból a' Magyarok elôtt elszaladtak, — de én a' Romai név mellett tsak a' Romai Birodalom alatt, vagy Romai 'soldban lévôket értem, kik Nemzetségekre azért Tóthok, Gothok, és e' tájban keverve lakott Nemzetek lehettek, Kezának I. K. 4. Tz. bizonyítása képpen: „Postqvam Filii Ethelae in proelio Crum-
„helyt cum Gente Scythica qvasi deperiiſſent:

„Pannonia exstitit X. Annis sine Rege, Sclavis „tantummodo, Graecis, Teutonicis, Messianis, „et Blachis Advenis remanentibus in eadem.“ — Thurócz nyilván mondja, hogy a' Dunán túl való Tartomány Zvatoplugh Birodalmában volt, kitől Arpád fô Vezér akaratjából föld, víz, és fü ajándék kérés által felkérte volna a' Napkeleti szokás szerínt e' Tartományt Kusid, (vagy a' mint Béla Deákja nevezi Eusee, talán az írásnak, vagy olvasásnak hibája helyett inkább Cuse, melly név az elôbbenivel megegyez) Vitéz, maga seregével. Tagadhatatlan is ez, mert mind Besperem, mind Wyssegrad Pannoniaban helyheztetett Várak, olly Tóth eredetüek, hogy azoknak más nyelven, de Magyarban is egyébb nevek mind ekkoráig nintsen. *a.*) Valamint tehát e' két 's több Váraknak neve tagadhatatlan Tóth eredetû, úgy Ó-Budának hasonlóképpen. — Tud-

---

a.) *Besprémnek, vagy Veszprimnek, Weisbrunntól venni eredetét puszta kény szerínt állított vélekedés, midôn Keza Simon az I sô Könyvének végén így szóll: Tradunt quidam, quod Hungari Morot, non Zvatoplug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent Principantem. Hoc idcirco esse habet, quia Morot Pater ejus nomine Major erat, sed confectus senio repausabat in Castro quod Bezprem nominatur. Mind Morot, mind Zvatopolug bizonyossan Tóth Nemzetek Fejedelmi voltak.*

ni-illik a' Romaiak épitették, és a' Tóthoknak Eszakrúl való bérohanások elött birták e' Várast, *Aquincum* az-az *Vizes* nevezet alatt; a' Dunán által ellenben laktak a' Tóth Jazygesek, kik a' már régen fenn-állott Város nevét a' Tótoknak leg gyakrabb szokások szerint magok értelmekre fordítván, *Wod*, *Wodina*, vagyis *Woda* nak nevezék. Ugyan ezen Tótoktúl, kik a' Magyarok berohanásakkor már a' Dunán túl lévô Tartományoknak is birtokában voltak, nevezeteit a' helyeknek és személyeknek költsönözték Eleink, és olly igen felfogadták, hogy azon hangban mind e' napiglan többnyire megtartották még az Vallást illetô szavakban is. — De hiszen nem mondjuk Woda, hanem Buda? igen is; — de azért e' külömbség vélekedésem ellen nem szolgálhat, mert az vocalisok, kivált á, ó, ú, változtatása a' szó költsönözéskor többnyire mindenkor megtörténik. A' V. betûnek B-re való megtserélése pedig valamint a' Tóth Nemzeteknek tulajdon annyira, hogy a' mit egyike B-vel, másik aztat W-vel mondja ki; az Oroszok ugyan többnyire mindég B vel élnek írásban, és kimondásban; úgy más Nemzeteknél is szinte eztet tapasztaljuk. A' közép-évben élt Történet Írók az Oláhokat nem Valachus, hanem Blachusnak írák Keza Simonnak modja szerint. — Wormaliaban tartott Gyûlése V-dik Károly Tsászárnak még az 1522. originalis nyomtatásban: *Conventus Bormaticusisnek* neveztetik; Weszprim Várossát mind Sz. László Király 1082. kiadott épitô-levelében

Beszpremnek nevezi, mind pedig a' XIII. Századból kezemben forgott, és Bossányi familiát illetô Pergaménák de Wössan írják ezen Nemzetséget.

Valamint tehát Wyssegrad, Nógrad, Légrád, Csongrád, Nittra, Beszprém, Szeben, Solna, Novák, és számtalan egyébb Váraknak, 's Helyeknek neveit a' Tóthoktúl egyedûl költsönöztük, úgy Buda nevétis, mellyet ök Wod, Bod, változva kimondottak, — hogy ugyan tôlök elfogadtuk, könnyen elhihetjük. Mert ugyan Budának a' legrégiebb Iróknál tanált nevezettye, a' Tóth kimondást egészen, és tellyessen megtartotta: Bela Királynak a' XII. Században élt névtelen Író Deákja *Buda-Vár* nevezettel érdekli. — Albiricus Monachus utánna lévô Században írja 1223. Esztendôben. *In Hungaria Ignis Strigonium et Bod*-váriam *devastavit, íme a' Bod, vagy Vod valóságos* Tóth hangal elô adva, a' legkissebb kételkedésnek okát is elhárittya. Elállunk tehát minden egyébb Történet-Iróknak vélekedéseitôl, sôt Keza Simonnakis I. K. 3. Tzik. elôadott bizonyításáról: hogy Ethele haza jövén Buda testvérit önnön kezével azért ölte meg, mivel a' közöttök rendelit határokat által hágta, és Sicambriát maga nevére neveztette; melly tselekedete után jóllehet a' Németek e' Várast az ô nevétôl Echulburgnak hívták, de a' Magyarok ennél nem törôdvén mái napig Oubudának mint ez elôtt nevezék: mert valóban ezen állítását Kezának szinte úgy igaznak nem tartom, mint aztat:

hogy „in exercitu Ethelae plures erant ex Hunnis Capitanei constituti, qui Hunnorum lingva Spani vocabantur, ex quorum (ibidem remansorum) nominibus tota Ispania postmodum est vocata, cum primo vocati essent Catalauni.“

Hasonlóképpen félre tehetjük Thurótznak is Kezától költsönözött ebbéli vélekedését, mivel mind kettõjöknél régiebb Bela Királynak névtelen Iró-Deákja, ki e' Városnak Buda Athila testvérétõl jött nevezeteirõl semmit sem említ, írván: Rex Athila — — Terram Pannoniae fugatis Romanis — obtinuit, et regalem sibi locum constituit, juxta Danubium supra calidas aquas — — — — et in circuitu muro fortissimo aedificavit, quae per lingvam Hungaricam dicitur nunc Buduvar, et a' Theutonicis *) Eczilburgum.“ Melly szavakat; *Lingva Hungarica dicitur Buduvar*, más értelemben nem vehetjük, mint abban, hogy popularibus hungaris dicitur Buduvar; az-az hogy Buduvar neveztetik a' Magyaroktól, nem pedig hogy ezen szó magyar ige lenne. És ha valóban engedjük is, hogy Bud, vagy Buda ma-

---

*) *A' hajdani Gothok, és azok után a' Szászok, Németek; valamint a' s. z. betüt a' végén t. mondottak; úgy a' szó közepében a' t. betüt az é. i. vocalisok elõtt z. vagy s-nek; innént Etele nevének történt eö változása, Kéza szerint* Echul *Bela Iró-Deákja szerint pedig* Eczilburgra.

gyar íge légyen, mert jól emlékezünk, hogy úgy a' Magyaroknál, mint más Nemzeteknél Buda gyakran személyes név vala; *a.*) következik-e' azért a' mint Horváth Istyán Úr velünk elhitetteni akarja *b.*) hogy Buda Város neve attól nevezteteti, ha azon szónak értelmével semmi köze nintsen a' Város állapotjának, holott a' Városok vagy az Építõjektõl, vagy a' mellette lévõ vizektõl, erdõktõl, vidékjektõl, különös történetektõl 's egyébb környülállásoktól nyerik nevezeteket, már pedig mi közönségesebb az Városok nevében, mint azoknak értelmek szerint való elnevezése; Romaiaktól tehát Aqvincumnak hívattatván, Tóthoktól Vod-nak Bud-nak méltán nevezteteti, és így a' Magyarok által, kik a' Tót ígéket tsudálkozásra méltóképpen számossan elfogadták, pediglen Bud-Várnak. Mivel Athila Vára mind addig tekéntetben vala, még IV. Bela Pesti hegyen az mostani Királyi Várat nem épitette; — a' midõn a' Buda Vár helyett már Keza által

---

a.) *Ugyan így neveztetett kegyetlen Péter Királynak is egy idegen gonosz Tanátslója, kiről Thurocz Kronik. azt írja: Petro per fugam elapso, Hungari sceleratissimum Budam barbatum omnium malorum incentorem cujus consilio Petrus Hungariam afflixerat, in frusta concidentes occiderunt.*

b.) *Pest Városnak régi Ofen német nevéről. Pesten* 1810. *in* 8-o.

1275. Eszt. Óu-Budának hívattatott. Szinte e'-képpen Alba-Graeca, Tótoktól Bielogrod, Magyaroktól és Németektől, de más Europai nyelvekbenis közönséges szokás szerínt Belgrádnak hívattatik.

Tisztelem azért túdós Bél Mátyásnak már 1740. Eszt. in notitia Hung. nov. III. Rész. 166. lapon közlött vélekedését azon buzgósággal, mellyet nagy tudományja, széjjel terjedett tanúltsága, és nálunk ritka ékes Deák szóllása, már kisded koromtól bennem gerjesztett, egyszer'smind örömmel töltve érzem magamat, hogy Buda nevezetnek az ô vélekedése szerínt lévô Tóth eredetét tanúbizonyságokkal támasztván, valósággá tettem, ki Ó Budának Romai ad Aquas, és Aqvincum nevet, Schönvisner Úrnak dítsért fáradsági elôtt, még akkoron nem tulajdoníthatott.

Már Budának helyhesztetéséről szóllanom szükséges: Ó-Budának, vagy is Ethele Várának határáról (mellyben Geyzától kezdett, S. Istvántól folytatott, és S. Lászlótúl elkészítetett S. Péter Temploma, és Prépostsága helyheztetve vala) mivel a' Sz. Királyoknak építô Leveleitôl mostoha idök' viszontagsági megfosztottak, — Tudományunkat fellyebb nem vihettyük II. András idejénél; ki 1212. Eszt. a' régi Sz. Királyoktól adatott birtokban e' Prépostságot helyheztettvén, annak mind határit, mind egyébb minden nevezettel illetett jószágit, jövedelmeit levelében megerôsíti, és birtokaiban helyhezteti. Elmellôzvén többi oldalait, egyedûl Ó-Budának dél felé, vagy

is az Új-Budával közös határát elôhozom: „Ter-
„ritorium Ecclesiae Budensis his metis concludi-
„tur: Prima meta stat inter (Veterem) Budam,
„et calidas aqvas, videlicet lapis rotundus coo-
„pertus in terra — — et ascendit in locum qvi
„dicitur Bábas-hegye.“ — Így tehát a' Tsászár Ferdô már nem Ó-Budához tartozott 1212. Esztendôben.

Mind Geizának, mind pedig Sz. Istvánnak Ó-Budán való hoszas lakásáról tudósítanak bennünket a' Történet-Irók, de Ethele Várának maradványiban laktak-e'? azt nem állíthatom, elegendô Tanú 1215. Esztendôbéli Levele II Andrásnak, hogy egész Királyi Udvar az Ország Nagyjaival Ó-Buda Prepostság határában lakott, mivel a' Prepostság ítélete alá vetette, az Királyi Udvarnak Népét, és Ôr-állóit, itten tartózkodó Praelatusok, Grófok, és Nagyok tselédjeivel együtt.

1356. 1-sô Lajos, és Elisabeth Annya látván, hogy a' Királyi Lakhely napról napra népesednék, és a' Prépostot illetô piatz-bér mind az Uraknak, mind pedig az Árulóknak terhére volna, a' Szent-Széknek helyben-hagyásával Somogy, és Szala Vármegyékben helyheztetett Komár, Galambok, S. Péter, Káros 's a' t. helységeket tserében adták, és az Ó-Budai határt kétfelé osztván, annak déli részit a' Prépostság Jurisdictiójától mentnek tették, határnak állítván a' szigetben lévô Sz. Klára Szerzetének Klastromától, a'

Dunán

Dunán által Sz. Jakab Templomára, és Falujára vitt igenességet, és ezen Ó-Budától elszakadott rész már a' Sz. Margith élete Irójától (1260 eszt.) Új-Budának hívattatott, mellyet Elisabeth Királyné hogy a' tserélt Falnk tulajdoni voltak, Teſtamentomban hagyott Lajos Király Feleségének; most ezen helyen fekszik hasonló értelemben nevezett Neustifft Német Polgárokkal bövelkedő Város.

Ezen Új-Buda' alsó oldala határos volt az 1212. esztendőbéli határozás szerint a' meleg vizekkel, az-az a' mostani Tsászár ferdőkkel, mely tájon épült Város Fel-heuwyznek (ad superiores aquas calidas) szinte Sz. Margit élete Irójától nevezetett; külömböztetésére az Al-hévízeknek, mellyek Sz. Gellért hegye alatt valának; ezek Királyné, amazok a' Király Ferdőjeknek hívattattak. És így Ó-Buda, Új-Buda, Fel-héwyz, már három különös Városok, mellyeknek alsó határát a' most is még némelly részént fenn álló, és Dunáig leterjedő kő-falig terjeszteni lehet.

Negyedik, és ötödik Város állott a' Várbéli, és a' Vár alatt lévő Polgárokból, mostani vízi-Városbúl, Cives Castri, et Sub Castri Budensis, seu Montis novi Pestiensis, mellyeket Lodomer Esztergomi Érsek 1295. — és maga András Király 1297. kötelez, hogy az hajó bérnek harmad részit a' Sz. Péter Prépostságának tartozzanak megfizetni. Ezen Vár 1244. még fel nem állott, mert Pesti Németeknek a' Város szabadságáról adott Levelében Bela semmi emlékezetet sem té-

ezen; — de 1258. eszt. midõn a' Nyúlak szigetében Leánya, és Sz. Klára Szerzetének számára emelt Klastromot jövedelmekkel gazdagítja már ezeket mondja: Inter alia Castra defensioni Regni nostri congrua in monte Pestiensi Castrum quoddam construi fecimus refertum multitudine hominum numerosa. — Budának e'képpen ötödik részét elhagyván, jövünk a' Sz. Gellért hegyre, és a' Vár közt épült mostan Tabánnak, vagy is Rátz-nak nevezett Városra, melly már 1244. Bela ideiben is Kis Pestnek neveztetett; és ugyan e' végett Zeiler, 's több XVI. és XVII. Századbéli Geographusok azt állíták, hogy Pest Budának hatodik része lenne.

Íme elsétálván Ó Budáról, már Pesti hegyekre értünk; de Pesti hegyeken lévén, Pesten vagyunk e', vagy Budán? az a' kérdés: Felelem, mind Pesten, mind Budán. A' Hegy, az az a' Várnak helye deák Oklevelekben mindenkor Pesti hegynek mondattatott; és mivel Budának 1212. eszt. feljegyzett határa tsak a' felsõ hév-vizekig tartott, Pesti hegynek, vagy Pest határának addig kellett terjedni; Pesti határban van tehát az, a' mi Buda Várában van is, ugyan azért a' Buda Várban lakó Polgárok 1528. eszt. I. Ferdinand idejében magokat Pesti Polgároknak állíttották, midõn Belának 1244. eszt. Pesti Polgárok' számára kiadott, és Pestet a' Szabad Város közé számláló Levelet magokra által íratni kérték, a' nélkül, hogy Ferdinand legkissebb emlékezetetis tenne arról, hogy Pest Várossa' szabadságit,

Budai Várban lakó Polgárokra által ruházzá. Világos ez, hogy a' Buda név, ezen deákúl nevezett Castrum novi montis Pestiensis-re semmiképp nem illik, és hibássan reá is ruháztatott, ne talántán azért, hogy Budának, mintsem Pestnek Polgárjaival, kiket a' Duna tőlök szakasztott, közössebben éltek: de ezen hibás nevezet olly régi, hogy már 1295. eszt. világos nyomdokát Lodomer levelében megmutattam, és azóltatól fogva a' Budai Vár, — és túl a' Dunán lévő Pest, mindenkor különös Királyi Városoknak a' Törvényeinkben is ismértettnek, ámbátor Német Nyelvben a' Budai Vár a' Pesti Ofen nevet megtartotta; által kelek immár

PEST re. Ezen helyen állottnak mondottam a' Romai Őr álló Tornyot, mellyet Trans-Acincumnak neveztek. — Magyarok Vezére Árpád, Ethele Királyi lakóhelyének ostromlására indúlván, visza jött Csepel szigetébűl és Soroksáron túl a' Rákos vizeig táborozott, Bela névtelen Iródeákja XLVI. Tz. szerént. Ha Pest Várossa azon időben nevezetes lett volna, valóban megemlékezett volna róla, mivel Geographiai tudományát némellyek felesleg is vélvén, annak az eö régiségét kétségbe hozni, 's tagadni akarják. — De tsak futólag emlékezik az 57. Tzik. „hogy Billa, és Bocsu (Billye, és Bocsa Helységek Pest Vármegyéb.) Ismaëlitáknak Várat, és Földet, melly Pestnek hívattatik, ajándékozott Árpád Vezér.

Pestnek tehát határa Duna által két felé szakasztatva volt; mert mons Pestiensis túl a' Du-

nán, ugyan az 1244. Eszt. levélben említett szőllőkkel együtt voltak, — és annak határa felső hévíztől a' Sz. Gellért hegyeig alá tartott, minthogy ezentúl a' Kelenfeld kezdődött; a' Napkeleti részen való határját pedig bizonyítják említett Anonymus LVII. Tzik. — a' Vármegyének Duna és Tisza között való helyheztetése, — Bela Királytól Kewer földnek ajándéka, — és Jenő Vybéch helységeknek, mellyek az szigetben lévő Apátza Klastromnak ajándékoztattak, Észak feléről szomszédsága; — főképpen pedig a' még egy részben fen-álló Város Templomnak régisége, mellynek építés módját én 2. vagy 300. esztendőknél is régiebbnek ítélem a' Budainál, melly 1250—1258. között felállítatott. — Mert ha illy okokban szükölködnék, 1149. eszt. II. Geyza levelének értelme szerint, mellyben a' Geyza piatzának adóját, és a' Pest, 's Kerepesi partok bérit Sz. Péter Templomának újdonan erősíti, Pestet Jenő, és Sarukzán közül egészen elzárnám, és Kerepest annak helyében helyheztetném, mivel annak a' Duna parton más helyet nem mutathatok. Külömben is igen tsekély lehetett Pestnek határa, minekelőtte Kever határral IV. Bélától meg nem ajándékoztatott, mivel azt Jenő Helység a' fel-hév-vizek által ellenében lévén, egészen le felé szorította; *a.)* ditső emlékezetű

---

a.) 1281. *Lodomerius A. Eppus Strigon. ad instantiam Gerardi Praepos. S. Petri vet. Bu-*

Grassalkovich pedig Soroksár határozása alkalmatosságával a' határokat egész a' Ketskeméti kapuig bévinni akarta, de Fáy Familiának is levelei több féle birtokokról szóllanak, mellyek most Pest Város határában békaptsoltattak. Mind tehát azért, hogy az Tatár tsapás előtt sok és apróbb határjai voltak az helységeknek, de leginkább mivel Pest határa nagyobb részént Buda oldalán egész a' Sas hegyig *b.*) kiterjedett, hogy a' mostani Pest Várossa' határja valóban tsekély lehetett, kiki elhiheti; Pest Várát pedig, mellyet a' névtelen Iró-Deák említ, azon Romai Trans Acincumi tornyot hogy lett volna, vélem, — mert valóban a' miket, ő Castrumnak nevez, az ő idejében már mind kő-várak voltak.

Pestnek neve tehát még nem vala, midőn Árpád Ethele lakhelyének elfoglalásáért, a' Moger Bév parton a' Dunán által kelt, Bela nevetlen Iró Deákjának XLV. Tzikkelye szerint. — A' Magyarok táborának egész a' Rákos vizeig helyheztetése, és a' mostis fenálló Megyer nevezetű

---

dae, Societatem Nauturum de Pest, et Jenő ad tertiam partem Tributi solvendam convincit. — Has Literas Andreas III. Anno 1290. *confirmat:* Declaratio Jurium Praep. S. Petri Vet. Budae. —

b.) *Mátyás Király (ab* 1460—1480.) *ajándékozta a' Sas hegy környékét Praedium Sassad a' Budai Várban lakó Polgároknak.* —

Helységeknek Pesten fellől való léte könnyen elhitette volna velem, hogy Eleink Ó-Budán fellől a' Dunát által gázlották légyen, és hogy a' tőle nevezett Moger rév part ezen határokkal egy volna; de mivel világosan kiteszi, hogy Árpád által kelvén, egész a' Fel hévízig terjesztette Táborát, és tsak midőn hallotta a' Romaiaknak elszaladását, akkoron ment bé a' Városba, Megyer Helységeket a' Szerzőtől nevezett Moger Rév parton magyaráznunk nem lehet.

Elő hozza mindazonáltal ő is utóbb Pest Várát, mellyet Tokson ajándékoza Billa, és Bocsa Ismaëlitáknak; ő utánna Sz. Gellért Biographussa emléti mind Várast, mind a' Pesti Rév partot egymástól megkülömbözve, (Civitas de Pest, — et Portus qui vulgo dicitur de Pest) Ennek túdósításából tudjuk, hogy már I. András idejében a' Révesz házakból egy Falut-ka itten támadott. De már IV. Bela idejében Sz. Gellért hegyén alúl Zent Erzébethfalva, hegyen fellül pedig Kis-Pest Helységek fen állottak. — Nem boldogulván tehát az eredeti visgálásban, ekképpen *Pest* nevezetjét sem Görögnek, sem Romainak, de Magyarnak sem, a'vagy Szeretsennek, (kik ne talántán e' Várost épitették) vélem: hanem tagadhatatlan Tanúbizonyságokkal megmutatva lévén már Horváth István Úr által, hogy Pest, németül Ofen-t jelentene; mind ezért, mind pedig mivel Pest igének eredeti értelme úgy hozná magával, azt világos Tóth igének tartom.

Pest nevezet a' mint észre veszem leginkább tulajdonítatott azon hegynek, mellyről Sz. Gellért, I. András Királynak idejében letaszítatott, mert ezt et egyedül magányosan olvasom: *Mons Pestiensis*, — de a' Várost *Civitas de Pest*, — a' Révet *Portus de Pest*, — Budavára hegyét *Novus Mons Pestiensis*. És így fejtegetésemben is midőn Pest nevéről szóllok, a' már Sz. Gellértnek hívatott Hegyet értetni akarom. Pest immár a'mint említettem, Német Ofen névben kementzét, (mert kálha a' Németből eredett idegen szó) jelent; azért sem Oven, sem Offen jól íratik; hanem a' XIV. Századbéli Horneck — XV. Századbéli Vindeck, és 1473. eszt. Nürnbergi Krónika szerínt *Ofen*. — Mind Pest, mind Ofen kementze értelemben a' hegynek méltán tulajdonítatik, mellyből mint kementzéből a' forró vizek télben, 's nyárban tsurganak; koránt sem pedig azért — a' mint Oláh Miklós velünk elhitetni akarja, hogy e' tájban mész égető Kementzék lettek volna; mert valóban a' mész égetést a' Sz. Gellért hegyén lévő kövekből 1796. esztendeig senki sem gyakorlotta, mind addig még a' Budai Serfőző Majerffy ezen gondolatra nem vetemedett, mellytől mindazonáltal elállott, hasznosabbnak találván Csobankai kővel kementzéit ezentúl megrakatni. Leopold Tsászárnak 1705. eszt. kiadott Privilegiumában a' Mész, és Tégla égetés iránt való Tzikkelyt ide vonni nem lehet; mert nem a' Budai részen való helyeket, mellyek akkoron

már Pesthez nem tartoztak, hanem a' Pesti kőbányát érdekli.

Kementzét a' Tóth Nemzetek egy formán ugyan, de külömbözö vég betüvel ejtik ki: Oroszok Pesh, — Horváth Pez, — Tóth Pesh, — Csehek Pecz, — Luzatusok Päz, Piez, — melly igének nálok ugyan számtalan származati is vannak, — *Piecz*, sütni; *Piekar*, Pék; *Piecsina*, petsenye. — Már a' midön a' Németeknek szabadságot adunk, hogy a' forró vízzel tsurgó hegyet Ofen, Kementzének nevezzék, nem látom mi módon tagadhatjuk meg a' Tóth Nemzetnek, ki maga, nem pedig a' Németek, ezen Országnak birtokában voltanak, hogy azon hegyet önnön Nyelven ne nevezzék, — és miképpen hitethetjük el magunkal, hogy az itt lévö helyeknek neveit (ha egyet értenének is a' mi nyelvünkel,) az elöbbi Birtokosoktúl el nem fogadtuk, hanem önként magunk ínnyére elneveztük, midön a' vásárlott marháknak neveit is olly könnyen elfogadjuk, olly igen megtartjuk, és Hazánknak nevezetesebb lakhelyeit, a' mint a' Buda ízben megfejtettem, jobbádon Tóth nevezetben mind eddig megtartottuk, gyakoroljuk. A' ki nekem ezt tagadhatja, az magának valóban kötelességül fogadja, hogy a' Pek, és Petsenye most elö hozott ígéket is, Kováts, Patkó, Pálcza, 's több illyeket Magyar Ígéknek lenni megmutassa.

Melly igen örülök hazafiúi buzgóságán Horváthnak, annyira dítsérem fáradhatatlan igyekezetit, megismérve tisztelem tanúlt esméreteit; de

az elôhozott okokat még is elégtelennek látom, hogy a' Pest ígét eredeti Magyarnak lenni elhidjem *.) Silvester János Grammaticájában egye-

---

*) *A' Bétsi Holnapos Irás: Annal. der Litterat. u. Kunst Decemb.* 1811. 300. *lap. Horváthnak értekezését ítéletre vévén, e' szavakkal: Unter den Nahmen Ofen versteht man, jetzt, die Hauptstadt, die ungarisch und lateinisch Buda heifst, und der Stadt Pest gegenüber liegt — — das dieses einst anders gewesen seyn möchte, war uns bis jetzt gänzlich unbekant, die Entdeckung verdanken, wir den gelehrten Verfasser„ igen pirittya szándéka ellen buzgó Hazánkfiának Tudós szemérmetességét. Ki elő hozván Millernek Epitome Vicissit. Urb. Budens.* 17[illegible]1. 4. *részb. nyomtatott munkáját, abból bizonnyára megértette a' Budai Várnak, régi Castrum novi montis Pestiensis nevezetét. A' Rec. tehát mind a' Tudatlanság, mind a' Vakmerőség szeplőjével billegzi önnön ítéletét, midőn ezen, már száz esztendő olta, a' Tudóssak előtt nyilvánságos dolgot, mint egy új találmányt tsudál. Timon Synops. Chronolog. Regnor. Hung. Croat. &c. Tyrnav.* 1714. *in* 12-o. *p.* 9[illegible]. *így szóll: A.* 1267. *circ. Buda in colle aedificatur. — — Dicta est haec Buda, Castrum Budense, Novus Mons Pesthiensis, et interdum Arx Pesthiensis. Quam ob Causam Pestum appellabat, antiqua Pesth, scili-*

dűl azt mondja, hogy Pest, Ofen, Kementzét jelent, a' nélkül hogy Pest ígét Tóthnak, vagy Magyarnak állítaná. — Anyai nyelvünk elömoz-

---

cet Ciuitas, aut villa Regia. Unde Sigismundus dicitur Arcem Pesthiensem excoluisse, — — non est igitur haec Urbs tam antiqua, quam vetustam putaverit, non modo vulgus, sed eruditi etiam omnes. Már pedig Timon vezetése nélkül a' Magyar Történetek tekervényes úttyaira, tsak az indulhat, ki Liniustól irtt Romai Historia' szörnyü Tengerének elöbb ereszti vitorláit, hogysem Florusnak Épitomét, vagy Victornak Breviariumját olvasta volna, azért fellül elö adott itéletet mind tudatlannak, mind vakmerönek nevezhetem, Horváthot ellenben sajnállom, hogy illyen Hirlelöjét nyerte Igyekezetének, ki számos, és tanúltt Barátttyai között akár egy Appellisre, akár egy Homérre Nagy Sándornál könnyebben akadhatott, ha véle született szemérmetessége a' kérkedéstöl visza nem húzta volna. Veleje értekezésének az, hogy Pesth, Magyar nyelvben, a' Német Ofen névvel egy értelmü légyen: én annyira külömbözök töle, hogy a' Pest ígét, a' Tóth Pesh szóból eredettnek; úgy, mint Budát Vodból, Nogradot Novigradból, és így korántsem magyar Igének lenni vélem.

E' Holnap Irás valamint Horváthot, szinte pirulásig dítséti, úgy az elöbbi ízben Engel

dításáért hálaadó oszlopot érdemlő Tudósaink Szabó Dávid, és Sándor István jól lehet előbb Szótárjokban a' Pest igét szinte Kementze értelemmel beiktatták, mint sem Pest Városnak Ofen értelmű nevéről nyilván való emlékezet tétetődött, de avval Pestnek magyar eredetiséget nem szerzettek, mert a' szó nemzés nyomdokain visza térvén, mennyi idegen ígéket találunk munkájokban, mellyeket mind eredetieknek elhinni e' szerént kéntelenítetnénk, mivel dítsért Szó tárokban találtatnak; már pedig tsak ezen 50. ígékből álló tsekély próbatételemis tsudálkozásra gerjeszt-

---

Kristian Urat kímélletlenül legyalázza, Bela névtelen Iró Deákja végett, nem egyébb inditó okokbúl, hanem hogy ennek bizonyságával élne, kinek hitelét egészen eltagada, szerfelett magasztaltt Slözer. Ez, a' Scholastica Philosophiának tulajdon vak buzgóság, előttem annyira nevetséges, mint némely Amerikai Vadnemzeteknek a' Fő Papjok iránt lévő mély tiszteletek. Tsak az okoknak, és bölts mondásoknak, nem pedig a' szabad kénynek, hogy engedelmeskedjen, tartja elmém kötelességnek; de az Auctoritás bálvánnyát, hogy imádja, fel-hitelnek, és azért Slözernek Béla névtelen Iró Deákja ellen lévő okvetései, a' mennyire tudtomra vannak, legkissebb figyelemre sem indítottak, minnyájára készen tartván feleletemet.

het bennünket nyelvünkben bévett idegen szavaknak sokaságában.

Nemis szükség kétségbe vennem, ámbátor soha sem hallottam, azon Tisza mellyéki, a' mint állítatik, Közmondásokat: Pest megé, Pest allya, Pestbe való; mert a' Tóth Pess, vagy Pest szó a' maga értelmében szinte úgy mi reánk Magyarokra a' Tóthoktúl ragadhatott, (de örülhetünk ha elavúlt) mint a' *Malaszt*, *Soltár*, *Zsidó*, *Solosma*, *Korbáts*, *Patkó*, és több talán ezerekre számlálandó szavak. Szemere Páltól közlött tsuda levelet inkább nevetséges Trufának (illy eredeti Tóth hangal t. i. írja Székely István Krónikájában a' Magyarnak vélt Tréfa ígét) hogy sem valóságos Tanúnak szembe állítatottnak nézem, mellynek sem írás módja sem kifejezése régiségét, sem pedig az alá írás, nap, és esztendô jegyzés, mellyek hibáznak, valóságát bizonyíthatják.

Budának, és Pestnek fekvését, egymással való öszve keveredését, és a' nevezetjeknek eredetét, reménylem még eddig legtettzetôbb világosságra hoztam, buzgó óhajtásomnak (mivel mind a' kettônek egyaránt Polgárja vagyok) *a*)

---

a) *Ha minden érzékeny szív szülötte földjéhez, Ovidnak sohajtása szerínt:*

„Nescio, qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit, et immemores non sinit esse sui.“

természeti hajlandósággal viseltetik, én valóban illy édes kötelességnek lángjával örvendve

tzélját mindazonáltal tsak akkor érném el, ha ezen már kétfelé oszlott, de egy értelemmel nevezett IV. Belának 1244. eszt. egy levele által szabadságra emeltetett Királyi *Városok*, mellyeknek jövedelmei és tehetségei egymástól annyira külömböznek, ismét egy kórmány alá jöhetné-

---

áldozok, nem annyira azért, hogy a' világító Napnak élleszto sugárit Pesten elöször látnom, és létemnek gyönyörüségét 1773. *esztendöben érzenem engedtetett, mintsem hogy olly Anyától születtem, kinek Elei polgári birtokaikat* 1697. *esztendötül folyvást bírták; mind pedig olly Atyától nemzettettem, a' ki örökségeit még a' Magyaroknak siralmas Cannájok, és Marathonok elött, az az, a' Mohács veszedelme idején fellül, mind Városi, mind pedig a' Városokkal határos Nemes birtokokban eredeti Levelek által bizonyíthatta. — Illy nyilvánságos jelentésemet, senki ditsekedésnek jeléül ne fogadja, hanem ösztönnek, mellyel a' Város régiségének felfedezése által, ditsössége is terjeszthessen; mellynek Leveles-Tárja a' háborús idök által egészen elszéllesztetvén, a' Törököknek* 1686. *esztend. távozása után, már késöbben öszve-állítatott ugyan, de elöbbeni idökröl szólló Levelektöl megfosztattván, régi állapotjának díszét egy eredeti betüvel, vagy emlékkel sem bizonyíthatja, az egy Templom részének épületin kívül.*

nek, és közös iparkodással magokat segélvén; e' képpen a' Polgári szükségeket inkább és elôbb pótolhatnák, a' Lakosok könnyebbségeket, a' Mesterségek, Kereskedés, és Tudományok gyakorlását 's öregbedését, egy szóval úgy a' Népnek díszét, mint a' Városnak ékesítését láthatóbb és szembe tûnôbb lépésekkel, elômozdíthatnák, külömben erejekkel öszve nem fogható tô szomszédoknak magános tzélokra törekedvén, szükségképpen némelly esetekre nézve ellenségé változniok kelletik, és midôn egyike felettébb gyarapodik, szomszédja bizonnyára önnön rövidségét tapasztalni kéntelenítetik.

FEJEDELEM ASZONY: eredeti, és tulajdon neve a' Magyar Szerzetbéli úgy nevezett Apátzák' Elôljárójának; lásd *Apátza*.

FONT: Némelly Barátim e' szónak eredetét a' Német Szomszédoknak tulajdonítják, kik *Pfund*nak nevezik: ne talántán attól, hogy illy nehézségû értzeket a' Rómaiak után nagy számmal találván, magoknak mértékül vettenek, t. i. *gefundene Schwere*. Illy Romai nehezékeknek mindenféle nemeit találhatsz, Magyar, és Német Országokban többnyire rézbûl öntötteket, némellyeket ezüst betûknek jegyzéseivel. — De azok

valóban egyedûl a' tsatornájával e' származásnak elégedtek meg; — térjünk inkább magához a' kút forráshoz, és esmérjük meg, hogy mi Magyarok még közelebb juthatunk hozzá egyébb Nemzeteknél; t. i. a' Romai *Pondo* ígéhez, mellynek mind értelme, mind hangja Magyar *Font*-al annyira megegyez, hogy ezen gyökér szónak több ágaiis a' Deáknak hajtási szerént kierednek, még a' Metaphorás értelemben is. Igy nevezzük *fontos*-nak a' dolgot, melly a' maga véghez vitelében, nagyobb erôt, okosságot, és szorgalmat kíván. — A' *p.* betûnek *f*-re, és ellenben való változása sokszor találtatik Nyelvünkben az idegenektôl költsönözött szavakban. A' régi Németek Kero *funt*, Notker *phund*, Ulphilas *Pund*-nak nevezték. —

GÁLLYA: tengeri hajóknak neve, és neme ollyaknak, mellyek nem annyira vitorlák, hogysem evedzôk által indíttatnak. Romaiaknál a' közönséges *Navis* szavon kívûl egyebet nem lelünk, de a' közép Évben többnyire mindenütt *Galea* nevezet alatt említetik és ugyan a' Magyar Országot érdeklô régi Ok levelekben már Kálmán Király idejében a' XII. Században elôjön; Lucius, és Farlatus elôadása szerént pedig számosan az Anjoui, vagyis Neápolyi Házból uralkodó Királyaink alatt a' XIII. és XIV. Századokban. Kétség kívûl tehát Eleink mivel magok a' száraz fôldön

Gállyákkal nem foglalatoskodtak, ezen ígét a' tenger mellett lakozó Nemzetektől a' szomszéd Adriai tengert biró Olaszoktól vették; kiktől nem csak a' Deák, de minden Europai Nyelvben bétsuszamlott. — Van ugyan némelly hasonló hangja a' Görög γαυλας-nakis, melly nehéz tár-hajókat jelent; és az alsó Százoknál az *Jelle*, vagy *Gölle*, melly könnyen evedzô hajótskának neve, de azért, hogy az Olasz Galea onnand származna, víttatni nem kívánjuk. Adelungis láttatik, annál bizonyossabban a' *Galeeret*, Gáleatól származtatni, mivel a' régiebb Német Írásokban nem *Galeer*, hanem *Galeenek* írattatik; valamint a' neme a' hajóknak külömböz, úgy szinte változó külömbséggel is adják elô az Hajóik neveit az Olaszok, t. i. más Galleazra, más Galeone, más Galera 's a' t.

GAZDA. A' szavaknak vég hangjai többnyire tulajdon Nemzettyekhez útasítanak bennünket, annyira, hogy olly ígékis — mellyekhez füleink külömben egészen hozzá szoktak, és mi eredetiségeken nemis kételkedünk, visgálódásunk után idegen eredetekre vezetnek végsô hangjaikkal; példája ennek Gazda, Vajda, 's a' t. szavak. És valóban

Gazda, *Gazdag* ígéknek a' közelebb való származását a' régi Tóth Nemzeteknek tulajdonítjuk,

nítjuk, kiknél a' *Gozd*, vagy a' mint a' Görögök többnyire mindég írták, *Gast* Urat jelentett. Gyakorolták eök e' nevezetet leginkább a' Fejedelmeiknek neveiben, kiknek *mir* (kegyes) *Gozd* (Úr) *Szlawa* (híres) syllabákból álló dítséreteiket a' neveknek végire ragasztották. Elö jönnek a' Görög Íróknál Stritter memor. Populorum Tom. II. p. 6-a. — Kelegast, Adragast, Radegast, Piragast &c. 's több efféle Tóth Fejedelmeknek neveik. — A' Horváth, és Rátzok ezen már elavúlt Gozd' nevet, Gozpodnak, az Oroszok, és Lengyelek Hospodnak mondják.

Ime tehát a' *Gozd* túl eredett Gazda szó Urat, vagy is vagyonos embert méltán jelent; — melly szóhoz hozzá tétetvén a' magyar tulajdonító suffixum *ag*, olly embert, a' ki hatalmas, és vagyonos, tészen.

E' szavaknak idegen eredetét megtzáfolhatatlanúl bizonyítja a' szó nemzés. Mind a' Gazda, mind a' Gazdag ösze állított ígék, a' mint fellyebb elö adtam; ha ezen szavaknak gyökerét *Gaz* magyar értelemben veszük, akkor valóban éppen ellenkezöt kellene jelenteni Gaz-dának, mivel gaz haszontalanságokat, 's nem pedig vagyont jelent, 's ugyan azért a' Gazdát a' magyar gyökér szótúl származtatnunk nem lehet, hanem idegen eredetünek kell esmérnünk.

Emlékezet vagyon Történeteinkben, hogy Gozd, nem tsak Urat, de Uradalmatis jelent. Kálmán Királyunk 1101. esztendöben Dalmatiai Királyt Pétert, az ö tulajdon Erdei, és Hegyei

között megvervén, egész a' tengerig elfoglalta volt Tartományát. Ezen ütközetnek emlékezetéül azon Erdô Magyarok által Péter-Gozdnak, az-az, Péter-Uradalmának hívattatott. Bélának Iró-Deákja írja *Péter-goznak;* Budán 1473-ikban nyomtattatott Chronicon *Pétergazianak.* Thurócz 1488. kiadásában szinte mint a' Kéza Simon *Pétergozdianak.* Kerchelich Notitiae Praelim. de Regno Sclav. &c. p. 136. jelenti, hogy az említett hely mostanában is még a' Horvátoktúl *Gwozdanszko*nak hívattatik, honnét késôbben a' Gvozdanovich Nemzettség vette eredetét.

Említettem mindjárt eleinte, hogy a' Gazda szó tsak közelébbrôl származik a' Tóth nyelvbôl, mert valóban annak eredetét és kútforrását sokkal fellebb és távulabb keresnünk kellene. Én illy visgálódásban, melly többnyire minden tudva lévô Nyelveket illet, bé nem ereszkedem, a' visgálódóknak útasítására tsupán jelenteni kívántam, hogy Gozd, Gast; vagy Host, Kost; Hostis, hospes &c. Igéknek e' két értelmekre nézve hogy t. i. vagy *Vendéget*, vagy *Házi-Gazdát* jelentenek, mind az Német, Frantz, Ángoly, Dán, Svéd, Tóth, Orosz, de leginkább *Romai* nyelvbenis közös légyen az eredete; Hostist a' legrégiebb Deák Grammaticusok azért, hogy extra Ostium lenne, az *idegen* értelmében használták, lásd ez iránt Perotti Cornucop. — Robert Steph. Thesaurus Ling. Latin. — Adelung Deutsch. Wörterbuch. &c.

GEDA: így nevezzük Tóth Nemzetektől költsönözvén a' ketskék szaporaságokat, akár Kosok, akár Jerkék legyenek, valamint az Juhoknál Bárányoknak. Mivel a' Juhok, és Ketskék pásztorkodása legrégiebb a' mennyire emlékezetünk terjed a' Görögöknél, méltán állítjuk, hogy mikép a' Napnyúgoti Népekre, úgy az Éjszaki Szomszédjokra is a' Görögöknek, az honnét t. i. Eleink származtak e' nevezet kiterjedett. Igaz ugyan, hogy a' régi Görög Iróknál tsak αἰξ, αἰγὶς szavakat olvasunk, de ezek az Irók jobbára mind az alsó, vagyis a' tenger parton lakó Görögöktől származnak, mellyek az Éjszaki Görögök nyelvétől akkoris külömböztek, méltán állíthatjuk tehát, hogy közép évben Europában lakó Görögöktől, úgymint a' Russusoktól bévett γεδα nevezet ugyan azoktól reájok háromlott. A' Romaiak vagy meg tartván a' Görög nevet *Aegis*-nak írák, vagy pedig késöbben midön a' betük kimondása változásával *g.* betünekis kettös hangot tulajdonítottak, *Edus*, vagy *Haedus*-nak nevezék. A' Napnyugoti, és késöbb virágzó Nemzetek, a' Görög Aigisnek végsö hangjához egyedül ragaszkodván, azt külömbözö kiejtésekkel megtartották Nyelveikben, így az Ángoly Szászoknál a' Geda *Gat*, Svedoknál *Get*, Dánoknál *Geed*, Törököknél *Geiczi*, mostani Németeknél az örege *Gaiss*, fiatallya közönségesen *Kitze*-nek hívattatik.

GISELA: vagy *Gisla* Keresztségben adatni szokott név, a' közép évben tsupán az aszszonyi Nemnek. Nemzetünk két nevezetes Giselát említ, t. i. Sz. István elsô Királyunknak Hitvessit, és Sz. István elsô Királyunk' Testvérit Urseol Péter Venetiai Doge Feleségit, a'ma Országunk mostohájának Péter Királynak Annyát, illô tehát, hogy mi Magyarok e' Névnek eredetét visgálóra vegyük.

Némellyek annak származását a' Német *Geissel* szótúl, melly az hajdani Német Iróktúl: *Giesel*, *Gisele*, *Gysler*, &c. írattatott, veszik; — ezen Geisel nevezet pedig bizonnyára a' mint *Ihre* állítja régi Scandinaviai *Gaeta* szótúl, melly Ôrzést jelent, és Gäesla, vagy Gisla tömlötzöt, vagy bézáratást, eredni láttatik. — Tsak ugyan *Gyselát*, *Geiselt*, vagyis máskép *Leibbürget*, *Pfandman*-t jelenteni ítélték, már a' közép évben Írók is; nevezetes ebben szinte a' mi Királynénkrúl Hermannus Contractus bizonysága ad A. 995. (Canisius, és Pistorius kiadása szerént: *Hujus Henrici II. Soror Gisela Stephano Regi Hungarorum, cum se ad fidem Christi converteret, quasi vere juxta Nomen, fidei obses in Conjugium data.*) Minthogy t. i. Geisel, Deákúl Obses, Magyarúl Kezesnek, Zálognak mondatik.

Nékem mindazonáltal e' kút-fejbûl merített eredete a' Gisela névnek nem tettzik, mind azért, hogy a' mi Királynénk, ki zálogban adatott, a' Kereszténi hitért, nem legelsô viselte volt a' Gisla nevet több Nemzetek között, mind pedig-

len, mivel az aszonyi Nemnek adatott Nevek a' legrégiebb üdôktûl fogva mindenkor inkább kellemetességet, hogysem valami szomorítást, balsorsot, 's szeplôt jelentettek; tapasztalni ezt mind a' régi Görög, és Romai aszonyi nevekben, Faustina Pulcheria, Rosalia, Christina &c. de leginkább a' közép évben, p. o. Rosimunda 's a't. ugyan azért inkább vélem aztat a' régi Nordmannok szavából származottnak, a' kiknél a' *Gisl* fényt, sugárt jelentett. És mostis a' Svédok a' Napnak sugárát *Solargisl'* hívják. Ugyan ezen okból a' Gisela név tündöklô, ragyogó, sugárt, vagy is szépséget jelenteni láttatik.

GÖNTZÖL: Németûl *Güntzel*, Deák. *Conradus.* — Struve Burgh. Gotthelff. acta litteraria ex Mss. eruta. Jenae 1703. in 8-o p. 188. így szóll: „Nicolaus Schmidth, alias dictus Güntzel von Rodenakér, Avum habuit dictum Conradum, quem pro more Rusticorum olim appellare solebant Güntzel, inde toti Familiae, et hinc Nicolao huic ab Avo nomen inhaesit, adhuc hodie posteris servatum.

Göntzöl-Szekere tehát annyit teszen, mint Conradus-Szekere, t. i. melly tsillagzatot a' Romaiak *Ursa-majornak*, a' Görögök . . . . . hívnak, azt a' Magyarok régtôl fogva Göntzöl, vagy is Conrád-Szekerinek hívják. Vezet ezen nevezet bennünket azon régi üdôkre, mellyekben Eleink

Conrád Német Tsászárral olly annyira viszálkodtak, hogy ugyan utóljára saját személyje az Ellenségnek áldozatja lett, és némellyek ötet Keve-Kürtje által megölettetnek állítják. — De akármi módon történtis halála, a' Tsillagzatnak illy nevezése Magyarok által történt, mivel ezen tsillagzat tsupán a' Magyarok által Göntzöl, vagy is Conrád Szekerének hívattatik, az egész, de kivált a' pásztorkodó tudatlan néptöl. Vagy tehát a' táborozó szekerek hasonlatossága, mellyekkel Conrád útazott, vezette Eleinket erre a' gondolatra, vagy ne talántán tsúfságbúl állították, hogy már Conrád Tsászár, kit már kivégzettek nem ezen, hanem a' más Világon előre kotsizna; mivel Vitéz Eleink bizonyosnak tartották aztat, hogy az Ellenségeik, kiket a' Világbúl kivégeznek, a' más Világon szolgálatot tennének, és annál díszesebbek lennének ottan, mennél több Inassaik volnának. — Valamint ebbéli magyarázatra Szegedi útamban egy már elaggott pásztor a' Filep szállási határban az által reá vezetett, hogy a' Német Tsászárt a' Magyarok által a' Világbúl kiüzettettet, ott a' maga tár-szekerével szaladni állította; úgy más részént a' Göntzöl nevezetre tölem ruházott történetét a' régi Magyarok *Traditióji*, és ezen épült Krónikák bizonyossá tészik. Thúrótz azon Tzikkelyben, mellyet „de morte Leel, et Bulchu tzím alatt elönkbe „ád, imigyen ír: Leel, et Bulchu Illustribus Ca„pitaneis captivatis — — Imperator Conradus di„cebat: Eligite vobis mortem qvalem vultis. Cui

„Leel ait: adferatur mihi tuba mea, cum qva „primum buccinans, postea Tibi respondebo. — „allataque est ei tuba, et appropians Caesari, „cum se ingereret ad buccinandum, Ipsum Cae„sarem sic fortiter cum tuba dicitur in fronte „percussisse, ut illo solo ictu Imperator morere„tur; dixitque ei, Tu praeibis ante me, mihique „in alio Seculo eris serviturus. Est namque fi„des Scythicorum, ut quoscunqve viventes occi„derent in alio Seculo ipsis servire tenerentur.“ *Chronicon Aug. Vind.* 1488. Sôtt bizonyíttya ezt a' Némethcknél esméretes Tudós Heinrich Muglein, a' ki 1360 esztendô tájban Stayer Országban Dráva vize mellett lakván, Valerius Maximus Munkáit Németre fordította, Pettani Hertneid biztatására, és a' Magyar Országi Kronikát is Németre változtatta, melyben eö noha többnyire Kéza Simonnak nyomdokit követte, de ezen környülállást még is igaznak esmérem, Kézától elpártolt imigy írván: „Do nam der Leel das „horn in die hand, ob er blosen wolt, und slug „den Kayser Conrad an di Stirn, das er starb an „der Stund, und sprach du stirbest vor mir, und „wirst mir dinsthaftig in yener Welt, dann das „Volck von Tzitia dem Lande hett dem glauben, „wo das einer den andern erschlage, das der dort „ihn dinen mus in yener velt.“ — Mugleinak ki születésére Szász, és Német volt, vallás tétele, — de fôképpen az, hogy eö Thuroczinál közel 100. esztendôvel üdôssebb, és az eredeti irásaibol munkája nyomtattatott figyelmetessé tesznek

bennünket, arra, hogy Kézának Croniconjában be iktatott szavakat: „Quidam fabulose asseve„rant, — quod unus illorum cum Tuba in caput „ipsum Caesarem occidisset feriendo. Quae sane „Fabella verosimili adversatur, et credens hujus„modi levitate mentis notatur.“ — Valamely idegen Nemzetbeli Iró által elváltoztatván, betsusztatottaknak ítéllyük. De a' Történet visgálóknak legyen gondjok Konrad Tsászár halálának történetét valósággal kinyomozni, nekem elég Történet Irók által is Nemzetünknél közönségessé lett, és vált vélekedést, bizonyítannom, és ebbûl eredett Göntzölnek Menyben vándorló szekere nevét kifejeznem.

GUTA. (Guta-ütés) Deákúl Apo- vel Hemiplexia, Németûl Schlagfluſs. — Álmélkodva tapasztaltam e' nevezetnek idegen eredetét, mellyet mivel a' most virágzó Nyelvekben nem találtam, honnyinak lenni ítéltem. Vezetett találmányomra egy XIV. Századbéli kéz-írásom, melynek elsõ Könyve: *De consideratione quintae essentiae.* II-dik *De generalibus remediis;* — Ugyan ebben Nro XIII. olvasom: *Remedii XIII. ad sanandum Scyathicas podagras, et omne genus Gute.* Többi között így szól: „in cura autem omnis gutae summae bonitatis est nostra essentia sangvinis humani, si detur in potu, et ponatur ad locum patientem, ... si autem vis, ut

melius operetur, adde quintam essentiam Ebuli. &c.

Nékem úgy láttzik, mivel a' XII—XIV. Századikig élő Orvosok, és Chymicusok, millyen a' jelen lévő Szerző is, az Arábsok nevezeteit mind a' füvek, mind pedig a' nyavalyákra nézve megtartották, ugyan azoktól a' Guta nevezetis ezen Szerzőkre, eő tőlök pedig mi reánk jutott légyen, a' kik e' nyavalyát természeti állapotunkban otthon nem esmérvén, Europában már gyakorlott idegen szavat magunkévá tettünk, — más Nemzetek pedig önnön Nyelveken a' betegségnek nemét már ez előtt megesmérvén, Arabs szóra nem szorultak.

Mondhatná ugyan valaki, hogy éppen ezen Napkeleti Arabs szó Magyarok Napkeleti eredetének valóságos nyomdoka lévén, vele együtt Europába beköltözött, és annyival inkább, hogy az *átkozódások* a' Napkeleti Nemzeteknek tulajdon béllyegi volnának: azon átkozódás módja *Fene egyen meg*, — *Guta üssön meg*, a' Nemzetünkel egy üdős, — és így a' *Guta* eredeti Magyar szó lenne, — de Történeti igazsággal illy állítás ellenkezik; mivel a' Magyaroknak Arabsokkal való társalkodásokat, kik tőlök távúl, az alsó Napkeletben tudni illik laktanak, előbb megbizonyítani szükség volna.

Én immár inkább a' Szél-ütést Magyarnak, Gutát pedig költsönözött nevezetnek tartom, — legkissebb figyelmetességre sem állítván érdemesnek Pázmándi Sam. *Conjectúrajit*, mellyeket

Schediasma Pesten 1786. in 8-vo nyomtatott Könyvének 226. lapján ezen ige eránt elönkbe terjeszt.

HARANG: eredeti magyar szó, melly a' *hang* syllabának többszörözésebül öszve állott, a' *H.* betünek illöbb kimondás végett való megváltoztatásával, és a' kétszer kimondandó végbetünek elhagyásával, az az Hang-hang helyett *Harang*, melly szerkésztetést természetesnek lenni senki nem tagadhatja, ha a' középszerü harangok kongására figyelemmel fog halgatni. — A' Frantzia *Harangue* ígének melly nyilván mondott beszédet; vagy is az egyben gyült Néphez tartott szóllítást jelenti, e' mi Magyar Nevezetünkel semmi köze nints, bár mikép is rámára húzzák értelmét e' magyar Igének.

IGÉZNI: hibássan mondatik magányossan, midön azt érteni akarja valaki a' mit a' Deák *fascinare*, Német *Verschreyen;* melly értelmét ugyan Adelung elö nem adja, szavak által jegyez: mert ezen tselekedet a' tekéntet, vagyis szemek által történik. Már pedig az Igézés nevezet ered az Ige szótúl, és azért annak igaz értelme, más neme a' babonaságnak, t. i. a' mit a' Deák *exe-*

crare, az-az nem a' szemekkel, hanem ígékkel, vagyis szavakkal véghez vitt babonaság.

Így tudni illik: ellenkezik az *áldással*, mivel a' jót kívánó szavak, vagyis Igék *Áldásnak*; — külömbözik az *Átoktól*, mivel a' roszszat kívánó szavok átoknak hívattatnak, — Igézés az, midőn némelly szavaknak titkos ereje által másnak szabad akaratja annyira leköteleztetik, hogy az Igézö, önnön szándékát elérheti. Melly különös Neméről a' fel-Hitelnek bővebb Jegyzeteim régtől készszen vannak.

KESZKENYŐ-nek írjuk most mellyet egy XV-dik Századbéli Magyar írásban *Kezkene*-nek olvastam. Eredeti magyar, de öszve állított Ige *Kéz*, és *Kendő* gyökér szavakbúl. Kendőzni mondák a' Régiek aztat, ki magát törülgette, tsinosította, ékesítette; már most tsak a' Vers-szerzöknél úgymint Faludinál, és a' Nemzeti Dallokban akadhatunk reá. A' Kendő ige tehát, nem magát a' Kender, vagy Len, vagy Selyembűl készült szövetet, hanem annak szolgálatját és tzélját jelenti, mellyet az elő szó annál inkább meghatároz, annyira, hogy Keszkenyö valósággal Kézi-kendőt, az-az Kéz-törlöt, és tsinosítót jelent; azon módon mint a' Tótoknál a' *Ruž̆nik* a' Ruka, vagyis Kéztől származik. A' Deák Strophium, a' Görög Στροφος-túl veszi eredetit, melly öszve-fatsartat jelent, valóságossan azon okbúl,

hogy a' Keszkenyôk kezeinkben öszve-szorí-tattnak.

KORBÁTS: már abból hogy semmi hozzá hasonló szó Nyelvünkben nem találtatik, és a' vég hangzásra is nem igen tetzetôs, és illô magyar szavainkhoz; de kivált a' hasonló tárgyat jelentô *Ostor* több gyökeres szavakkal öszve kaptsoltatik, és külömbözô értelmekkelis bir, méltán gyaníthatjuk késôbbi, és idegen eredetét.

A' Tótok az ostort *Bits*, Csehek *Bic*, Lengyelek *Bicz*, Németek die *Peitsche* nevezik; mind a' két Nyelv tehát egy forrásbúl merítette. Adelung azt állítja, hogy tsak az újabb Görögök, azt βισσα, βιτζα írták volna. Ez tehát a' Tóth, és Német *Bics*, és *Peitsche* szavaknak bizonytalan eredete a' Görögbôl.

De *Korbáts* nevezetnek származását, és hozzánk való jövetelét Éjszaknak szinte, mint Napkeletnek tulajdoníthatjuk.

Napkeletben Persák a' *Bika-tsekét*, *Kyrbács* nevezik, ezektûl hozták bizonnyára Országunkba e' nevet a' Tatárok, a' kik fogságba hajtott Nemzetünket illy Bika tsekékkel kergették, 's kiktôl mái napiglan a' Bika tsekék nálunk *Tatár-korbátsnak* hívattatnak, a' Kozákoktúl pedig *Kantsukának*.

Europának éjszaki részén hasonlóképpen beszédben forog a' Korbáts név, azért a' külömbféle

nemû Német Nyelveknek Szó tárjaiban mindenütt feltalálhadd, öszve vagyon t. i. állítva két különös *Kar*, és *Batscheu* szavakbúl. Batscheu verést jelent, Svedek *Base* mondják, Szászok *Batsche*, *Pritsche* szó által verõ-eszközt jelentenek. *Kar* pedig, vagy Kor, a' honnant származni állítja Adelung a' *Kürasz* nevet, az el-avúlt üdökben bõrt jelentett, és így a' Német származás szerint Korbáts bõrbûl készült verõ eszközt jelent. — Ugyan ez értelemben *Korbátsnak* a' Szászok, *Krabask'* a' Dánok, *Karbás* a' Svédok nevezik.

LÁSZLÓ: Keresztségben adattni szokott név. Már ebbûlis bizonyos, hogy eredete idegen, mivel a' Kereszténi Hit-vallás elfogadása után tért hozzánk. Nemis hibázunk, midõn a' Tótoktúl különössen pedig az Oroszoktúl hozzánk bé jöttnek állítjuk: mert Történeteinkbõl bizonyos, hogy Sz. Lászlónak, (ki elsõ Nemzetünkben e'-képpen hívattatott) Attya elsõ Bela Király testvéreivel András, és Leventával Péter Királynak intselkedési miatt eltávozván, Lengyel, és Orosz Országban mulatott. Ottan házasodván, gyermekei Keresztségben a' szokásban lévõ neveket nyerték-el. László ugyan a' Lengyeleknél hoszszabb kimondással *Wladislaw* egész értelmére Tóth szó; mellynek végsõ hangja *Slawa* tótúl *hírt*, *hírest* jelent. Illy végezetû nevek: Swentoslaw, Nosist-

law, Boleslaw, 's a' t. mind az Orosz, Lengyel, Horváth &c. Nemzeteknél számosan elö jönnek.

LAT: a' Németbûl (das Loth) hívattatik a' Fontnak 32-dik része, de ezen Német szótúl elállván tisztább Magyaraink azt inkább *Nehezéknek* nevezik. — Wörterbuchja Adelungnak azt állítja, hogy a' Laßt, vagy laden szó-nemhez tartozna, és eredeti képpen Német légyen. Elö hozza több féle értelmét is, mellyben a' régi Német Nemzeteknek, Ángoly, Szászok, Dánok, Svedeknél divatban volt, azoktúl jutott a' Csehekhezis, kik ezen Semiunciát Lottnak írák; a' Deákoknak közép Évi Leveliben pedig *Lod*, *Lodis*, *Lotho*, *Lothum* illy értelemben sokszor olvassuk. Legrégiebb nyomdokát találta Dufresne az Ángoly Szászoknál, a' kiknél *Hlod* írattatott; — de még akkoron a' Nehézségnek meghatározott neme alatt nem értetödött, hanem bizonyos adó, mellyet vagy fejtöl, vagy földtûl fizettek esztendönként; és bizonyos szabadságnak nemét értették a' Lot, és Scot Nevek alatt a' XI. és XII. Századokban; ez értelemben jutott a' Frantzokhoz a' *Lot*, Németekhez a' *Loth* nevezet.

De a' Lothnak, mint mértéknek a' száma már korán a' Pénznek számadására is alkalmaztatott, és úgy látszik, hogy a' Marcának 16-dik része lehetett. Már 1225. esztendöbûl elö-állítja Dufresne W. *Domini de Rensi militis* Levelét, a'

hol de decem Marchis, et septem Lod cursualis Monetae emlékezet vágyon. — Mi nálunk Magyaroknál is a' Loth által való számban-vétele a' Pénzeknek I-sô Lajos Király alatt szokásban volt 1351. Cap. 5. olvassuk: Grossorum unus sex Denarios Camerae nostrae in valore, et qvantitate sex Lothonum Viennensium valet.

Ló. Gör. ἱππος Deák: Eqvus; Fr. Cheval; Ol. Cavallo Sp. . . . N. Pferd; A. Horse; Török Ath; Sv. Haest. Strábo Geographiájának VII. K. írja, hogy az Skythák, és Sarmatáknál különös állat légyen az úgy nevezett Kolos, melly a' Szarvas, és Kos között középszerû nagyságú lévén, sok vizet az orrán fel-szíhat, és úgy hoszassan a' vizben fogyatkozó helyeken mulat. Ezen leírás nem mást, mint a' Romaiaktól Alce, Németektôl Elend nevezett állatot jelent, mellyet Strabo bizonysága szerént a' Skythák Kolosnak hívtak. — A' Tótok pedig kik a' Szkytai Sarmatakból származnak, mostis Losnak nevezik; Laponiaban, és Finlandiában ezen állat Ló kötelességül mai napig szolgál; és így méltán vélhetem, hogy a' *Ló* hang már a' Skythákná a' mi értelmünkben gyakorlásban volt.

Skythákna fô vagyonjok leg inkább Lovakból állott, és azoknak tejével táplálták magokat, hogy annál tüzessebb, és bátrabb indulattal birjanak; azért Strabo Geograph. L. VII. nevezi:

Σκύδας ὑππημολγές, az az Lovakat fejöket. Ezektöl eredett bizonnyára a' Székelyekreis még régi idöben ezen szokás: kik ezen Europában szembetünö ritka élet-módjáért, *Ló-fejö-Székelyeknek* hívattattak; hogy Ló téjjel élnének, nem pedig hogy Ló-fejekkel birnának.

LYUK, vagy közönségesen *Lik*, a' maga értelmében héányosságot, és ürességet jelent, ugyan azért *Gödör*, és *tömlötz* helyettis gyakran élünk véle. — Különös ezen szórúl, hogy a' Német *Loch*, és *die Lücke* a' magyar Lyuk, és Likal tellyessen meg egyez. A' leg régiebb Német Irók: Keró, Ottfrid, Nottker, és Hornek írásaiban találjuk: *Lohh*, *Loch*, *Luag*, *Lug*, írva, a' Belgák *Lock*, Vendek *Lukna*; Lappok *Luko*, Lengyelek a' *Loch* nevezet alatt gödröt értenek.

E' szónak eredetét sem a' Német, sem a' Tóth Nyelvnek, mert a' hangja mind a' kettövel közös, nem tulajdoníthatom, meg emlékezvén Schvartz Gottfrid in Justiniano Slavicae genti vindicato, S. l. 1742. intésérül, hogy a' Szó neme okát, nem mindenkor szükség légyen sürgetni; mert volnának ollyan szavak annyi sok ezer külömbféle Nyelvekben elö-álló igékbül, a' mellyek mind hangra, mind értelemre különös esetre meg egyezhetnek, a' nélkül, hogy annak vagy a' Nemzetek szomszédságát, vagy egymással viselt

selt hadakat, kereskedést 's a' t. okúl tulajdonítani lehessen.

Különös az, hogy a' Lyuk nevezet még a' Deák Törvényeinkben is helyet nyert Sz. István Decret. Lib. II. c. 10. „Si quis in sexta feria ab omni chriſtianitate observata carnem manducaverit, per unam hebdomadam Lucae inclusus jejunet.“ Itt ugyan a' *Luca* Magyar értelemben vevôdik, és Tömlötzöt tészen, valamint mái napiglan a' tömlötzöt Luknak, vagy hûs Luknak nevezzük. — De vallyon lehet-e' e' végett a' lyukat tsupán magyar szónak tartani, és Sz. István Decretumit e' miatt magyar nyelven íratottnak állítani? mivel annak deák Fordítója a' lukat eredeti szóban meghagyta. — Dufresne ugyan más Nemzetet, és példát elô nem hoz, mellynél a' *Luca* név a' Deák Nyelvben írtt Ok-Levelekben így elô adatott volna.

MARCA vagy *March* (Marca auri, argenti) magyarúl ugyan Girának hívattatik, de az eredeti ok-leveleinkben, Törvényeinkben, mellyek a' XI—XVII. Századig deákúl írattak, tsak Marca nevezettel találtatik, jelent 16. Lath, vagyis fél-font nehézségû arany, vagy ezüst pénzt, és többnyire inkább ezüstöt értettek a' közép-idôkben, mivel jobbára tsak ezüst pénz volt akkori idôben folyamatban. Az Aranyok már egyedûl a' Görög Tsászárok Birodalmában forgottak, mert

az arany pénz verésre való hatalmat ezek tsupádon magoknak tulajdonították; többi Nemzetek pedig ne talántán azért, hogy az arany bányáknak mívelésit nem gyakorlották, vagy hogy az aranynak nagy szüke volt, ezen Tsászári elsőségnek önként engedtek, hódultak. Ezen okból a' Görög, Romai, és Constantinopolyi arany pénzeken kivül a' közép évből más Nemzetek aranyjaival tellyességgel szükölködünk a' XIV. Századig, — kivévén durva rajzolattal jegyzett némelly darabokat, mellyeket a' Görög, és Romai pénzek képzetére inkább öntöttek, hogysem verettek az úgy nevezett Barbarus Nemzetek. Tudom hogy némellyek változnak a' Marcha nehézséginek meghatározásában, de én Joannis de Janua, és Balbi in Catholico leg nevezetesebb Törvénytűdóknak határozását azért fel vettem, mivel Dufresne bizonysága szerint a' régi okleveleken, és törvényekben egész Europában szerte-széjjel fél fontot jegyzett, mellyek közül leg idősebb Edenolph Angoly Királynak Kr. U. Sz. e. 857. esztendővel kiadott Levele. Egyébbképpen a' *March* szerént való számlálás a' pénzekben igen régi, mellynek divatját a' közép éven fellül egész a' Görögök virágzásaig fel lehet vinnünk. Vélekedésem az, hogy mivel a' leg régiebb Görög Városoknak Sybarisnak, Apollonianak, Dirrachiumnak vert pénzei ökröt, tehenet, vagy lovat képzeltek magokon; sőtt a' Romai Nemzetség pénzei is mind lovas diadalmakat képzelnek, mellyeket Pausanias, és Aelianus Magy, vagy

Μαρκησιν nevez. Melly szó a' régi Németeknél marhát jegyzett, és a' Marcának utóbb bévett nevezetire a' pénz olvasásban azért okot adhatott, mivel a' leg régiebb időkben a' pénzek marháknak képivel megjegyeztettek, azért hogy illy féle ezüst, vagy arany darabokon marhát, mellyben az hajdani embereknek vagyonaik vagy szükségeik egyedül állottak, tserélni, magáévá tenni, az az venni lehetett. Méltán említhetem e' helyen Perottus Miklóstúl in Cornucopia elő-hozott M. Catónak szavait: „Omnes veterum diviciae „in agris, atque pecoribus erant: quem bonum „Virum Colonum dicebant, amplissime laudare „existimabantur. Hinc Pecunia a Pecore appel„lata; et locupletes dicti divites, qvod locis h. e. „Agris pleni essent."

A' Marcknak, vagyis deákosan Marcának eredete visgálásában tehát külömbözünk mind Dufresne, mind pedig Adelung vélekedésétúl, a' kik a' Mark ígét külömb értelmekre nézveis a' Görög Μειρεω szótól, melly osztást jelent, eredni állítják; de hiszem ez inkább a' Magyar *mérni*, vagy *mérés* szóval egyez, minthogy minden osztály mérés által tellyesítetik. Így hasonlóképpen ezen Görög szóból, tsak puszta vélemény által származtatott Angoly *Meark*, Flandriai *Merk*, Németh *Marck*, *Brand-Marck* 's a' t. szavak, az arany, és ezüstnek nehézségét, és mértéket jelentő Markhoz nem olly jó módon illenek, mint a' Görög Μαρκες-ből való származtatás, mert ámbátor ezek az említett szavak valami *jegyet*, *bél-*

lyeget értelmekben foglalnak, de a' marha jegyét csak akkor ki jelentik, midôn a' Görög Markes, és a'ma elavúlt Németh *Maarc* szóból származtattnak, szinte a' szerint, mint a' Romai *Pecunia* szó, a' *pecus* igébûl eredett; hihetôs is, hogy a' Romaiaktól ezen nevezet módja a' közép-évben gyôzedelmes vad Nemzetekre ki eredvén, önnôn nyelveken a' pénzeket, rajta lévô marha képe miatt (millyen idomtalan lovak, és tehenek képeiket mostis irtózva szemlélünk a' Barbarus pénzeken) March, vagy Markának, utóbb Deákul elnevezték. A' March, és Marca külömbféle értelmérôl lásd Adelung Wörterbuchját, — és a' pénzbéli Marcának majd minden Században, és Nemzeteknél változó betsérûl *Dufresne Glossarium Med. et inf. Latinitatis*, a *Marca* igében. — Bizonyosabb tehát a' Marcának a' Görög *Mahren*-bôl, melly marhát jelent, hogysem a' Német *Marck*-ból, melly jegyet tészen, származása; és a' magyar Marha szónak eredete hihetôképpen még a' Németh, — de a' Görög hajdani idôknél is fellyebb vitethetik.

MARHA éppen nem új magyar szó, hanem még hajdan Szkytai, úgy rémlik elôttem, hogy e' nevet még a' Görögök azoktúl költsönözték: mivel valóban leginkább a' Szkytaiak régi idôkben Marhákkal bôvelkedô emberek voltak. — A' leg régiebb Görögök pedig szarvas marhákban

szûkölködtek, de kivált Lovaikat mindenkor a' Szkytháktól szerzették, magok leg inkább tsak Juhok tenyésztésében foglalatoskodván. Aelian a' leg régiebb Görög Irók közül, a' ki vegyes történeteiben IX. 16. a' Lovakat Μαρην, (Maren) nevezi. Pauzanias Görög Ország leírásában X. Könyv. Gallusoknak Brennus által a' Görögök ellen történt fel gerjesztésérûl beszélvén, a' lovakat Μαρκης, a' hármas lóval vitézkedôket pedig Τρι-μαρχισια nevezi, és így világos, hogy illy nevezet alatt a' Görögök lovakat értettek.

Szinte azoktúl szállott a' Németekreis ezen név, mert ámbátor egy értelemben a' *March* a' hajdani Németeknél határt jelent, úgy más értelemben pedig hogy Lovat, vagy pedig szinte a' mi értelmünkben Marhát jelentett légyen, abbúl bizonyos, hogy a' régi Németek azt, a' mit most *Maar* mondanak, *March* nak írták vala; így *Marchstall*, vagy *Marstall* Ló-Istálót jelent. *March*, vagy *Maar* — vagy a' mostani Ortographia szerint *Mayer hoff* Marhás-udvart jegyez.

Marhának az értelme nem tsak szarvas Marhára, Lovakra, Juhokra, Sertésekre terjed, és így a' Romai nyelv szerént *Pecora*, et *Pecudes* név alatt értendô barmokat tészen; de egyszer'smint az apróbb, kivált tollas állatokra is, mellyek házi szükségeinkre meg szelídítettek, terjed, mellyeket szinte *apró-marhának*, vagy *baromfinak* hívunk.

Nevezetes az, hogy Ôseink az ô természeti tanúlatlan állapotjokban minden vagyonaikat a'

Marhákban úgy mint a' hajdani Romaiak helyhesztetvén, a' marha nevezetet egyébb vagyonra is terjesztették, annyira, hogy minden némű ingó, és ingatlan javakatis, bátor nem állatokbúl, hanem Tartományokbúl, Városokbúl, 's egyébb földi birtokokbúl, Házakbúl, Aranybúl, Ezüstbül, Eszközökbül, Ruházatokbúl 's a' t. állánának, — az ingó, és ingatlan *Marha* nevezet alatt értették.

Marha vagy régi írás módja szerént *Marcha*, a' *Határ* értelmén kívül a' Németeknél *Nehezéket*, az-az a' nehezség-mértékétis jelenti, az az fél-fontot, vagy 16. Latot. — Mennyire ezen értelemben a' Magyar törvényben esméretes légyen ez a' szó, már a' *Marca*, vagy *March* nevezet alatt vélekedésemet kifejeztem, hogy a' March nehezékis a' maga eredetét a' marha képétől vette.

MEGYER: több illy nevü Helységek vannak Magyar Országban: mellyek hogy mindnyáján e' nevezetet azon egy okbúl viselik, magunkal könnyen elhitethetjük. Megyer mit jelenthet? úgy ítélem, olly helyeket, mellyeken Magyarok laknak. Megyer tehát Nemzetségnek a' neve? valóban az, és pedig a'mint sajdítom a' Magyar Nemzetségnek: mert a' Magyarok szinte mint a' Palótzok, Kazárok, 's utóbb a' Kúnok, Bessenyek, 's a' t. tsak része, vagy különös hada azon tsoportban Napkeleti Észak felül béjött

Nemzeteknek, mellyeket általjában Un- vagy Hungarusoknak hívtanak a' közép-üdôbéli Deák Történet írók. Németek Ungarn, Tótok Uhri. — Megyer nevü Helységek tehát szinte úgy mint Kazár, Bessenyö, Nempti, 's a' t. Helységeknek nevei a' Nemzetektöl, kik ott telepedtenek, vették eredeteket. Magyar névnek eredetét ugyan az V-dik Századig fel lehet vinni, ha a' Görög Irók hitelét eltagadni nem akarjuk. Theophanes (in Sttriteri memoria Populorum Tom. I. p. 188.) Görög, és akkori Iró állítja, hogy Gordást Királyokat mivel a' Keresztény hitet felvállalta, a' Hunnusok (Kúnok) megölvén annak helyébe *Muagert* (vagy a' mint Cedrenus írja Moagert) Fejedelmeknek választották. A' ki félvén a' Görögök beszszú-állásitól, Népével együtt eltávozván Északfelé, az Etel (Volga) vizén túl letelepedett; irt tenyészett ezen elpártúlt Hunnusi Nemzetség közel 356. esztendôkig, és Tartományja Dentomogeria név alatt esméretes vala, a' mint Bela III-ik Király névtelen Iró deákja állítja, vagy pedig a' mint Thurótz elôadja: Bostardia, Dentia, és Mogeria egymás mellett fekvô Tartományok valának. Ki a' régi idôkben durván kimondott, vagy írott szavak eránt meg vagyon gyözödve, könnyen elhiheti, hogy *Moger*, *Mogar*, *Meger*, ha mindgyárt külömben írattatott, vagy mondatott is ki, mégis csak ugyan egyet tészen. Mogerbúl a' Magyar nevezetnek eredetét Katona in Historia Critica nyilván erösíti. Belának névtelen Iró-deákja Etel vize vidékéröl ki jövô Ma-

gyaroknak Eleit *Hetumoger* neveztetteknek írja; azt mindazonáltal Cedrenusnak inkább hiszem, hogy Moger Nemzet Moager Fejedelemtül, mintsem Magog Japhet Fiától, a' mint Történet íróink kívánják, költsönözte nevét, és vette eredetét. Ez a' leg régiebb Nemzeti Irónak a' XII. Századból, ki Moger szó alatt Magyarokat ért. 1228. eszt. II. András Oklevele illy igét említ: in Fluvio Morus, loco, qui dicitur *Moger Renn* — — ezen Helység Erdélyben Torda Vármegyében, most Magyar Regen-nek hívattatik, Fridvadlszky Diplom: Andreae II. C. Dionys. Bánffy oblatum Claudiopoli 1770. in Fol. Utánna következő Simon Kéza pedig I. Tz. azt állítván, hogy ex Hunnor, et Magor omnes Hunni sive Hungari originem duxerunt, soha többé a' Magor vagy Magyar nevet elő nem hozza, hanem mindenkor a' Magyarokat Deák Hungarus néven előadja. — 1280. esztendőbéli Sz. Margith Biographussa IV. Bela Király alatt Magerokat, Mager Országot említ: — 1360. esztbéli Muglein Német Krónikáját futólag által nézvén, Moger névre nem akadtam, mivel ő is Kézát fordítván Hewnen, (Hunnus) és Ungern (Hungarus) nevezetekkel többnyire él. — De már a' Budai Krónika, melly 1473. nyomtattatott éppen mostani módon írja: Anno 880. vulgariter Magyari, seu Hunni, latine vero Hungari denuo ingressi sunt Pannoniam.

Illyen léptsökön ereszkedvén, Bela névtelen Iró-Deákjának *Moger* ígéjét valóban a' mostani

Magyar szóval egynek lenni vittatván, immár *Megyer* iránt is ugyan azt szükséges megmutatnom. Egyidôbéli, 's leg hitelesebb Történet-Irónak tanúbizonyságán épitem állításomat, Constantinus Porphyrogenita de administr. Imperio c. 39. a' Magyarok béütésérûl (kiket ô Τυρκιας nevez) szólván, emléti, hogy azoknak nyoltz külömb Hadai, vagyis Nemzetségi közül jelessebb vala a' Μεγέρη (Megyeri) Had. — Nemzetünktôl Históriájának igazán, 's minden részre hajlás nélkül Világ eleiben botsájtása miatt, több Idegenek elôtt egyedûl Emlék-oszlopot érdemlô Gebhardi Lud. Albr. *a*) Ugyan ezen Megyer Nemzetséget a' Mogerrel, Magyarral egynek ítélvén, értésünkre adja, hogy az Oroszok Tóth kimondások szerínt, Krónikájokban Metschereknek nevezik. Bővebb meg gyôzôdésnek okáúl Salagi de Statu Eccles. Pannonicae I. K. — és Cornides in Vindiciis Anonymi Belae Notary Budae 1802. in 4. p. 189. ez iránt szolgálhatnak.

De mi lehet immár az oka, ha Megyer Magyart jelent, hogy a' Magyarok lakhelyei mind vagy Megyernek, vagy Magyarnak nem hívattattak, találunk t. i. Honnyunkban széjjel szórt ebbéli Helységeket:

Magyarad, Arad, Honth, Szala Vármegyékben, mellyeket a' Tótok Magyarówcze neveznek.

---

a.) *Geschichte des Königreichs Ungarn. Leipz.* 1778. *in* 8-o *I.* 378. —

— *Magyarbél*, *Magyarfalva* Liptó, és Posony V. — T: Uherska Wes — N: Ungersaden. — *Magyaród* Szala, és Somogy V. — *Magyarosd* Eszterg. és Vass V.

Megyer Komárom, Nógrád, Nittra, Pest, Szabolch, Szala, Somogy V. — *Megyeresch* Komárom V.

Mogyoród Pest. — *Mogyoróss* Bereg, Szabolch, Szathmár, Ungvár, Borsod, Abaújvár, 's a' t. VV. — Ezen utolsónak hangja ugyan a' Mogor és Mogerral láttatik hasonlítani, és azért ide foldoztam, holott meg vagyok győzettetve, hogy mindnyáján a' Mogyoró (Avellana, Haselnusz) ígétül neveztettnek; azok között leg régiebb a' *Mogyoród* vég-hang, mert közép évben az *s.* betűt mind a' Német, de kivált Tóth Nemzetek t-re változtatták; külömben mostani kimondás szerént e' szó-is Mogyorót teszen. — Az első két rendbéli szavaknak külömbségit, nem annyira az elnevezők kimondásának, mintsem az építések idejének tulajdonítom, sokkal régiebbnek ítélvén a' *Megyer*, hogysem a' *Magyar* nevü Helységeket.

1149. eszt. II. Geyza a' Megyeri Tanyát ajándékozá Ó-Budai Sz. Péter Prépostságnak. Az eredeti Oklevelet szemlélhettvén, igazabban előadhattuk volna Megyernek nevezetét, mert valóban azon Században *gy.* betüket, a' mint Péterffy in Conc. de Hung. T. I. kinyomtatta, egy eredeti írásban sem találhatunk.

1290. *Meger* Neugrád Vármegyei Helységben lévő része eladását Megyeri János Mihálynak fia 30. gyrán a' Vátzi Káptalanban bé vallotta Veres Jánosnak Domonkos Fiának.

De elsö rendbéli Magyarnak nevezett helységeket, sem a' XII. sem XIII. Századból nehezen hozhatunk világosságra.

Budáról értekezvén, említést tettem kételkedésemről, ha vallyon Árpád a' Chepel Szigeten fellül lévő Duna oszlásán a'hol a' viz mindenkor leg tsekélyebb, — vagy pedig Ó-Budán fellül mostis gyakorlott Megyeri Réven kélt volna által; mivel Bela névtelen Iró-deákja XLVII. Tz. a' helyett, hol a' Magyarok által kéltek, *Moger* Portusnak nevezi, — és mivel szemeimmel láttam az Szigetnek Káposztás-Megyer felöl való oldalán, Dunának mind a' két partján köböl álló düledék maradványokat nagyobb részént földszintig le rontattakat, mellyeket a' Dunaközi Lakosok mostis Romai híd maradványinak állítanak. De szinte mind a' Kelenföldének régi nevezete *a.*) mind Árpád Táborának Fel-hévízig való terjedése, és ugyan a' Dunának szélessége miatt itt tudva lévő tsekélysége, és azért leg könnyebb 's alkalmatosabb által kelése vélem elhitették, hogy

---

a.) *Thurócz Chron. I.* 11. — *Székely István Chron. Mundi.* — *Muglein az* 50. *lap.* — *Kovachich Script. min. I. p.* 133. — *és Révay M. által kiadott régi Énekben.* —

Eleink a' Sz. Gellért hegyén alól által jöttek. És így Ó-Budával Észak és Napkelet felöl határos Békás-Megyert, Szigetben lévö Póts-Megyert, és a' Dunán innent Pesti részről már pusztan álló Káposztás Megyert inkább a' Magyarok letelepedések, hogysem által kelések helyének bár kétségeskedve állítom, és állítvais kételkedek mind addig, még valaki bövebb világossággal, mint sem Katona in Hist. Ducum Hung. tellyesítette, elö nem adja, a' Magyaroknak háromszori által keléseket, t. i. elöször midön Detrik és Matrinus ellen Keve szerentsétlen vezérsége alatt Thuroczi Cronikája szerint Kelenföldén tömlökön a' Dunán által úztak; és másodszor Bela Iró Deákja elö adása képpen midön a' Moger Réven által mentek; mert akkor is Táborokat a' meleg vizig terjeszthették, Ó-Budán felöl hasonló hév vizek ki eredvén, és ezen rév éppen a' Rákos vizeinek bé folyásán fellül lévén. Cornides vélekedése szerint Thurótzi az Atila dolgait, tulajdoníttya Árpád alatt lévö Magyaroknak, és harmadszor Kéza Simonnak II. K. 1. Tz. írtt szavai szerint, midön a' Zobi réven, Marothi Helység iránnyában által mentek: „Egressi vexillis erectis, cum uxo„ribus, liberis, et Armentis Danubium in Pest, „et in portu Zub transierunt, ubi castrum quod„dam circa Danubium in quo erant milites Zwa„toplug recollecti, qui fuere erepti per fugam, „quando Dominus ipsorum inter (deest i) erat, „expugnarunt: in quo quidem affinem Morot, „nimis Vetulum cum aliis perimentes, usque ho-

„die fabulose Morot ipsum fuisse asseverant.„ Ezen harmadik által kelés is bizonyos, mert igen helyessen elő adatik az előbbeniektől külömbözve Zob Váczi oldalon, Moroth pedig nékie által ellenében fekszik, ezek a' szavak, *Marot ipsum fuisse asseverant* azt jelentik, hogy semmire kellő ember volt; mert Vussin Szótárja elő adása szerint *marnost* a' Cheheknél ez értelemben gyakoroltatik; — *maródi* a' Frantziáktól eredett szó, beteget jelent. *Morotvát* Du Cange Glossariumja magyar Igének állítja, hogy keritett halastót jelentenne, nekem az vég hangja jegyéből tót szó, a' kiknél a' more tengert, morstwa, diminutivumjaban tengerkét, fertőt tészen.

Forgattam eszemben ugyan eleinte aztis, hogy a' Megyer nevezetet a' Görög Μεγας (Nagy) származtatni lehessen; mivel a' Hunnok, és Avarok birodalma a' Görög történet Irók bizonyítások szerént, *Megakra*, az-az: Had-nagyságokra (Majores Tribus) felosztva lévén, a' Magyar *Megye* azoktól reánk eredett, és így *Megyer* a' Megyének széke, az az Kórmányozó helye lehetett. — Vágy hogy *Megyer* netalántán a' táborozó gyülekezet helye volt, midőn az öszve tsoportozott Nemzet szokása szerint ûzött ostromokra a' külső Nemzetek ellen *kiment*, és elindúlt. — De úntig meg elégedvén első értekezésemnek bizonyságival, ezeket, mint puszta vélekedéseket félre tettem.

NARANTS, ha valóságos magyar szóval neveznénk, arany-almának hívni kellene, *a.*) szinte úgy mint a' Deákok, vagy Frantziák (Pomum aurantium, Pomme d'orange) vagy ezeknek nyomdokin a' Németek Pomerantschen. — Mivel tehát a' Narants névnek semmi egyébb magyar szóval közössége nintsen, de nem is Országunknak, és Hazánknak gyümöltse, tsudálkoznunk nem kell, hogy valamint e' gyümöltsöt a' hevesebb Görög Országnak partjairól nyerjük, úgy annak az ott hazájában való nevétis megtartottuk nyelvünkben; mert valóban a' Görögök ezen almákat Νεραντξιον-nak nevezik. Vid. Henric. Steph. in Thesaur. Graec. in voce Μηλεα. — Salmasius Exerc. Plinianorum ad Cap. XCVII.

NEMES: eredeti magyar szó, külömbözik értelmében mind a' Romai *Nobilis*, mind a' Német *Edel* szavaknak jegyzésétöl, és inkább hasonlít Frantzia, Angoly, Olasz, Spanyol nevezetekhez: *Gentil homme*, *Gentleman*, *Gentil huome*, &c. tudni illik. Nemes annyit tészen, mint Nembûl való, a' Nem pedig ollyan nemzetséget (Ge-

---

a.) *Hajdan magyar nyelvre fordított* 1381. *esztendöbéli Határlevélben Almás, és Doj Fehér Vármegyei Helységek között, Határ-jelül olvastam egy Arany-alma fát.* —

neratio) jelent, melly a' Nemzet, és Község elôtt akár ditsôséges tetteire, akár pedig kintseire nézve jelesebb.

Külömbözik is méltán a' magyar Nemesség egész értelmében egész Europai Nemessektûl, kik Romai nyelven *Nobiles*, vel *Equites*, Németen *Edlen*, — *Rittern* — *Freyen* hívattatnak; mert ezeknek Nemességek eleinten egyedûl személyes volt hivataljaik miatt, és tsak utóbb a' IV. Században, a' mint *Eyben de Titt. Nobilis:* elô adja, Fejedelmek kedvezésébûl Fiakra szállítatott; de a' Magyar Nemesség még Ásiából ki jövô Magyar Nemzetnélis örökés, fiúrúl fiúra szálló volt, kik azon idôtûl t. i. IX. Századtól fogva egész a' XIV. Századig a' Nemeknek nevezetében mindenkor megmaradtak, sôtt a' közikbe jövô, és itt a' Királyoktúl jószágokkal meg ajándékoztatott idegen Személyeknekis magokat illy szokásra alkalmaztatni, és a' magok Nemeket fentartani kelletett. — Illy magyar jeles Nemeket, mellyek Arpáddal együtt béjöttek, számossakat nevez Anonymus, vagyis P. nevetlen Iró-Deákja Bela Királynak; bizonyosabban meghatározza a' magyar hadaknak, vagy is Nemeknek számát Keza végsô Tzikkeljében de Nobilibus advenis, midôn állítja: *Generationes domesticas plures non habuisse, quam Centum et Octo.* Idegeneket pedig Keza után Thurócz, Budai Krónika, 's a' t. elôszámlálnak. — Méltán lehet ezért állítanom, hogy Nemzetünkben azok voltak eleinten Nemesek, a' kik jelesebb Nembûl származtanak; és hogy Ne-

mesebb Nemek korántsem a' Fejedelmek' felmagasztalásából származik: hanem még a' Királyi hatalomnak felállításának sokkal előbb, t. i. már az Ásiából való béjövetelkor is fent vala, és így a' magyar értelemben való jeles Nemesség valamint külömbözik, úgy sokkal régiebb egyébb Európai Nemességnél; — minden Feudalis Systemát eredetével fellül haladja, ha annak némelly Characterát, és tulajdonságát idővel felválaltais, avval eredetiségit meg nem sértette. — Az illy értelmű Magyar Nemeknek, mellyek Generatio név alatt a' XIV. Századig esméretesek valának, méltó volna történeteit még szorgalmatosabb pennával leírni, mint az Aba Nemnek feloszlását Wagner Károly in den Ungar. Magazin T. IV. a pag. 339—358. elő adta.

NÉMA: az Oroszok НѢМЫЙ, — Csehek Némy; Lengyelek Niemi; Lusatusok Nimi nevezik. Mind hangja, mind értelme egy — ki fogja meg határozni, mellyik Nemzet a' másikától költsönözte, midőn e' jegynek gyakorlása minden embereknek természetes, és későbbi emberek találmányitól nem függ, épülvén egyedül a' tagadó hangon *Nem*; melly kissebb, vagy nagyobb külömbséggel minden Europai Nemzeteknél egy formán hangzik, — ha csak ezen észre vételünketis használni nem akarjuk bizonyságára azon állításunknak,

sunknak, hogy a' Tóth, és Magyar ígék meg egyezések miatt valamelly közös forrásból származtanak, melly gondolatra e' nélkül is vezetett már bennünket Herodot IV-dik K. írván: hogy a' Sarmaták, Skythákuak nyelvén de meg bomolva, 's elvétve beszéllenének. E'képpen a' Tóth nyelvnek azon ditsőségét, hogy bőséges szavaival a' Magyar nyelvetis gazdagította méltán eltagadhatnánk, állítván, hogy nem ő tőle költsönöztük azon hasonló jegyeket, mivel azok egy forrásból úgy mi reánk, mint ő reájok egyaránt kieredtek. Illy eredeti szavakhoz mindazonáltal nem kaptsolom a' Keresztényi Hit felválalásával, 's nem előbb hozzánk jutott esméreteket; mert e' Hit vallást akár Görög, akár Romai Tanítóktól, mégis mindenkor a' Tóth Nemzetek által, azok között lakván, felválaltak Eleink, 's azért a' vallásbéli esméretek jegyeitis leg inkább Tóth nyelven tulajdonokká tették. Ide tartozik a' Krestyánból eredett *Keresztény*, melly szónak végh angjával, — tsak ugyan felesleg magokat külömböztettni akarák a' Romaiak az Reformatusoktól! azok Keresztténynek, ezek inkább Keresztyénnek magokat írván; midőn balgatagúl egyik a' Romai, másik a' Tóth vég-hangra inkább hajlott: — illyen az a' hajdan magyarra változtatott Angyali Üdvözletben a' Miloſtből eredett *Malaszt* szó, magyarúl kegyelem, 's a' t. Egyházi szavak,

NÉMETH-nek nevezzük azokat, kik magokat die Deutschen; és kik a' Frantzoktól les Allemands; Olaszoktól Tedeschi; Spanyol. . . . Ang. Tydsvkved Germains; Tóthok: Niemecz hívattatnak. Kitettzik ebből, hogy a' Magyarok egyedül a' Tóthoktúl költsönözhették ezen ígét a' szomszédjok nevezetére. Így nevezték t. i. a' Tóthok azokat, kik velek nem beszélhettek, és kiknek beszédeket ők nem értették, mert *Niemec*, vagy *Niemez* (Nyemetz) illy értelemmel bir; A' Németet az Orosz НѢМЕЦЪ. Cseh Nemec, Lengy. Niemiec; Lusatiai Nimz; Krajnai Niemc, Oláh Niamz nevezi; de az későbbi Görögökis Niemecz szóval élnek azoknak nevezetére, kiket a' hajdani Classicus Irók magok idejében úgy sem esmérhettek. — Eleink a' Németeket *Nempti*-nek nevezék, innént a' Mátramellyékiek mostis azokat nem Németeknek, hanem Nemptieknek mondják; vagyonis Neográd Vármegyében egy helség, melly mái napig *Nempti*-nek írattatik; mind a' régiebb Irásokban, és Könyvekben Szathmár-Németh Várossát, Zathmár-Nemptinek olvassuk. *a*) De kü-

---

a) 1286. *eszt. Sz. Albert napján, és a' közönséges Synatnak tartasakor Ladomér Esztergomi Érsek, Sz. Péter Templomának, melly Nemptiben, a' Sajó és Hangon vizek között epitetett, meg erösiti az esztendönként ki adni szokott Tizedeket, C. Michaelis filii Nicolai de Nempti kerésére.*

lönös Történet bizonyítja, hogy mind Németh, Nemuth, Nempti tsak az írás módja külömbségébül eredvén, ugyan egyet jelent. Simon Kéza (1270. esztendô tájban írott Krónikájában) II. Könyv. 2. Tzik. beszélli: hogy Menfeö Györ Vármegyei helység határját, mellyben Aba Királyunk meg ütközvén Henrik Tsászárral ámbátor szerentsétlenül viaskodott, mégis annyi Pórokat ölt meg, hogy az ô idejeig azon hely *Florum pajur* — a' mi nyelvünkön *Veznemut* neveztetnek; *Unde idem locus ubi commissum est prelium, usque hodie Florum payer est vocatus; et Vernemut nostra lingva.* Kéza Lib. II. c. 3. — Heinrich Muglen XXV. Tzik. „Der Deutschen wart an denselben Tag Antzal erschlagen daz die Stat do der Stryt geschah wart genant Florum Payr in deutscher Zungen, und in Ungarischer Zungen Wezetnemuth. — Thurotz az Augustai 1488. Kiadásában: „*Usque hodie ferlorum payr in Lingva eorum, in lingva autem nostra Vestnempti nominantur*„ — Innént kitettzik, hogy a' *florum payer* hibássan kinyomtattatott, mivel az eredeti írásban lévô contractiót az Iró-Deák ki nem fejtette. De leg világosabban, és a' mostani mondásunk szerint kinyomtatta a' Német ígét Hess András Budai 1473 ban ki-adott nyomtatványában illy betûkkel: „*Idem locus usque hodie ferlorum payr in eorum lingva, in nostra autem Vezetnemeth nominatur.*“

ÖRDÖG. Görög. διαβολος; Deák: Diabolus; Fr. Diable; Olasz: il Diavolo; Sp. Diablo; N. Teufel; Angl. Devil; Dan. Diävel; Sv. Diaefwul; Cseh. Djabel, Žert; Tör. Schajtan. Minden egyébb Europában virágzó Nyelvek, Magyaron kivül a' Romai Diabolustúl, ez pedig a' Görögtôl nyilván veszik eredeteket; a' Görög διαβολλειν, az az árúlni ígébûl származik a' διαβολος vagyis árúló, ingerlô; melly tulajdonságot eleitôl fogva e' rosz léleknek tulajdonítanak az emberek. De a' Görög Nyelv sem kútfeje ezen hangnak, mivel a' *Syrok* Diaf, Persák Diuw-nak nevezik az ördögöt némelly Philologusok elô-adások szerínt. — Nevetséges a' Decretalesek Glossatorjának I. Könyv. elô-adott megfejtése: „Diabolus derivatur a *Dia*, qvod est duo, et *Bolus*, quod est morsellus, quia duos tantum bolos de corpore et anima quaerit facere. — A' Német Teufelnek származása, és léptsônként a' Diabolosból való elváltozása eránt Olvasóimat Adelungnak meg dítsírhetetlen szorgalommal ki dolgozott Szó tárjára útasítván, félre hagyom idegen neveknek, mellyek az anyai szózattal semmikép nem egyeznek fejtegetését.

Ördög tulajdon nemzeti Név; koránt sem állíthatjuk azt, hogy valamint az Isten, úgy az Ördög neve, egyedûl a' Keresztény Vallás által tétettek volna esméretessé a' mi Eleinknél, mivel sem egyik, sem másik névnek hasonlatos

hangját, és értelmét az Europai Nyelvekben nem találhatjuk. Különös volt előttem egy elmés, és a' Tudományokban jártas Úri Személynek véleménye: hogy nálunk Magyaroknál a' Keresztényi Hitnek Apostoli, nem találván alkalmatosabb nevet a' Rosz Lelkeknek nevezetére, Őseinknek egy bálvány Istenét, mind bizonyosan olly rosz Léleknek lenni tanították, a' millyennek magok nevezetével a' Diabolust képzelték, és ugyan azért a' Bálvány nevére azon rosz Lelkeknek tulajdonságát reá ruházták. — Másik hasonló vélekedéssel lévén, a' szó nemzésbül e'képpen támasztotta gondolatit: hogy t. i. az ördög valóban egy felséges erőt jelentene, és tsak rövidséggel ejtettnék ki ördög, a' mi Ördöng el valóban kimondatna; és illy forma gyökér szavakbúl való szerkéztetés kénszerítne vélünk elhitetni, hogy az Istenségnek ez illő nevezete légyen: Ör t. i. jó ki terjedne az egész Mindenség Kormányozójára, Fentartójára, mellyet az Őrző alatt érteni lehet. — Döng pedig, vagy Döngő annak nagy, és rettentő hatalmára, szinte miként a' Deák Poëták Jupitert egy szóval *Tonans*nak nevezik, mert ugyan a' felhőknek döngése által a' tudatlan, és vad népek meg rettenvén, a' Mindenható Alkotónak, mint külömben előttök láthatatlan, és esméretlen hatalomnak meg esmérésére legérzékenyebben gerjesztetnek. Mint egy meg átalkodott szívű írta:

„Primos in orbe Deos fecit Timor: ardua Coelo
„Fulmina cum caderent. *a*) — — — —

De inkább szebbnek, hogysem valóbbnak tartom ez illyen fejtegetést, mert ha a' gyökér szavaknak értelmére lépünk, nem szükség a' *Dög* helyett, Döngöt elönkbe tenni, meg lévén Dögnek is a' maga értelme; azért valamint mostan, úgy a' Pogány Eleinknek is az Ördög úndok, és irtóztató Lelket hogy jelentett légyen, tartom. Bizonyos t. i. hogy Eleink a' Pogányságokbanis hitték a' Lelkeknek halhatatlanságát, mivel olly vélekedéssel voltanak, hogy melly Ellenségeket ök gyözedelmesen meg ölnék, szinte annyi szolgákkal a' más Világon ditsekedhetnének. Illy hitelben lévén könnyen elhitték, hogy minden állatnak, úgy mint magoknak halhatatlan lelkek volna, és hogy ezen Lelkek a' testnek holta után

---

a) *A' hajdani irás Módja is láttatik e' vélekedést erössen támasztanni, mivel az* Urdung, *tölem elö adott Ör-döng-hez leg jobban hasonlit. Igy nevezé az ördögöt a' Posonyi XII. Századbol való Magyar halotti beszéd. — Igy irta magát alá* 1402 *eszt. a' Magyar Rendek között, midön Albert Austriai Hertzegnek az Ország Koronáját igérek* Joannes dictus Wrdung de Bews *'s a' t. mivel az Regi u, idövel o. ü. e. a. ra változott, amint többszori izben már megmutattam.*

a' tetemek körül forgolódván, az élőket ostromlanák, kivált a' gonosz embereknek lelkei, kiket a' józanokkal öszve nem ferkesztethettek, melly értelemben az Ördög nevezettel egészen megegyez, és láttatik még az Egyptomi, és Indiai vélekedésekből eredetét húzni. De ezen hang tsak ugyan tsupán a' Magyar Nemzetnek tulajdon, és mivel aztat a' Keresztényi Hit felválolásával egyébb esmért Nyelvekből nem költsönöztük, mind értelmére, mind pedig hangjára nézve eredeti. Tanúságunkrais szolgál, hogy még Pogány létekben Eleink a' roszat, kárt, és szerentsétlenséget okozó titkos erőnek valóságát hitték, és saját nevezetekkel illették; Elhihetjük ezt annál inkább, hogy Nyelvünkben több ebből eredett szavak gyakoroltatnak, úgymint: Ördöngös, Ördög-Borda, Ördögi, Ördög tej, &c. — Tudtomra van ugyan, hogy némelly Grammaticusok szerint az Indiai Mágok az Istent *Orsy*, a' régi Hetruskiak *Ezar*, Boeotiaiak *Aros*-nak írták, de valóban nem láthatom, melly hasonlatosságot lehetne ezen szavaknak tulajdonítani az ördög hangal. Inkább tsudálom, hogy a' Napkeleti Nemzeteknél, sőtt a' mostani Törökönélis gyakorlott *Sátán* nevet a' Magyarok el nem fogadták Keresztényi hitben történt oktatásokkor, mert ezen nevet minden Napkeleti, minden Északi, és Déli széjjel Világon kiterjedett Nemzetek egyaránt értenek, egyaránt kiejtenek.

OROSZ: D. Ruthenus azon Nemzetnek, melly Magyar Ország felsö részeiben az az Abaújvár, Sáros, Zemplin, Ugocha, Ung, Maramaros, Szabolts, Szathmár, és Bihar Vármegyékben találtatik Görög, de az Romai Hitvallással egyeztetett modon tartja az Isteni szolgálatot, és azért külömb Püspökök által kormányoztatik, és még a' Magyarok ki kôltözése elôtt itt lakott, adatott név. E' Nemzetnek Honnya a' volt Lengyel Országnak dél, és napkelet felé terjedö része, melly alól Magyar Országgal határos, fellül pedig a' nagy Orosz birodalommal. Ide tudniillik helyheztetik, a' régi Történet Irók, a' veres, és fehér Orosz birodalmakat; (Russia Rubra, et Alba) Bizonyos, hogy ezen Nemzet mellyet most deákúl Ruthenusoknak hívunk, akkor Russusoknak neveztettek; innént ered a' magyar nevezet *Orosz*, midôn az O betü eleiben tétettetik, vagy azért, hogy lágyítsa az R. betünek kimondását, a' mint azt némelly szavakban tapasztaljuk, úgymint *Schola Oskola*; — vagy pedig hogy ezek az új Oroszoktúl elszakasztván magokat régi nyelveket, és szokásokat megtartották, midôn amazok elváltoztatták, és igy O rosz annyit teszen mint Régi-rosz, vagy is Magyar Országban régólta lakó Rossok.

Rusz nevezettel hivattattak (Phil. Jos.) *Strahlenberg*, *Nord-* und *Ostlicher Theil von Europa* und Asia 1730. 4-to pag. 165. elôadása szerint azon okbúl, hogy veres, vagy sárga hajok volt légyen; bizonyosnakis tartotta, hogy a' régi Rusz-

szok, úgy mint a' mostaniak Tóth (Sclavica) Nyelvel nem éltek, és hogy a' Finnusoktúl származtanak, melly Nemzet a' hajnak színéhezképpest több Hadakra (Generationes, vel Tribus) felosztatott volt. Ugyan ő azt állítja, hogy a' régi szó *Rusz*, *veres színt* jelentett volna az Oroszok vagyis Finnusoknál; a' mi szavunknak végső része ve-res látszik ugyan ezen vélekedésnek kedvezni; — de inkább gondolom, hogy a' Frantzia *Rouge*, Németh *Roth* kimondások mivel a' hajdani Németek mind az Irásban, mind az ki mondásban az S. betűt, gyakran T re változtatták *a*) e' vélekedésre Strahlenbergnek okot adtak. Magyar országban e' Nemzet mindenkor a' Tóth Nemzetek közé számláltatott. — Párizpápai Dictionariumja végéhez ragasztatott Glossariolumban a' *Ruthenust* Orosznak, de a' *Russust* Moszkát veres Orosznak nevezi.

PÉNZ: D. Pecunia; Fr. l' Argent; Ol. . . . . Sp. . . . . Oláh: . . . . . Ang. Mony; N. Geld, régenie gelt; Tör. Aghta. Tótul külömbféleképpen, Lithvanusok Penigaj; Lengy. Pieniadze; Horv. Penese; Orosz: Penez; Cseh: Penice, tulajdon magyar szó, ered a' *Peng* igétűl,

---

a) *Ezt Adelung a' Niderlandi Nyelv Természetének tulajdonítja az* Sessel *ízben.*

mivel az arany, Üst, és réz pénzek pengnek, szinte mint a' hang a' hangzástól. Nemis látom, miért kellessék némellyek ítélete szerint a' *Penez*, vagy *Penaz* Tót szótúl költsönözni eredetét, midőn a' szónak értelme, és hangja szinte önnön nyelvünkben feltaláltatik, sőtt a' Tót is a' Deák Pecuniatól ezen nevezetnek idegen szavát költsönözte. — Mindazonáltal ha a' pengésből eredett magyar szónak állítomis, azzal vittattni aztat nem akarom, hogy a' Magyarok Asiábanis ezen szóval éltek, és verett pénzek lett légyen; mert illy lépéseit számos Etymologusoknak hibásnak állítván, nyomdokait követni nem kívánom.

PÜSPÖK: régiebb Irásokban *Pispek*. D. Episcopus; Fr. Eveque; Ol. . . . . Sp. . . . . Ang. Bishop; . . . . eredete képpen Görög szó; Eleink már a' Tóth nyelvre alkalmaztatottat költsönözték szomszédjaiktól, és szokások szerint ennélis *viszálással* éltek, 's meg fordítván *kop* syllabát, *pokra*, Piskop-ot *Pispökre* változtatták; úgy mint a' Tzombot némellyek Bontznak mondják: mert a' Tóth Nemzetek ezen hivatalban lévőket *Biskop*, vagy *Piskup*-nak nevezik, Επισκοπος Görögül Vígyázót, tellyesítőt jelent.

'SIDÓ-knak nevezzük a' régi Israël népének maradványit, a' kik magoknak Hebraei nevet tulajdonítanak; de Romaiaktúl Judaeabélieknek hívattattak. 'Sidó nevezeteket szülte a' közép évben a' Frantz Nemzetnek uralkodása, mellynek egyedûl a' Görög Jottának zsére, és ú. betûnek ü re megváltoztatását tulajdonítjuk, a' mint hogy mostis a' j-et mint a' Tóth ǯ; az ú-t pedig mint a' magyar ú. betûket kimondják. Ezek ime változtatták a' Romai *Judaeus* nevet elébb a' mint a' régi Frantz kéz írásokban találtatik — Jud re, mond Zsüd re, — Tóth betûkkel írván, kiknek û. vocalissok nintsen, hanem tsak i. ǯidre; melly kimondás a' Tóth Nemzetektûl bévevödvén, a' Judaeust a' Tóth nem máskép mint ǯid, irhatta, és tsak írása szerént kimondhatta, a' Magyar pedig e' szavat, úgy mint néki több othon esméretlen állapotoknak jegyeit szomszédjától e'képen felfogadta; — ezen változását Judaeus kimondásának, bizonyítják még a' XV. Században írtt, vagy nyomtatott Németh Bibliákis, mellyekben nem Jude, hanem Jüde képpen e' nevezet írattatik.

Különös elöttem, hogy ezen *'s.* betûvel vagy is *zs.* írandó nevek, többnyire a' Tóth nyelvbûl származnak.

'SOLTÁR: Eredetét veszi a' Görög szótúl Ψαλτηριον; melly elöször Sz. Ágoston magyarázá-

sa szerént XXX. Psal. 2. v. bizonyos húrokkal zengő szerszámot jelentett. Lásd Dufresne Glossar. a' *Psalterium*, és *Rotka* szavakban; másodszor pedig azon Könyvet, mellyben a' Dávid Királynak Énekei be írva találtatnak. — Tsak ugyan a' hajdani Német Nemzetek Sveonok *Saltarnak* nevezék az illyen Könyveket; Kero, Ottfrid, és Notker Irójoknak bizonyságok szerént. Az alsó Szászok (Niedersachsen) nem tsak ezen Énekeit Dávidnak, de minden énekes Könyvet Salternek hívták; az Olaszok Psalter Könyveiket mostis Saltero nevezik. Adelung Német Szó-Tárjában a' *Psalm* szó iránt azt állítja, hogy a' fúvó betűk egyébb mással hangzó betűknek eleiben tételvén, scha, vagy nagyon ritkán a' szónak eredetéhez tartoznának. Azért a' P. betût el kellene hagyni, midőn a' szónak kútfejéhez sietünk; marad tehát a' Görög Ψαλμος helyett Salmus, melly a' Zsidó hangal egészen meg egyez: így találtatik valóban ezen szó a' leg régiebb Németek, vagyis Sveonok Iróinál, mellyeket fellyebb neveztünk, midőn a' *Psalm* helyett mindenütt *Salm* olvastatik; így irják az Alsó-Szászok, nemis találni e' szavat másképpen ő nálok, — de az Olaszok mái napiglan *Salmo* kimondással élnek.

Mennél inkább mi Magyarok, kiknek a' két mással hangzó betűk a' szavak elein tűrhetetlenek annyira, hogy az erőltetésnek elkerülése végett magán hangzókat ragasztunk illy szavak elejében, úgymint: *Schola* helyett mondjuk Iskola, szabadabbnak tarthatjuk magunkat a' Gö-

rög szónak ebbéli változtatására, és Psalter helyett *Salter*-nak az-az Magyar kimondással Soltárnak nevezhetjük azon Könyveket, mellyekben az Istennek dítséretére serkentő Énekek foglaltatnak, es metaphorice a' Könyvben lévő Énekeketis a' Tótoknak példáján, kik által közelébb, hogysem a' Görögök által e' névnek esméretihez jutottunk; mert valóban mind a' *Psalm*, mind a' Psalterion a' Görög Ψαλλο gyökér szótúl, melly ditséretet jelent, erednek. Héltai Gáspár tsupán a' Könyvnek tulajdonította a' 'Soltár nevezetet, kiadván Könyvét illy tzím alatt: „'Soltár, az-az „Zent Dávidnac, és egyébb Profétáknac Psalmus„sinac, a' vagy Isteni-dítséreteknec Könywe. „Magyar nyelven Coloswár. 1560. in 8-vo" — De régi Irásokban minden Énekei Dávidnak 'Soltár tzímmel jegyeztetnek meg, és a' 'Soltár nevezet majd tsak nem egyedül Dávid dítséreteinek tulajdonítatik. Mondottam hogy a' Tótoknak példájára 'Soltárnak nevezhették Eleink ezen Énekeket, mivel bizonyosnak tartom, hogy a' Keresztény Vallásban az Tótok által történt első oktatások, a' kik már akkor önnön nyelvekben a' 'Soltár nevezettel éltek, és a' kiknek úgy is tulajdon; és egyébb nemzetektől külömbözö Betűjök az š. annyira, hogy e' hanggal kezdő szavakat, többnyire Tóth származásunak itélhettyük.

SOLOSMA: Tsupán a' régiebb imádságos Könyvekben esméretes szó, használtatik Deák *Officium* nevezetnek értelmében, melly szerént a' különös tiszteletnek módja értetődik. — Annak eredetén gyakran törekedtem, reménységemen fellül IV. Bela Királynak Leveleit forgatván, nevezetesen mellyeket 1260. és 1263. esztendőben Feldrich, és Bertalan Wegliai Grófoknak adott, reáakadtam, hogy azon adót, mellyet a' Horvátok Žulusmának nevezik, a' nékiek ajándékozott Tartományal együtt oda ajánlja. 'Zulusma tehát adójok, és kötelességek volt a' Horvátoknak, és így azoknál szült utóbb hozzánk eredett mondás valóban ugyan az írás módja Žulusma, vagyis Žalosma önként Tóth nyelvből való eredetét jelenti, kiknél a' Žalošit szó, *eleiben tenni*, *nyújtani*, vagy *adni* értelemben gyakoroltatik: Solosmája tehát valamelly tiszteletre méltó szent Embernek annyit tészen, mint hozzája illő kötelességünknek tellyesítése. De ezen idegen eredetű szózat, valamint későbben eredett hozzánk, és egyedül csak a' hitbéli tiszteletben gyakoroltatott, úgy a' köz dolgokban lett említésének sehol nyomát nem találtam említett okleveleken kívül, most pedig tisztább magyarságra derülvén napjaink, még a' Vallást tárgyazó Könyvekből is egészen elenyészik.

SZÉK, SZÉKES-FEJÉRVÁR. Ottrokócsi a' Széket; De. Sella; N. Sessel; Fr. Siege; Selle. Ol. Chiesa Sp. . . . Cs. Sedadlo; Tör. Ischemli; A. Settle; Dan. Siedel; Svec. Settl; a' Zsidó סכד Sacac ígébûl azért származtatja, hogy az Napkeleti Nyelvekben az *a.* gyakran *e*-re változtatik, és az értelme nyugodalmas helyet (statiot) tészen; ezen okból Hazánk egyik fõ Városát Székes-Fejérvárát a' régi fegyverkezõ Magyarok Táboroknak, és Sátoraiknak helyhesztetése végett Székesnek neveztetettnek hibássan véli; álmélkodni lehet egy Magyarnak illy meszsze terjedõ tévelygésében, ha e' Várast a' Királyok lakhelye, vagyis önnön állítása szerint Statiójok miatt Székesnek nevezte volna, inkább engedhetnénk szabad kénnyének; ugyan õ a' Skythák nevétis ebbûl eredettnek lenni állítja.

Szék eredeti magyar gyökér szó, mint többnyire minden egy hangbúl álló ige, melly közönséges értelmében egy állapított, 's nyúgodó helyet tészen a' körûlötte lévõkre nézve. Széknek különössen ez értelemben nevezzük azon helyet, mellyre ülünk, tsap-széknek, mészárszéknek a' hol a' bor, vagy hús állandóul tartatik 's árúltatik, a' tojásnak, és minden kerekségnek közepét; a' Törvények kiszolgáltatását, melly az egy helyen álló, a' vagy ülõ Bíráktól eszközöltetik, és illyen egy Bíróság alá tartozandó Birodalmatis; — Erdélyben a' Székelység leg régiebb idõktûl fogva mái napiglan Székekre úgy fel vagyon osztva, mint a' Magyar Nemzet Comitatusokra; azok-

nak eredeti magyar nevezetjek; Magyaroké a' szomszéd Nemzetektûl költsönöztetett: de deák értelemre egy; mert valamint *Comes* a' közép évben bírói hatalmat, és *Comitatus* annak kiterjedését jelentette; úgy Szék a' bírói hatalmat (Jurisdictiót) jelenti.

A' *Szék* nevezet a' Törvények kiszolgáltatására már régólta ruháztatott, azon kivûl, hogy a' Székelyek tartománnyi minden emlékezetünk elôtt már Székekre felosztattak. Törvény-Szék nevével régen élünk, és a' Királyi Méltóságotis, Királyi Szék nevében tiszteljük, ugyan imezért, hogy Királyaink Fehérváron laktak, és II-dik Andrásnak 1222. 1-sô íze szerint: ottan Királyi Székjekbôl törvényt szolgáltak panaszolkodó Népeiknek; méltán Fehérvár a' Királyi Széknek helye, — Székes-Fehérvárnak hívattatott, nem pedig Ottrokótsinak fellebb említett ok nélkül való magyarázatja, vagy Bél Mátyás' állítása miatt, hogy a' Városnak határain több székes vizek találtatnának. Ugyan a' *Székes-víznek*, és *Szék sónak* eredetit is tôlem meg állított *Szék* gyökér szónak értelméből jól ki-fejezhetjük, midôn az esô, és hóból öszve gyûlt álló vizeket, Széknek, és ezek' kipárolása után hátra maradott savat, Szék sónak (Nitrum hungaricum) nevezzük.

TATA.

TATA: Komárom Vármegyében helyheszteteti Mezö-Városról olly Régét közönségesen hírleltek Eleink, hogy elsö István Királyunk gyermekségében Szüleivel együtt e' tájon útazván, itt legelöször *Tata* nevezettel Attyát meg szóllította légyen, melly örömben Szüléi arra gerjesztettek, hogy e' helyet az üdötül Tatának hívatták volna. De meg tzáfolja e' mondásnak valóságát a' történetekben való visgálódásunk, melly által értésünkre adatik, hogy István I sö Királyunknak Kereszt-Attya volt *Theodatus Comes*, midön a' Prágai Püspök Adalbert által meg kereszteltetett. Ezen Theodatust Thuróczy János Krónikája *Comitem S. Severini de Apulin.* Ranzau pedig *Comitem S. Severini in Campania* nevezi; de Timon in Imag. Hung. antiquae, és ö utánna Kéri, Ganóczi 's a' t. Cseh Grófnak lenni nem tudom mi okbúl állitják. Bizonyítja Theodatusnak e' jeles foglalatosságát IV. Béla Király is 1263-ban ki-adott Levelében e' szavakkal: *Qui etiam Sanctum Regem Stephanum, cum Sancto Adalberto Episcopo de Fonte Baptismatis sublevavit.* a) Theodatus a' Görög Theos t, Deák Deusra fordítván, többnyire Deodatusnak iratik a' régi Irásokban, és valóban a' Németek által mostis Tata Dotisnak hívattatik; bizonyosnak tarthatjuk immár, hogy e' Gróftúl, a' ki Sz. István' idejében élt, épitetett légyen Tata, és nevét a'

a) *Pray Georg. Diatribe. Posonii* 1777. 4 o.

maga Építőjéről, (mint azon üdőben többnyire az újdonan épített Várak) bizonnyára költsönözte. Meg erősítette vélekedésemet a' Budai 1473-ban nyomtattatott Krónika, és Thurócz 1488. esztendőbéli kiadása, mellyekben a' Keve Vezérnek tette előtt, a' Magyar Országba béjött Nemzetségek között Theodatusról ezeket olvasni lehet: „De generatione Tata. Introivit ergo pri„mo Deodatus de Comitibus S. Severini de A„pulia, qui Fundator exstitit Monasterii de Ta„ta, et parator. Iste etiam cum S. Adalberto „Episcopo Pragensi Sanctum Regem Stephanum „baptisavit. Cujus quidem Monasterii nomen „pro eo Tata appellatur, quia cum B. Rex ip„sius nomen ob reverentiam non exprimeret, sed „eum Tata (Spiritualem parentem) appellaret, „abolitum est nomen Deodati, sed Tata exstitit „vocitatus, unde etiam ipsius Monasterium tali„ter est vocatum.“

TRÉFA: Gör. Τρυφη. Τρυφαω. D. Jocus, neqvitia. Fran. Raillerie, Badinage, Burlesque, Truffes, Truffeur. Olasz: Scherzo, Spasso. N. Spasz, Scherz. Angl. Jeering, Jeesting, Joke. Cseh: Žert, Sſprim. Horv. S'ala, S'alen.

Mind addig, még Heltai, és Székely István könyveit nem olvastam, *Tréfá*-nak eredetéről éppen nem tudakozódtam, tiszta törsökös ma-

gyar ígének azt állítván, mind a' kettő Tréfa helyett, *Trúfá* t ír; véltem azért e' hangot Tótosnak lenni; de hibássan, mert egy Tóth Szótárban sem akadtam illy ígére. Dufresne Glossariumjából értettem, hogy ezen ige a' közép évben, kivált a' XI. XII. és XIII. Századokban, Frantzia Országban mind a' Deák, mind Frantzia nyelvben igen gyakoroltatott; Deákúl Trupha, Trufa, Truffa; Frantzúl *Truffes* iratott. Tőle elő-hozott Szerzőknél: Caesarius L. II. találtatik: Ille cogitans, qualiter liberaret puellam, hujusmodi trupham invenit. — Gwiart. Will. illy Frantzia verseit említi:

„Et ne cuit pas emplir me pages
De trufes, ne de fanfeluës
Dons les histoire sont veluës.

Igy tehát mind Székely István, mind pedig Heltay Magyar Szerzőknek, (kiknek egyike a' XVI. Század elein, másika annak alkonyodásán élt) Trúfa szavát, a' Deák közép évi ígében feltaláljuk; kik mivel azon hangal éltek, világos, hogy a' Tréfára való változtatás, és Nemzeti kiejtésünkre lett alkalmaztatás sokkal utóbb történt. Nemis olvassuk a' *Trufa*, vagy *Trufatores* Deák szavat a' régi okleveleinkben, sem Történet-íróinkban a' XIV. Század eleje előtt; és Bela névtelen Irója Régiségének, és a' XII. Századba való helyheztetésének egy új okot adhat, hogy ámbátor ő az illy nyájas Verselőket elő hozza,

azokat mindazonáltal nem *Trufatores*, melly íge leginkább a' XIII. és XIV. Századokban gyakoroltatott, hanem *Joculatores* Deák szóval illeti. Illy mulató Verselők származása veszi eredetét Frantzia Országból, ottan támadtak a' XI. Században a' Troubadours, (a' trouver szótúl) nevezetük, mivel mindjárt feltalálván magokat, verseikkel készen voltak; utóbb a' Jongleurs, kik a' Bela Iró deákja Joculatorjaival egyek voltak; — Ezekhez tartoztak a' Trufeurs, vagyis deákul Trufatorok, kik vers nélkülis mulatták halgatóikat nyájasságaikkal. Vossius Gerárd a' tanúlmányoknak rakott Tárháza, de vitiis Ser. mon. Latin. L. II. állítja: hogy a' Németh *Trüffen* íge a' görög Τρυφη tôl ered, és a' Németek Olasz Országban fogadták volna fel nyelvekbe ezen szavat; továbbá hogy Dalmatiában Pola Várossában, egy kô íráson Trufae, nugae, ambages szavak olvastatnának. De Trüffen ígét egészen elhalgatja Német nyelvben leg jártasabb Adelung, és azért Némethnek nemis tartom; Trufanak pedig Deák Nyelvben a' XI. Századnál régiebb jelenségét még senki sem mutatta. Magyar Királyok kiváltképpen gyönyörködtek Ethele példája szerint az énekes verselôkkel; Cornides Vindiciae in Anonym. p. 215. III-dik Andrásnak levelit 1292 rôl elô hozza, mellyből kitettzik, hogy ezek számosan az Udvartól tartattak, és jószági birtokokkal gazdagítva valának; Mátyás Királyt úgy a' hajdani vitéz tetteknek említése felséges igyekezetekre gerjesztette, mint

a' nyájas, 's elmés beszéd mulattatta; gyakorlotta Eö eztet maga is Önként többszöri esetekben, mellyekről egész Könyvet írt Olasz Galeotti, Királyi Könyvtárjának Mestere, és Corvin Jánosnak ajánlotta; e' munkát szép rajzolatokkal pergamenon írva a' maga eredetében tudománybéli Magyar kintseim közé számlálom. Heltay és Székely.István egynehányat elöhoz, mellyekből az akkori Magyarság kedvéért egyet példáúl ide mellékelek Székely Cronic. Mundi. 219. Levélről:

„ MATHIAS KIRAL'NAC
EG' TRUFAIA.

Mathias Kiral' eg' údóbe mene az vrakal az mezöre mulatni, es meg latvan eg' embert, hog' Budara mene, szagulda hozza czak ö maga, monda. Batia houa mig? monda az, Budara. Monda esmet neki. Houa uiszed á Ludat? Monda erre az ember. A' Szekszardi Apatur hazasult meg, á K* - - - - aniadot vötte, es im oda á meniegzöbe viszem a' Ludat, maga az ember nem viszen vala Ludat, hanem czak meg öszült vala. A' Kiral' ezt haluan monda esmet neki, E' fele aghebet nalunk holdal vetnec. Monda erre az ember. Nalunkis vettettec vala, de töb ki nem kelee benne az ageb atiadnal. A' Kiral' ezt haluan nag' örömel az Vrakhoz foltata, es

meg beszelle nekic mint iart volna á szigin emberrel.

Azonba hog' mulattac volna, meg terenec Budaba, es a' Kiral' nem niukhatec addig, meg a' piaczon meg kerese á szigin embert, á kiuel az vton beszellet vala, es meg tapogatuan á lonac á farat á kin az ember ül vala, monda neki. Batia hog' adod é tarka kamokanac á singet? (vála pedig az ember loua üstig) Az szigin ember mihelt ezt halla ottan hatra fordula, es fel foguan á lonac á farkat monda á Kiralnac. Jer be atiam fia á boltba, meg aruloc veled. Kit hog' halla á Kiral', be viue á szigin embert á varba, es öröc szabadsagot ada neki, meg aiandekozuan ennek felette ötet.

E' fele trufai sokac vadnac á Mathias Kiralnac.

ÚR: mind férjet, mind pedig hatalmat, 's birtokot jelent: — leg régiebb Ásiai hang, mellyet Eleink onnant magokkal Europába hozták; az itt virágzó nyelvekben mindazonáltal némelly billege találtatik, de idônek régisége miatt nagyobb részént homályba borítatottt. Az Armeniai *Air* férjet jegyez. Görögök, kik a' Napnyúgotfelé Thrakiaban ki költözött Armeniabéliektôl veszik eredeteket, a' Férjet Ανηρ, — ezektôl származó Romaiak pedig *Vir* nevezték. — Vál-

tozva találjuk ugyan az mással hangzó *y* betût *u*-ra, — de egy a' vég-hang, és az értelem, és ezen okból az íge ugyan azon kút forrásból eredett. — A' Syriai *Ass-ar*, *Ass-ur*, és a' mint a' Görögök az *ú.* fogyatkozás miatt kimondottak *Ass-ir*, szinte egy értelemmel birt; nemis tévelyíthet bennünket az vocalisok a. ú. i. változása, mert bizonyos, hogy a' Syrok magokat *Assar*, a' Zsidók ôket Assur, és a' Görögök Σύρι-aknak nevezék. Herodót IV. Könyvében írja: „Οτε Ε'λληνες Αμαξόσι ὸ μαχέζαντο τας δε Αμαξονας καλεσσι Σκύδαι Α'ιορπατα δυνατζ δε το ούνομα κατ ἑλλαδια γλοσταν ανδροκτονόι, αιορ γαρ καλεσσσι τον ἀύδρα, τον δε πατανταινειν." — Ezt Valla Lörintz deákul így fordítá: Dum Graeci proeliati sunt cum Amazonibus, quas Scythae Aeorpata vocant, quod nomen potest transferri viricidae. *Aeor* enim Virum vocant, *pata* autem occidere.

Fent forgott tehát az Úr, vagyis *Aior* íge a' mint a' Görög Herodót írja már a' hajdani Scythákhális, mellyet valóban azon hangal hallotta Herodót, ha ki nem írta is. A' Görögöknek ú. betüjök nem lévén, kik a' késöbbi idôben vocalisoknak, és Diphtongusoknak öszve állításokkal, 's nem máskép ezen hangot jegyzették. A' Skythákból tehát, — melly nevezet alatt minden Észak — Napkeleti Nemzeteket értették a' Görögök — származván Eleink, ezen igének mind hangját, mind pedig értelmét mái napig fen tartották.

Ezen alkalmatossággal Herodót *Aiorpata* szavának második ízit hasonló visgálásra vegyük. — *Pata* hangnak, melly által öldöklést értettek a' Skythák, nem könnyen találom nyomdokit magyar nyelvünkben, ha tsak azon már elavúlt, és a' nevetséges közmondásokhoz számlálandó kifejezést *Tsete-pati* ezen értelemre nem húzom; mellynek mind hangja, mind értelme meg egyez, Herodottól fentartott nevezettel. De bátor ő maga e' hangnak eredetét Skythákna tulajdonítja, gyakorlása mindazonáltal Görögöknekis mindenkor tulajdon volt: kik a' πατασσω, πατεο szavak alatt verést, öldöklést, le gázolást értettek. Ugyan ő tőlök láttatik ezen hang hasonló értelemben minden Tóth Nemzetekhez által költöztettnek; mert az Oroszoknál *Baty*, Lengyeleknél *Bič*, Cseheknél *Bity*, Lusatusoknál *Bisch* gyökér szavakká váltak, a' mint már fellebb a' *Korbáts* ízben eziránt értekeztem, melly gyökér szónak eleibe tévén a' Tót *za* hangot, hasonlóképpen leverést, megölést ezen Tóth Nemzeteknél jelent. De a' *Tsetepati* igének első íze *Tsete* hasonlóképpen Görög eredetűnek láttatik, kik a' megveretettet ἐτετύπει mondják. — Vannak Hazánkban több *Pata* névvel jegyzett helységek, úgymint Gyöngyös-Pata, Duna-Pataj 's a' t. vallyon nem valamelly ütközetnek emlékéül még a' Görög Tsászárok birodalmai alatt így neveztettek? E'képpen mind az *Tsetepati*, mind pedig *Pataj* elavúlt szavaknak értelmét visza-nyerhetnénk, fel is találnánk gyökerét a' *Patskolom* az

az verem, — *Potskolom* az az legyalázom, és *Patvar* ígéknek, mellyekkel mostis közönségesen élünk, holott származásának kútfejére mind eddig nem akadhattunk. Lásd Ottrokotsi Orig. Hung. II. Részb. 291. lap.

VEZÉR. Valóságos Magyar íge, mellyből származnak *vezérlem*, *vezetem*, igék. A' Törököknél lévő fő hadi Tisztség *Vizir* koránt sem költsönözi tehát nékünk a' Vezér nevet, hanem inkább mi Eleinktől a' Törökökhez szállítatott; kiket úgyis Eleinkel némelly Történet-Irók közössé tenni kívánnak, — nem is lehet a' Török nyelvben egyébb szavakat találni, mellyek a' Vezér névvel hangban, és értelemben megegyeznének, vagy tőle származó, és elágazó ígéket.

PESTEN,
TRATTNER MÁTYÁS betűivel. 1812.

FOGLALAT.

Intés a' Nyelv-Származás, és Szó-Nemzés külömbségéről.

			pag.
1-sõ	Íz.	Ágyú —	29
2.	—	Angyal —	30
3.	—	Apáti —	30
4.	—	Apát-úr —	30
5.	—	Apát-falva	30
6.	—	Apát földe	30
7.	—	Apá-cza —	31
8.	—	Aposthag	34
9.	—	Árkus —	36
10.	—	Betü —	38
11.	—	Buda —	54
12.	—	Fejedelem-Aszony —	78
13.	—	Font —	78
14.	—	Gállya —	79
15.	—	Gazda —	80
16.	—	Geda —	83
17.	—	Gisela —	84
18.	—	Göntzöl —	85
19.	—	Göntzöl Szekere —	85
20.	—	Guta —	88
21.	—	Harang —	90
22.	—	Igézni —	90
23.	—	Irás —	38
24.	—	Keszkenyõ	91
25.	—	Korbáts —	92
26.	Íz.	László —	93
27.	—	Lat —	94
28.	—	Ló —	95
29.	—	Lyuk —	96
30.	—	Marca, v. March —	97
31.	—	Marha —	100
32.	—	Megyer —	102
33.	—	Narants —	110
34.	—	Nemes —	110
35.	—	Néma —	112
36.	—	Németh —	114
37.	—	Olvasni —	38
38.	—	Ördögh —	116
39.	—	Orosz —	120
40.	—	Pénz —	121
41.	—	Pesth —	54
42.	—	Püspök —	122
43.	—	'Sidó —	123
44.	—	Soltár —	123
45.	—	Solosma —	126
46.	—	Szék, Székes-Fejérvár —	127
47.	—	Tata —	129
48.	—	Tréfa —	130
49.	—	Úr —	184
50.	—	Vezér —	187

HIBÁK, a'

Lap.	*Rendben*	*így*	*jobbítassanak.*
8	23	meg kívánnék	meg kívánnám.
22	10	Tóthotnok	Tóthoknak.
24	30	Tribur	Tribus.
25	5	emlitõ	emlit) õ
34	12	hibássanis	Soróroknakis hibássan
35	22	(Tentele)	Pentele.
—	22	Zygerhfew	Zigethfew.
39	1	Skra	Skrä.
50	15	Olombul Puska,	Olombúl; Kürtõket, Puskapor,
51	19	Honnyai	Honnyi.
55	14	Acquineum	Aquincum.
59	27	Wormaliaban	Wormátiában.
—	29	Bormaticusisnek,	Bormatiensisnek,
60	15	Budavár	Buduvár.
—	27	ennél	evvel.
67	24	annak	anual.
72	13	ki maga	kik magok.
73	utol.	appellabat	appellabatur.
74	12	Epitomét	Epitomejet.
—	18	Apellisre	Apellesre.
80	16	Galeazra	Galeazza.
87	15	Pettani	Petavi.
—	18	igaznak esmérem	igaznak esmérvén.
93	3	Kár és Batscheu	Kar, és Batschen
95	15	vizben	vizzel.
103	18	irt	itt.
104	6	Ironak	Irónk.
111	22	nevetlen	névtelen.
112	3	fel állitásának	fel-állításánál.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár